

ACTA MARISIENSIS

SERIA HISTORIA

4

2022

TÂRGU MUREȘ

2022

EDITORIAL BOARD

Corina Teodor (Editor-in-Chief)

Giordano Altarozzi (Deputy Editor)

Scientific Advisory Board

Alessandro Vagnini

Alessandro Boccolini

Managing Editors

Georgeta Fodor

Maria Tătar-Dan

Members

Vasile Dobrescu

Fábián István

Editorial Advisory Board

Ioan-Aurel Pop, The Romanian Academy

Mihai Bărbulescu, The Romanian Academy

Antonello Biagini, Unitelma Sapienza University of Rome

Gheorghe Cojocaru, The Institute of History of the Academy of
Sciences of Moldova

Gennadii Kazakevych, „Taras Sevcenko” National University of Kyiv

Antoni Moysey, Bucovinian State Medical University of Chernivtsi

Giovanna Motta, Sapienza University of Rome

Marisa de Andrade, The University of Edinburgh

Helena da Silva, The NOVA University of Lisbon, Portugal

ISSN 2668-9545

ISSN-L 2668-9545

Published by

University Press, Târgu Mureș, Romania, 2022

Gheorghe Marinescu str., no. 38

540088, Târgu Mureș, Romania

e-mail: acta.historia@umfst

ACTA MARISIENSIS

SERIA HISTORIA

4-2022

CUPRINS•CONTENTS

Studii • Studies

Fábián István, <i>Bellator Equus. The Late Republic and the Extinction of the Citizen Cavalry</i>	7
Gheorghe Bichicean, <i>Despre Bătălia de la Baia (1467) și rana regelui Matia Corvin. Controverse în cronicile vremii și o intervenție chirurgicală puțin cunoscută</i>	13
Vlad Bogdan Cristian, <i>Mișcări religioase moderne în spațiul românesc. Sunt cultele evanghelice din România din punct de vedere istoric neoprotestante?</i>	27
Maria Rados, <i>Iosif Patriciu și inspecția școlară din Moldova la jumătatea secolului XIX</i>	45
Georgeta Fodor, <i>Prezențe feminine în mitologia istorică românească – perspective și stereotipuri de gen</i>	63
Maria Tătar-Dan, <i>Din „greutățile începutului”. Preocupări privind „coloritul străin” al orașelor ardelenene în presa interbelică</i>	87
Kálmán Attila, <i>A Short-Lived Newspaper from Târgu Mureș, The Erdélyi Társaság (1921-1922)</i>	101
Ovidiu Bindea, <i>Primele alegeri parlamentare din județul Năsăud, organizate după urcarea pe tron a regelui Carol II</i>	109
Marian Zăloagă, <i>Religious Affiliation as a Political Site of Contestation? Polemical Voices of a New Generation of Romanian Romani Authors</i>	129

Recenzii • Reviews

Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”, Cluj-Napoca – SUPPLEMENT, LX, series Historica, 2021. Daniela Deteșan, Claudia

Septimia Sabău (edit.) <i>Femeia între tradiția și modernitatea românească (a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începuturile secolului XX). Interogații, realizări, perspective</i> , 339 p. (Ana Maria Stan)	163
Orlando Figes, <i>Dansul Natașei. O istorie culturală a Rusiei</i> , Iași, Editura Polirom, 2018, 540 p. (Andrei Guțu)	165
Constantin Ardeleanu, <i>O croazieră de la Viena la Constantinopol. Călătorii, spații, imagini (1830-1860)</i> , București, Editura Humanitas, 2021, 302 p. (Ancuța-Maria Precup-Mătieș)	170
Radu Mârza, <i>Călători și pacienți români la Karlsbad</i> , Iași, Editura Polirom, 2022, 512 p. (Aurora Răduțiu)	176
<i>Dincolo de tranșee: cum au trăit maghiarii din Transilvania Marele Război și Trianonul</i> , texte din jurnale și memorii alese și adnotate de Nándor Bárdi și Judit Pál, traducere de S. Skultéty, București, Humanitas, 2022, 502 p. (Maria Tătar-Dan)	183
<i>Intelectualii din județul Bistrița-Năsăud și Universitatea din Cluj (1919-1940). Restituiri documentare</i> , editori Adrian Onofreiu, Claudia Septimia Sabău, Ana Maria Stan, Cornelia Vlasin; Studiu introductiv Ana-Maria Stan; au colaborat Paula Cazacu, Nicoleta Hegedűs, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 381 p. (Vasile Dobrescu)	186

BELLATOR EQUUS. THE LATE REPUBLIC AND THE EXTINCTION OF THE CITIZEN CAVALRY

Fábián István*

[DOI: 10.2478/amsh-2022-0017](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0017)

Abstract

The Roman Cavalry of the Late Republic could cope with the more “traditional” units of the Hellenistic world, moreover it proved to be rather versatile in terms of equipment and tactics, even though many historians considered to be ineffective. Due to the many new challenges on the battlefield and in Roman policy citizen cavalry was doomed to extinction. The present paper analyses a few military and political causes its disappearance.

Keywords: Rome; citizen; cavalry; battles; challenges

The Roman Cavalry emerged from the Punic Wars as a specialisation with a great combat potential, able to respond effectively to the challenges represented by a wide array of opponents and tactics. More than that, by employing surprising tactics, like dismounting when fighting enemy cavalry, the Romans managed to confuse opposing cavalry riders and assuring them tactical advantage¹. Thus, cavalry became an effective and indispensable instrument in extension of Roman domination in the Mediterranean. “The most spectacular achievements of the second century BC were the decisive battles that humbled the professional armies of those Hellenistic states founded by Alexander’s successors, forcing them grudgingly to accept Roman domination”². In this aspect the battles with the armies of king Philip V are paradigmatic; in 200 BC the Roman and the Macedonian cavalry confronted each other. It seemed that both sides charged without any use of tactics and being equal in weaponry and determination so that the confrontation ended up relatively with little losses (35 Romans and 50 Macedonian

* Lecturer Ph.D., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureş, fabian.isvan@umfst.ro

¹ Jeremiah McCall, *The cavalry of the Roman Republic*, London, Routledge, 2002, p. 97.

² Philip Sidnell, *Warhorse. Cavalry in ancient warfare*, London, Continuum, 2006, p. 197.

causalities)³. But, on the long term the results of the battle were grimmer for the Macedonians: “when Philip V had the bodies of his horsemen collected for proper burial, the Macedonian troops were apparently appalled by the degree of mutilation wrought upon them by the Spanish swords (*Gladius Hispanensis*- n.n.) used by the Roman troopers”⁴. In the same battle, the Roman cavalry soldiers, used their specific tactics of fighting in a line either unmounted either on horseback, forcing the Macedonians to fight stationary, to which they were unaccustomed⁵. In 197 B.C. at Cynoscephalae, the Romans accomplished a full-scale victory against Alexander V, even though the cavalry (beyond skirmishes) did not have an decisive role. But seven years later, at Magnesia “the Seleucid army, the foremost proponent of shock cavalry at that time, was trounced”⁶, due to the determined actions of Roman (and allied) cavalry. The battle represented the first encounter of the Roman cavalrymen with the heavily clad Eastern type shock cavalry: the cataphracts. Outnumbered in matter of infantry (60.000 Seleucid versus 27.600 Roman and allies), cavalry (12.000 to 2.800) and elephants (54 to 16)⁷, the Romans made the best they could by using the terrains and the deployment of troops. The latter aspect was somehow awkward, in terms of cavalry: on the left wing only 4 *turmae* (120 cavalrymen) and some 1200 infantry was deployed (on the banks of the Phrygius river), while on the right wing the main mass of the troops was deployed⁸. In this way, Antiochus, took the bait by pressing on his right wing towards the Roman camp, loosing contact with the main battlefield.

³ *Forte et numero et uirtute, utpote lecti utrimque, haud impares aequis uiribus per aliquot horas pugnarunt. fatigatio ipsorum equorumque incerta uictoria diremit proelium; Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque et triginta ceciderunt. Titi Livi, Ab urbe condita, XXXI, 33, <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.31.shtml> (accessed 2022.11.03).*

⁴ Philip Snidell, *op.cit.*, p. 197; Livy “*nam qui hastis sagittisque et rara lanceis facta uolnera uidissent, cum Graecis Illyrisque pugnare adsueti, postquam gladio Hispaniensi detruncata corpora brachiiis cum humero abscisis aut tota ceruice desecta diuisa a corpore capita patentiaque uiscera et foeditatem aliam uolnerum uiderunt, aduersus quae tela quosque uiros pugnandum foret pauidi uolgo cernebant. ipsum quoque regem terror cepit nondum iusto proelio cum Romanis congressum*” Titi Livi, *Ab urbe condita, XXXI, 34, <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.31.shtml> (accessed 2022.11.03).*

⁵ Philip Sabin, Hans van Wees, Michael Withby (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare. Volume I: Greece, the Hellenistic World and the Rise of Rome*, Cambridge University Press, 2008, p. 451.

⁶ Philip Snidell, *op.cit.*, p. 198.

⁷ Michael Sage, *The Army of the Roman Republic. From the Regal period to the army of Julius Caesar*, Penn and Sword Military, Yorkshire, 2018, p. 269. Actually Scipio kept his elephants in reserve not only because of the small numbers, but also because his African elephants were smaller in size than Antiochus's Indian ones.

⁸ *Ibidem*, p. 270; Robert E Gaebel, *Cavalry operations in the ancient Greek world*, Oklahoma, University of Oklahoma Press, 2002, p. 251.

In the meantime, after disposing the Seleucid scythed chariots, King Eumenes II of Pergamum, with 2800 Roman, Italian and Hellenistic cavalry routed out the enemy's 6.500 cavalry (among them 3000 cataphracts), eventually charging the flanks and the rear of the Seleucid phalanx. After this battle, the Roman cavalry gained his "solid if not spectacular record against the professional armies of the Successor states"⁹. In the series of battles (such as Pydna in 168 B.C.), which helped the strengthening the Roman domination, around the Mediterranean the cavalry managed to achieve its main objectives and functions: patrolling, skirmishing, but they acted less as shock units in open field battles. This was due to the types of enemies the Romans were confronting with but also to the political changes which were taking place in the Roman society. The intervention in Spain and the Jugurthine war proved to be challenging for the Roman cavalry (and not only for them) and, it seems that these conflicts were the "beginning of the end" for the citizen cavalry.

The war in Spain begun in 197 BC, "though conducted on the Roman side with varying degrees of energy, took the Romans into one new territory after another (...). In 193 the conflict with the Lusitanians began (...). The Senate and the armies persevered with the task year by year, in spite of some occasional reluctance among the soldiers, until a formal peace could be made with the Celtiberians (178) and their final attempt at rebellion defeated (175)"¹⁰. This was an unusual warfare for the Roman (an Italian) heavy cavalry: the "hit and run" tactics, employed by the Lusitanians, was hard to cope with more than that, there was another problem: the mount. The Lusitanian horses had more "stamina, agility and sure-footedness" than the Roman ones¹¹. The leader of the Lusitanian revolt, Viriatus, not only had excellent knowledge of the terrain but, exploited to the maximum the good qualities of the local horse breeds. He just outmanoeuvred and outflanked the Roman troops, without being apprehended by the much slower Roman cavalry. This war of attrition, was called by the Romans *latrocinium*, and Viriatus *latro*. "Such a classification follows from both the status of the enemy under international law and the guerrilla tactics which they employed. In terms of international law, the position of the Lusitanians was, of course, determined solely and subjectively by the Romans. (...) the Romans regarded the Lusitanians as a barbarian people, unable to field a regular army of heavy infantry, trained in and equipped with the weapons of Greco-Roman military science. And they were led by

⁹ Philip Snidell, *op.cit.*, p. 199.

¹⁰ William V. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome 327-70 BC*. Oxford, Clarendon Press, 1979, p. 209.

¹¹ Philip Snidell, *op.cit.*, p. 199.

Viriatus. For this form of warfare there was indeed just one word in Latin: *latrocinium*¹². The combination of highly manoeuvrable light cavalry units (but it seems that the Lusitanii had also Celtic type mailed cavalry), light infantry and guerrilla tactics was deadly for the Romans, who, in terms of cavalry, put more and more accent of mailed cavalry units fighting in close formations. Eventually the rebellion was defeated by treason, Viriatus being killed by a group of traitors. Interesting to mention the fact that, the Iberian Campaign brought not only victory but also one of the most important changes in Roman infantry warfare: the shift from *manipulus* to *cohors*. Due to the dispersed enemy and its guerrilla tactics: “warfare required operational groups that were smaller than the legions, capable of quick movement and able to protect themselves. This was a role that cohorts could fulfil (...). Individual maniples were too small to operate independently. The cohort was in effect a miniature legion composed of the three maniples that normally fought together and supported each other in large-scale battles. This was a decided advantage as the soldiers who composed the maniples had already trained together, and often had fought together. The unit was large enough to defend itself, fight independently and could easily be reintegrated into a legion when necessary”¹³. It is obvious that the infantry managed to adapt faster to the new conditions than the citizen cavalry.

A second severe test for the Roman cavalry was the Jugurthine War (112-105 BC). Here once again the gap between the adaptability of the infantry and the cavalry is clear. The Numidians had one of the most effective light cavalry units in the Antiquity, and it is well known that the defection of Masinissa was one the turning points of the war against Carthage. Numidian horses (and generally North-African mounts), “were small and spare in build. These horses had evolved to live in the arid extremes of the northern Sahara. Any excess fleshiness is undesirable in desert-type horses”¹⁴. Titus Livius described the Numidian cavalry as gracile riders on small horses, without armours and saddles, equipped just with a few javelins. The war broke out, when Jugurtha, the adopted son of king Mpcisa (Masinissa’s successor) refused to share the kingdom with Adherbal the former king’s natural son. Jugurtha conquered the port of Cirta, slaughtering

¹² Thomas Grünewald, *Bandits in the Roman Empire. Myth and reality*, London-New-York, Routledge, 2004, p. 39.

¹³ Michael Sage, *op.cit.*, p. 307.

¹⁴ Carolyn Willekes, *The horse in the Ancient world. From Bucephalus to the Hippodrome*, London-New-York, I.B.Tauris., 2016 p. 15, Titus Livius, *Ab urbe condita*, 35.11 “*nihil primo adspectu contemptius: equi hominesque paululi et graciles, discinctus et inermis eques, praeterquam quod iacula secum portat equi sine frenis, deformis ipse cursus rigida cervice et extento capite currentium*”.
<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0165%3Abook%3D35%3Achapter%3D11> (accessed 28.11.2022).

the Roman inhabitants. Then he quickly subdued the great part of Numidia, and defeated in 109 BC a Roman army lead by Aulus Postumius Albinus. The Roman Senate acted as expected by sending another consul, Quintus Caecilius Metellus to solve the situation. Like in the case of the Lusitanians, the knowledge of the terrain and the “hit and run” tactics favoured the Numidians who refused an open battle with the Romans. Metellus, acted systematically: he conquered one by one the Numidian cities and in March he “took great care to guard against ambush or sudden cavalry raids. A screen of light infantry slingers, and archers marched at the head of the column, while de auxiliary cavalry, which included locally raised Numidians as well as Thracian units, formed protective screen to either side with more light infantry units in support. The rear, always vulnerable against an elusive enemy in a hostile territory, was entrusted to his talented subordinate, Marius, with the citizen cavalry”¹⁵. During the main battles of the conflict: at Muthul river, in the siege of Zama or at Capsa (this time the Romans being under the command of Marius and Sulla), the Roman cavalry did its best acting as scouts, support or shock units, in many situations deciding the fate of the battle and ultimately of the war. Likewise, Mettelus, and later Marius, made use in terms of infantry of the cohort tactics. For instance, at Muthul, Metellus “sent four cohorts against the Numidian infantry, which helped to bring about a Roman victory. A similar use of both cohorts and maniples is mentioned in 106 when Gaius Marius (...), was marching into winter quarters. In expectation of a possible attack, Marius had his men march in a hollow square; he positioned lightly equipped maniples to the front and rear of the square. He also sent four cohorts ahead along with cavalry to secure his camp”¹⁶.

The Jugurthine war was the last in which the citizen cavalry took part¹⁷. From now on cavalry units were recruited from conquered populations or from allied kingdoms. The usual

¹⁵ Philip Snidell, *op.cit.*, p.201; Curtius Sallustius, *Bellum Jugurthinum* 46,5 “*Neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere et insidiis locum temptari. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat, in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat, in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum et praefectis cohortium dispertiverat, ut cum eis permixti velites, quocumque accederent equitatus hostium, propulsarent.* https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Sallust/Bellum_Jugurthinum/2*.html (acesat 28.11.2022)

¹⁶ Michael Sage, *op.cit.*, p. 308.

¹⁷ McCall asserted that the last mention of citizen cavalry can be traced at the battle of Athesis (102 BC), when during the war against the Cimbri a cavalry unit deserted the consul Catulus and retreated to Rome “Among the horsemen who fled was the son of the noble M.Scaurus, almost certainly an *eques equo publico*”. Cf. Jeremiah McCall, *op.cit.*, p. 101.

explanation is that the cavalry did not perform according to the expectances and it was replaced as soon as other options were available.

The situation is somewhat nuanced because at the end of the 2nd century BC the link between citizens and military service was altered due to long term of service. If early times campaigns lasted a few months and the citizens could return to their occupations, “by the second century BC the acquisition of overseas provinces was stretching this militia system to the limit as more legions were being called up and kept in the field for years on protracted campaigns of conquest and subjugation and providing an ever-increasing number of garrisons”¹⁸. These long campaigns affected Roman economy and society at all levels. Due to the fact that military service became increasingly unpopular, changes had to be made. And, concerning the cavalry, these changes affected its evolution. Rosenstein stressed out the fact that in the aristocratic culture and politics (noblemen being the bulk of citizen cavalry), these changes diminished “the value of a reputation for martial valor that military service, and cavalry service in particular, had helped young aristocrats obtain (...) Greater benefit accrued to a young man setting out on a political career from spending the time required to gain the oratorical mastery needed to shine as a public speaker than from a reputation for courage on the battlefield. And by this point, too, foreign threats began to seem far less urgent. The Social War was the last serious challenge Roman supremacy faced, and consequently the value of martial prowess, while always respected, counted for less in the political currency of the age”¹⁹. This not meant, by far, that Roman aristocracy had given up their military virtues. As later events of the “Roman revolution” will prove, the spirit of the citizen cavalry will survive till the reign of Augustus.

¹⁸ Philip Snidell, *op.cit.*, p. 205.

¹⁹ Nathan Rosenstein, „Military Command, Political Power and the Republican Elite”, in Paul Erdkamp (ed.), *A companion to the Roman Army*, London, Blackwell Publishing, 2007, p. 145.

**DESPRE BĂTĂLIA DE LA BAIJA (1467) ȘI RANA REGELUI MATIA
CORVIN.
CONTROVERSE ÎN CRONICILE VREMII ȘI O INTERVENȚIE
CHIRURGICALĂ PUȚIN CUNOSCUTĂ**

Gheorghe Bichicean*

[DOI: 10.2478/amsh-2022-0018](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0018)

Abstract

***Aspects Concerning the Battle of Baia (1467) and the Wound of King
Matthias Corvin.***

***On the Controversy in the Chronicles of the Times and on a Less
Known Surgical Intervention***

The wounding of the Hungarian king Matthias Corvinus in the battle of Baia with Stephen the Great, in 1467, is known and true. The issues that need to be clarified and that we proposed in this study, concern the weapon(s) that caused the king's wound during the Battle of Baia; if there were arrows, how many arrows struck the king's body; what parts of the body were pierced by the arrow(s); how did Matia Corvin's wound heal: naturally or through the intervention of a surgeon? All this has given rise to some controversies, which we would like to analyze from the most important known sources.

Keywords: Baia; Matia Corvin; Ștefan cel Mare; Hans von Döckenburg; Bonfinis

Campania regelui maghiar Matia Corvin (1458-1490) din anul 1467 împotriva lui Ștefan cel Mare (1457-1504), domnul Moldovei, s-a încheiat cu una dintre cele mai cunoscute bătălii și înfrângerea regelui. După câteva succese ușoare, oastea lui Matia Corvin, aflată în Moldova pentru a-l aduce la ascultare pe voievod, nu a putut rezista atacului de noapte din 14 spre 15 decembrie 1467, fiind nevoit să se retragă în Transilvania¹.

* Associated Professor, PhD, "Nicolae Bălcescu" Land Forces Academy, Sibiu, Romania, gheorghe.bichicean@roger-univ.ro

¹ A se vedea: *Istoria Românilor*, vol. IV. „De la universalitatea creștină către Europa patriilor”, Academia Română, București, Editura Enciclopedică, 2001, pp. 368-370. În același sens: *Istoria militară a poporului român*, vol. II, București, Editura militară, 1986, pp. 297-304; Nicolae Iorga, *Istoria armatei românești*, București, Editura militară, 1970, pp. 65-68; Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare: domn al Moldovei 1457-1504*, București, Editura Enciclopedică, 1990, pp. 37-39. Pentru această perioadă, a se vedea și: János Thuróczy, *Chronica Hungarorum: Commentarii*. [pt.] 1. Ab initiiis usque ad annum 1301. [pt.] 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.

Că regele însuși a fost rănit, este cu siguranță cunoscut și adevărat. Problemele care se cer a fi clarificate și pe care ni le-am propus în acest studiu, sunt: arma/armele care i-au provocat regelui rana în timpul bătăliei de la Baia; dacă au fost săgeți, câte au lovit corpul regelui; ce părți ale corpului au fost străpunse de săgeată/săgeți; cum s-a vindecat rana lui Matia Corvin, în mod natural sau prin intervenția unui chirurg? Toate acestea au dat naștere unor controverse, pe care am dori să le analizăm din cele mai importante surse.

Cu privire la armele care au provocat rana regelui în bătălia de la Baia și partea corpului care a fost afectată, cronicile vremii dau informații diferite. Cronicarul regal Antonius de Bonfinis scrie că a fost o noapte în care lupta s-a dus mai degrabă pentru viață, decât pentru glorie („Ezen az éjszakán inkább az életért, mint a dicsőségért folyt a harc”). Atunci a fost rănit regele Matia Corvin, o rană despre care Bonfinis spune că a fost provocată de o singură săgeată, care a pătruns aproape de *șira spinării*²:

„Sőt ezen az éjszakán hátgerincéhez közel egy geta nyíl eltalálta magát a királyt is”.

„Mai mult, în această noapte o săgeată getă l-a lovit pe regele însuși, aproape de *șira spinării*”.

În *Letopisețul Țării Moldovei*, cronicarul Grigore Ureche redă în același fel scena rănirii regelui, și scrie că a fost rănit tot de o singură săgeată:

„Mai apoi, socotind ca să nu rămâie vreun unghiu nepipăit de dânsul, au lăsat drumul Sucévi, unde-l aștepta Ștefan vodă, și la Bae s-au întorsu calea și au sosit la Bae, luni, dichemvrie 14 zile și acolo, cum nu vrea avea nici o grijă de nici o parte, lăsându-ș oastea fără de nici o grijă, nici pază, ci la băuturi și la prăzi. Unde avându Ștefan vodă știre și prinzându limbă, marți noaptea, dichemvrie 15, au aprinsu târgul asupra lor, cându ei era fără de nici o grijă. Și fiindu și bēți și negățiți de război, i-au lovit Ștefan vodă cu oaste tocmită în răvărsatul zorilor, de multă moarte și pierire au făcut într-înșii. Că ei nefiind tocmiți de război, nimica de arme nu s-au apucatu, ci de fugă, nici urma să ia carii scăpa, că fiind noaptea, de nu știia încăt vor mēge, în toate părțile rătăciia, de-i vâna țaranii în zăvoaie, prin munți, unde vreo 12.000 pieriți s-au aflatu. Mai apoi și însuși craiul, rănit de săgeată

² Antonius De Bonfinis, *De Rege Mathia Rerum Ungaricarum Decades a Libro IX. Decadis III. Usque Ad Librum VIII. Decadis IV.* Monumenta Hungarica II. Bonfini, Mátyás Király. Tíz Könyv A Magyar Történet-Ből, Latinból fordította Geréb László. A fordítás munkáját tanácsaival segítette Kardos Tibor, A fordítást ellenőrizte Mezey László, Átnézte Juhász László, Magyar Helikon 1959, III. (IV. decas I. könyv).

*foarte rău, de-abia au hălăduitu pre poteci, de au ieșitu la Ardeal*³.

Cronicarul moldovean confirmă el că regele a fost rănit de o singură săgeată „foarte rău” și că a reușit să scape pe poteci ascunse, trecând în Transilvania. Grigore Ureche nu face însă nicio referire cu privire la partea corpului în care a fost provocată rana.

Jan Długosz, cunoscutul cronicar polonez, descriind bătălia de la Baia scrie că regele Matia Corvin a avut „*trei răni, dar nu mortale*”, și că datorită acestora nu se mai putea deplasa singur, fiind dus de la locul bătăliei într-o lectică:

„1467. (...) Cum autem *Matthias Pannonicus* Rex, in oppidum *Banya* deuenisset, & vallis, fossatis, atque quadrigis, oppidum (irruptionem enim hostilem verebatur) communisset. *Stephanus* Voieuoda, qui se & (coloana 417) exercitum suum, inter duos fluvios *Moldauam* & *Samusch*, locauerat, tempus oportunum ratus, quo cum paucis contra multos, congregi posset, equis & sarcinis, apud statiuam relictis, pedester & expeditus in *Banya* aduenit. Et paemissis, qui oppidum in aliquot locis incenderent, flamma erumpente, in *Pannonios* prima vespera, quindecima die mensis Decembris irruit, & certamen vario Marte, vsque in diluculum extraxit. Pluribus autem ex *Hungaris* cadentibus pluribus flamma deuoratis, Rex ipse Mathias, ne viqus in potestatem *Valachicam* veniret, tribus vulneribus, non tamen lethalibus, faucius, in lectica, ex loco certaminis elatus est. (coloana 418)”⁴.

³ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, Editura Științifică, 1967, p. 87. A se vedea și: Idem, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București-Chișinău, Editura Litera Internațional, pp. 38-39: „R[zboiul ce au f[cut +tefan vod[cu Mateia= crai ungurescu la Baia. (...) „Mai apoi, socotind ca s[nu r[m`ie vreun unghiu nepip[it de d`nsul, au l[sat drumul Sucévii, unde-l a=tepta +tefan vod[, =i la Bae =-au]ntorsu calea =i au sosit la Bae, luni, dichemvrie 14 zile =i acolea, cum nu vrea avea nici o grij[de nici o parte, l[s`ndu-= oastea f[r[ de nici o grij[, nici paz[, ci la b[uturi =i la pr[zi. Unde av`ndu +tefan vod[=tire =i prinz`ndu limb[, mar\i noaptea, dichemvrie 15, au aprinsu t`rgul asupra lor, c`ndu ei era f[r[de nici o grij[. +i fiindu =i bé\i =i neg[ti\i de r[zboi, i-au lovit +tefan vod[cu oaste tocmit[]n r[v]rsatul zorilor, de mult[moarte =i pierire au f[cut]ntr-]n=ii. C[ei nefiind tocmi\i de r[zboi, nimica de arme nu s-au apucatu, ci de fug[, nici urma s[ia carii sc[pa, c[fiind noaptea, de nu =tiia]nc[tro vor m[er]ge,]n toate p[r]ile r[t]ciia, de-i v`na \[ranii]n z[voaie, prin mun\i, unde vreo 12.000 pieri\i s-au aflatu. Mai apoi =i]nsu=i craiul, r[ritu de s[geat[foarte r[fu, de-abia au h[l]duitu pre poteci, de au ie=itu la Ardeal.”

⁴ Ioannis Dlugossi seu Longini. *Canonici quondam Cracoviensis Historiae Polonicae*. Liber XIII et vltimvs... ex Bibliotheca Henrici L. B. ab Huyssen... Libri Hactenvs rarissimi: I. Vincentii Kadl vbkonis Historia... II. Stanislai Sarnicii Annales, Sev... III. Stanislai Orichovii, Okszi, Annales... IV. Illustrivm Virorvm Epistolae... V. Stanislai Sarnicii Descriptio Veteris... Adiecti svnt indices necessarii. Tomvs Secvndvs. Lipsae, Svmptribus Io. Lv dov. Gleditschii & Mavr. Georg. Weidmanni, Anno M DCC XII, coloanele 417 și 418.

„Dar când Matthias regele maghiar (Panonian) a ajuns în orașul Baia și a întărit orașul (căci se temea de o invazie ostilă) în vale cu șanțuri și cu care⁵, Voievodul Ștefan, care se așezase cu (coloana 417) armata sa între cele două râuri Moldova și Șomuz, considerând că este favorabil momentul când puteau lupta cei puțini împotriva celor mulți, lăsându-și caii și bagajele în tabără, a ajuns la Baia pe jos și în grabă. Iar după ce au dat foc orașului în mai multe locuri, s-a năpustit peste unguri (Pannonici) în seara din ziua a cincisprezecea a lunii decembrie, ca o flacără care izburnește și a dus lupta până în zori. Dar când câțiva dintre unguri au căzut și au fost devorați de flăcări, însuși regele Mathias, ca să nu cadă sub puterea valahilor, a fost dus de la locul bătăliei într-o litieră (lectică), cu trei răni, dar nu mortale (coloana 417)”.

Ca și Grigore Ureche, nici Długosz nu precizează în ce loc al corpului a fost lovit regele, nici dacă rănilor au fost provocate numai de săgeți, vorbind însă de trei răni și nu de una, răni care nu au fost mortale.

O sursă deosebit de importantă rămâne scrisoarea pe care însuși Ștefan cel Mare a trimis-o regelui polon Cazimir al IV-lea (1447-1492) imediat după bătălia de la Baia și victoria obținută împotriva regelui maghiar, publicată *in extenso* de către Nicolae Iorga. Și de aici rezultă că Matia Corvin a avut trei răni, considerate „de moarte”:

„Și am rănit pe Craiul unguresc cu trei răni de moarte, și nu va putea trăi. (...) Și ei au pus pe Crai pe targă și pe alți domni, și au fugit cu ei peste munți. Și vin la noi mulți oameni cari spun că el, Craiul, a și murit îndată; dar nu putem ști într-adevăr dacă trăiește sau a murit”⁶.

Diferența între ceea ce aflăm din scrisoarea trimisă de Ștefan cel Mare și de la Jan Długosz, privește *stricto sensu* gravitatea rănilor regelui Matia Corvin. Datele sunt contradictorii: „cu trei răni, dar nu mortale”, scrie cronicarul polonez; „cu trei răni de moarte”, spune Ștefan cel Mare.

Sunt multe alte informații, neverificabile, care abundă în special pe internet⁷ și descriu în multe alte moduri cum a fost

⁵ După modelul husit.

⁶ Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, Volumul IV. „Cavalerii”, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 109. Idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare*. Povestită neamului românesc de N. Iorga și tipărită pe cheltuiala Ministeriului de Instrucție Publică, Ediție de lux adnotată, București, 1904, pp. 116-117.

⁷<https://m.facebook.com/Lectialstorie/photos/a.409460809185339/564536897011062/>; <https://www.timisoarastiri.ro/romanul-matei-corvin-cel-mai-stralucit-rege-al-ungariei-s-a-nascut-la-cluj-si-a-copilarit-la-timisoara-si-hunedoara/>;

<https://www.unitischimbam.ro/matei-corvin-1443-1490/>;

<https://povestea-locurilor.ro/2019/03/04/matei-corvin/>;

<https://cruciada-voievozilor-romani.webnode.ro/domnitori/matia-corvin/>;

provocată rana regelui Matia Corvin: ar fi fost făcută cu trei săgeți și chiar *cu o lovitură de lance* (neverificabil), ceea ce a determinat transportarea sa în mare grabă spre Ungaria.

Pentru a încheia comparația, de altfel necesară, redăm și alte surse care descriu episodul rănirii lui Matia Corvin, în unele dintre cele mai apreciate scrieri istorice. Din lucrarea voluminoasă și bine documentată *Istoria militară a poporului român*⁸, se reține informația după care regele a fost rănit de *trei săgeți*, informație preluată de la cronicarul Bonfinis. În același fel preia informația despre evenimentul cercetat și A.D. Xenopol, dar de la cronicarul polonez Jan Długosz, despre cele trei răni provocare regelui Matia Corvin și că acestea nu au fost mortale⁹.

În lucrarea *Istoria armatei românești*, Nicolae Iorga scrie tot despre trei săgeți primite de rege, menționând de această dată și că rănila erau „în spate cu toatele”¹⁰. Într-o altă lucrare, destinată exclusiv domniei lui Ștefan cel Mare, Iorga dă câteva detalii importante: rănila au fost provocare de trei săgeți, dar vârful uneia dintre ele nu a putut fi scos și a rămas înfipt „în spate”:

„Iar Craiul nu mai călăria în frunte, ca un tînăr erou ce cucerește jucîndu-se: îl duceau pe targă. El avea trei răni pe dînsul, și fierul unei săgeți țerănești îi rămăsese, nu în față, ca să se poată mîndri măcar, - ci în spate”¹¹.

Despărțind sensul ironic al cuvintelor lui Iorga - care voia probabil să arate că rănila au fost provocate în spate pentru că Matia Corvin fugea de la locul bătăliei, ceea ce nu era o mândrie -, de realitatea evenimentului, rămâne importantă precizarea locului în care a fost atins corpul regelui - a fost rănit *în spate* - și că *vârful* („fierul”) uneia dintre săgeți nu a putut fi scos, rămânând în corp aproape de șira spinării. Dovada că rănila au fost grave este că după ce a trecut în Transilvania, Matia Corvin a stat mai multe zile în Brașov, „oprit în loc de rănila sale”¹². Nicolae Iorga a preluat datele documentare din cronica italianului Antonius De Bonfinis, cel care a scris, primul, că săgeata a intrat aproape de șira spinării, deci prin spate.

În concluzie, chiar dacă există diferențe și în cele mai importante izvoare cu privire la rănila provocate regelui, marcate atât de textele cronicilor cât și de scrisoarea lui Ștefan cel Mare trimisă

<https://jurnaldebucovina.com/2020/12/14/14-decembrie-1467-batalia-de-la-baia/>; etc. etc.

⁸ *Istoria militară a poporului român*, II, p. 298.

⁹ A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, Ediția a IV-a, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 270.

¹⁰ Nicolae Iorga, *Istoria armatei românești*, București, Editura militară, 1970, p. 65.

¹¹ Idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, pp. 115-116.

¹² *Ibidem*, p. 116.

regelui Cazimir al IV-lea - pentru că, evident, istoricii le-au preluat din aceste surse -, este aproape sigur că rănilor au fost provocate de *trei săgeți* și nu doar una, cum scrie Grigore Ureche și Bonfinis. Textul lui Bonfinis s-ar putea interpreta în sensul că deși nu scrie despre numărul rănilor sau al săgeților, el menționează o „săgeată getă” - care ar putea fi doar una dintre cele trei care l-au lovit pe rege - a rămas aproape de șira spinării și nu a putut fi extrasă. Săgeata getă este denumită ca și corespondentă a săgeților „tărănești” despre care scrie, în context, Nicolae Iorga.

Despre vindecarea rănilor regelui Matia Corvin și modul în care săgeata a fost extrasă din corpul acestuia, izvoarele nu oferă decât foarte puține informații. Ștefan cel Mare scria că se vorbea chiar despre moartea regelui „îndată” după ce s-a retras spre Transilvania, dar și că „nu putem ști într-adevăr dacă trăiește sau a murit”¹³. O știre care, desigur, s-a dovedit a fi falsă.

Analizând izvoarele prezentate aici, rezultă că Antonius de Bonfinis este singurul cronicar care a descris gravitatea rănilor și modul în care s-a vindecat rana, că vârful săgeții a ieșit după o perioadă de 4 ani, *în mod natural*¹⁴:

„Midőn ki akarták hűzni, a beletört vashegy még mélyebben megakadt, s négy évig nem kis szenvedést okozott a királynak. Végül is, amidőn ott, ahol a nyíl megfészkelte, a seb meggennyesedve engedett, a természet lassanként maga távolította el, és kiesett”.

„Când au încercat să o scoată, vârful de fier a intrat și mai adânc și i-a provocat regelui mari suferințe, timp de patru ani (s.n. G.B.). Într-un sfârșit, când rana a supurat și a cedat acolo unde s-a blocat săgeata, natura însăși a îndepărtat-o încet și a aruncat-o”.

Este foarte importantă această informație a lui Bonfinis, în comparație cu o lucrare puțin cunoscută, care îl introduce în analiză pe Hans von Dockenburg și ne oferă o nouă perspectivă de abordare asupra vindecării regelui, tot după patru ani de zile de la bătălia de la Baia.

Conform biografiilor germane, Hans von Dockenburg este cunoscut și sub numele de Johann von Toggenburg, Hans Ritter sau Hans von Toggenburg¹⁵. A devenit chirurg și, potrivit manualului lui Hieronymus Brunschwig (c. 1450 - c. 1512)¹⁶, este cel care a scos vârful de săgeată regelui maghiar Matia Corvin, dar nu din șira spinării, ci din braț:

¹³ *Ibidem*, pp. 116-117.

¹⁴ Antonius De Bonfinis, *op. cit.* III. (IV. decas I. könyv).

¹⁵ În acest sens: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd102574596.html>

¹⁶ Hieronymus Brunschwig, *Chirurgia, das ist, Handwürckung der Wundartzney M. Jeronymi Braunschweig*, Augsburg: Alexander Weyssenhorn, 1534, pp. XXI-XXI verso.

„Blatt 29, wo Brunschwig von den Pfeilwunden spricht, heisst es u. A.: „Darum ob der Pfeil tieff steckt, wann zeuchst du das holtz herauss, so verlierst du das Eysen, so weiss man nit wo man das eysen sindt vnd geschieht jm als König Mathias von Ungarn geschach. Ward mit einem pfeil geschossen in ein arm und das holtz herauss kam, dass man das eysen nit finden kund. Do schrieb er auss, wölicher (welcher) jm dz eysen on schaden auss that, dem wölt er gross gut geben. Wo aber das nit geschehe, so müss er das leben verloren han. Da kam zu jm hans von dockenburg (Hans von Dockenburg), verband ihm die wunden, dahin er geschossen ward, daz do kein eyter (Eiter) daraus mocht etwas manchen tag, und leid ab wenig der wunden ein Kühlung oder Defensiv um also: nymm boli armeni, Essig, Canfer (Kampfer), Rossöle (Rosenöl) und Eierklar (das Weisse vom Ei) der beider das sein genug wird in der dicke als ein dünner Hünig, auf das sich der arm nit entzündet von den geben, do sammelt sich der eyter umb das Eysen und ward ein Höhin (Höhe) und ein röttin (also Abscess). Da griff er das Eisen gleich forn an der spitzen der höhin, und schneid darin kaum durch die haut, do misst das Eisen herfür. Do nam ers on zangen herauss. Do gab jm der König groß gut und schlug jm zu einem Ritter und grafen, als er mir Selbs mit seinem Mund hat gesagt wie er es herausgetönt hat”. Aus dem Letzteren geht hervor, das Brunschwig ein Schüler oder Gehilfe des Hans von Dockenburg gewesen sein muss”.

„Foaia 29, unde Brunschwig vorbește despre rănilile săgeții, scrie, printre altele: „Prin urmare, dacă săgeata se lipește adânc, când o scoți pierzi fierul [vârful săgeții], deci nu știi unde este fierul și ți se întâmplă ca regelui Matia al Ungariei. A fost rănit cu o săgeată într-un braț și lemnul a ieșit, dar fierul nu a putut fi găsit. Apoi a scris în fiecare săptămână după ce fierul i-a provocat dureri, că vrea să dea daruri [celui care] îl face bine. Dar dacă asta nu se va întâmpla, [acela] putea să își piardă viața. Apoi a venit la el hans von dockenburg (Hans von Dockenburg) și i-a bandajat rănilile acolo unde a fost lovit (...)”.

Hans von Dockenburg a luat argilă de pe câmp, oțet, camfor, ulei de trandafir și albuș de ou, le-a amestecat și a pus un strat subțire pe care brațul regelui care nu era inflammat, ceea ce a făcut ca puroiul să se adune în jurul fierului și să formeze un abces. Apoi, tăind cu greu pielea, a apucat fierul de vârf și l-a îndepărtat.

Așadar, spune când corpul este rănit cu o săgeată, spune von Dockenburg, partea din lemn a acesteia nu ar trebui trasă din fier (vârful săgeții), „pentru că dacă săgeata se rupe atunci când îndepărtezi lemnul, pierzi fierul și astfel nu mai știi unde este fierul. Și povestea asta s-a întâmplat atunci când regele Matia al Ungariei a fost

rănit cu o săgeată și lemnul a fost scos, dar fierul nu a mai putut fi găsit (...)."

După intervenție, „regele i-a dat foarte multe daruri și l-a făcut cavaler și conte, și mi-a spus cu gura lui cum a fost.” Din acestea din urmă este clar că Brunschwig a fost student sau asistent al lui Hans von Dockenburg.

„Item wer geschoffen wirt mit ainem pfeyl wo das ist an dem leyb, der soll (foll) das holtz auss dem eysen nit ziehen, darumb ob der pfeyl rieff stecket, wannzeu heft du das holz heraus, so verleureft du des eysen, so weist man nitt wo man das eysen sindt, unnd geschicht ihm als König Matthias von Ungeren geschahe, wart mit aine pfeyl geschoffen in ain arm, und das holtz herauss kam das man das eisen nit finden kunt. Daschrib ehr auss wellicher im das eisen on schadenn ausser thet, dem wolt ehr gross gütt geben, wo aber das nit geschech, müst ehr das leben vei lorn haben. Da kam zun im Hans von Dockenburg verband im die wunde darein er geschoffen wart, das do kain ayter darauss mocht etwan machen tag, und legt abwendig der wuns den ain külung oder defensium also”.

Cartea scrisă de William John Bishop (1903-1961), un bibliotecar britanic, primul editor al revistei „Medical History” și scriitor, intitulată *The early history of Surgery*, conține un pasaj în care se arată că în anul 1464, în bătălia de la Baia împotriva voievodului Ștefan cel Mare, Matia Corvin a fost rănit de o săgeată al cărei cap a rămas în braț, iar regele că nu a găsit atunci niciun chirurg capabil să îl vindece¹⁷. De aceea, regele a trimis mesageri în toate țările, cu promisiunea că l-ar umple cu onoruri și bogății pe cel care i-ar reda sănătatea. Timp de patru ani nimeni nu s-a aventurat să îl trateze. Aceste promisiuni au tentat un chirurg din Alsacia, Hans von Dockenburg, care a plecat în Ungaria în 1468 și l-a vindecat pe rege, fiind apoi „încărcat cu daruri”¹⁸:

„Ebenso liess spater der König Matthias Corvinus von Ungarn, der in einem heftigen Gesechte mit den Moldauern eine bedeutende Wunde erhalten hatte, überal bekannt machen, dass der, welcher ihm helfen und ihn vollkommen herstellen würde, grosse Reichthümer erhalten solle. Aber es verginen 4 Jahre, während welcher Zeit sich Niemand hierzu gemeldet hatte, biss 1468 es Hans von Dockenburg aus Elsass wagte, der den König rettete und sich

¹⁷ W. J. Bishop, *The early history of Surgery*, New York, Barnes & Noble Books, 1995, p. 64.

¹⁸ Johann W. Ludwig Gründer, *Geschichte der Chirurgie von den Urzeiten bis zu Anfang des achtzehnten Jahrhunderts*, Trewendt & Granier, 1859, pp. 218-290. Despre activitatea de chirurg a lui Hans von Dockenburg, a se vedea: *Ibidem*, pp. 237-238.

hierdurch, ausser reichlichen Geschenken erwab, dass er sein Leibartz wurde”.

„De asemenea, mai târziu, regele Matia Corvin al Ungariei, care primise o rană gravă într-o luptă crâncenă cu moldovenii, a făcut cunoscut pretutindeni că oricine îl va ajuta și îl va readuce la desăvârșire, va primi mari bogății. Trecuseră însă 4 ani, timp în care nimeni nu a răspuns acestei chemări, până în 1468, când Hans von Dockenburg din Alsacia a îndrăznit să-l salveze pe rege și prin aceasta a dobândit, pe lângă multe daruri, și statutul de medic al său personal”.

După ce în prealabil a bandajat rana cu o pastă preparată special și a provocat un abces care a ușurat extragerea, Hans von Dockenburg a reușit să scoată vârful săgeții. Intervenția chirurgului alsacian este confirmată de Dicționarul istoric al Elveției (*Historische Lexikon der Schweiz*), care menționează că „potrivit manualului lui Hieronymus Brunschwig, „Chirurgia” (1497), T.[oggenburg] a scos un vârf de săgeată din *brațul* regelui maghiar Matthias Corvin în jurul anului 1468 și pentru aceasta a fost înnobilit”:

*„Johannes vonToggenburg
Erstmals erw. um 1468, letztmals 1491, Landmann von Schwyz.
Unehel. Sohn des Friedrich VII. (->). Wundarzt und Starstecher. T.
entfernte laut Hieronymus Brunschwigs Lehrbuch "Chirurgia"
(1497) um 1468 dem ungar. König Matthias Corvinus eine
Pfeilspitze aus dem Arm und wurde dafür geadelt. 1475 eidg.
Gesandter beim Kaiser, 1480 Gesandter des Markgf. von
Brandenburg an die Tagsatzung. 1477 pries T. an der Leipziger
Messe seine chirurg. Fähigkeiten an. Im selben Jahr veranlasste
er eine Kopie des Wundarzneibuchs Heinrichs von Pfalzpaint
(heute Burgerbibliothek Bern). 1481 wurde er von seiner in
Kempten (Allgäu) gebliebenen Frau rechtlich belangt. 1491
pilgerte er nach Tours und beschaffte eine Reliquie des hl. Martin
für Schwyz”¹⁹.*

În *Highlights in Medicolegal Relations*, același text, cu unele diferențe, descrie când și cum a fost vindecat regele Matia Corvin, ca de altfel și în *Manuscripta medievalia* și alte lucrări care tratează nu doar subiecte istorice *per se*, ci și istoria chirurgiei²⁰:

¹⁹ *Historische Lexikon der Schweiz*: „Toggenburg, Johannes von 1468 – 1491”. Dr. Theodor Billroth, *Historical Studies on the Nature and Treatment of Gunshot Wounds from the fifteenth century to the present time*, Translated By C. P. Rhoads, Berlin, 1859, p. 22.

²⁰ *Highlights in Medicolegal Relations*, U.S. Department of Health, Education, and Welfare, Public Health Service, National Institutes of Health, National Library of Medicine, 1976: indice 118; Dr. Theodor Billroth, *op.cit.*, p. 22.
<http://www.manuscripta-mediaevalia.de/?+pernam:%22johann%20von%20toggenburg%22#|4>.

„118. 1468 -A physician of Zurich, Hans von Toggenburg, succeeded in removing the point of an arrow from the body of Mathias Corvinus, King of Hungary. The point was in the King's body for four years. There was an agreement before the operation that the physician, if he succeeded, would be richly compensated; if he failed, it would cost his head”.

„118. 1468 - Un medic din Zurich, Hans von Toggenburg, a reușit să îndepărteze vârful unei săgeți din corpul lui Matia Corvin, regele Ungariei. Vârful a stat în trupul regelui timp de patru ani. Înainte de operație s-a încheiat un acord că medicul, care dacă va reuși va fi recompensat cu bogății, iar dacă nu reușea, îl va costa capul”.

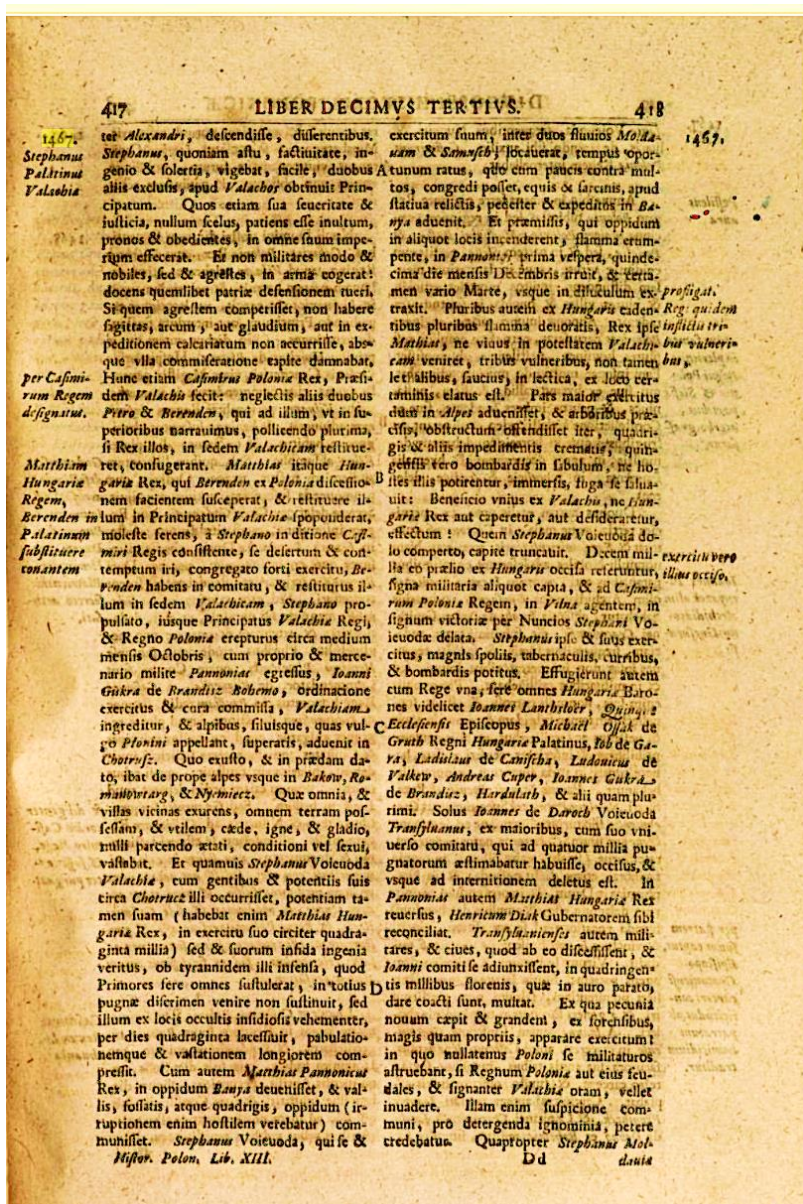
Sunt credibile, corespund realității aceste surse în care este descrisă intervenția lui Hans von Döckenburg? Este o întrebare care cere un răspuns clar, întrucât aceste surse mai sus citate pun sub semnul îndoielii două aspecte importante ale problemei: în primul rând, anul bătăliei de la Baia, datat greșit 1464, în loc de 1467 și, în acest fel, stabilind anul vindecării regelui în 1468; în al doilea rând, ele privesc locul în care rămăsese înfipt vârful săgeții - în braț, și nu în spate aproape de șira spinării, cum scrie Antonius De Bonfinis. Cronicarul spune că vârful de fier al săgeții intra tot mai adânc în corp, și că după patru ani în i-a provocat regelui dureri mari, a fost îndepărtat în mod natural, în urma unui abces care a provocat o supurație („când rana a supurat și a cedat acolo unde s-a blocat săgeata”). Supurația și abcesul sunt elemente comune a două surse: Hans von Döckenburg și Bonfinis. Ceea ce le separă este, pe de o parte, provocarea deliberată a abcesului de către von Döckenburg, față de cel supurarea și eliberarea pe cale naturală descrisă de Bonfinis, iar de altă parte, localizarea vârfului de săgeată în mână, și nu aproape de șira spinării.

Datarea greșită a anului bătăliei prin curgerea celor 4 ani după care ar fi avut loc intervenția chirurgicală de scoatere a vârfului săgeții, corespunde anului 1468 (conform surselor citate), în care von Döckenburg a intervenit pentru vindecarea regelui Matia Corvin. Patru ani de la bătălia de la Baia s-au scurs conform cronicii lui Bonfinis, dar nu de la 1464, ci din 1467. Presupunând că anul 1464 a fost scris greșit, că este o numai eroare materială, locul unde se afla vârful săgeții provoacă cea mai mare dilemă. Poate fi posibil ca una dintre cele 3 săgeți amintite și de către Ștefan cel Mare, să fi lovit brațul regelui? Ar fi o confuzie foarte mare în ceea ce îl privește pe Bonfinis. Totodată, toate relatările despre intervenția lui Hans von Döckenburg, rămase și transmise peste timp ca o mare realizare în istoria chirurgiei, ar trebui considerate false. Este foarte greu de trasat o linie clară, care să delimiteze cele două evenimente.

În concluzie, datele cunoscute până în prezent sunt contradictorii. Chiar dacă toate privesc bătălia de la Baia din anul 1467 (datată greșit 1464), ele nu clarifică nici numărul rănilor provocate de săgeți/săgeată regelui Matia Corvin, nici partea corpului în care acestea au pătruns, nici modul în care a fost vindecat regele. De aceea, dorim ca acest studiu să se constituie într-o provocare pentru cercetări viitoare, care dacă vor avea la bază și alte surse, vor aduce un plus de lumină acestei istorii.

Cronica lui Ioannis Długossi seu Longini, Canonici quondam Cracoviensis Historiae Polonicae

- extras -

Hieronymus Brunschwig, *Chirurgia*
- extras -

Von außziehung der pfeyl.

XXI

außgezogen würt mit zangen vnnd instrumenten/als hie nach vnnd auch vorsteet. Der ander weg/das es mit gwaltdurch schlagen würt/das es zü der anders eyten außgeet/da es nit eingangen ist. Der dritt weg / so es nicht gern außgeet/ oder hailsamglichen außgezogen mag werde/vrsach als ich ob geschriben hab/das du nitt magst die wunden weyteren in kainerlay weg/weder mit meysfelen oder mit schneyde/so laß man es faul werden er wann manchen tag/so greeet es geren herauß/doch das man bezweg hin vnd her gar senfftiglich/ vnd das man darauff leg erliche pflaster die es ansich ziehent/ vnd ich hie vnden zaygen will. Ist es aber sach das es gelipfft ist vnd schwarz/ oder das er mitt ainer büchsen geschossen ist/so thû ihm als ich hie vnde leren will. Aber solliche außziehung mit pflastern mag kümmerlichen geschehen on weyt machung der meysfelen oder schneydung als ich vor geschriben hab/das in langem weg verzogē würt. Wiewol das Heinrichus spricht / Das man es baldt außziehen soll / das da ist auch die mainūg Auicenne/ Albucasis/ Brunus. Vnd darnach sie hailen als ain andere wunndt/ nit mer dann das das überflüssige plāt das zü ayter wordē ist/ gemundificiert werde. Ob man aber fürcht zü fallenden schmerzenn/ist nütz vnd güt das man dick darein thût heysß öl. Ist sie aber geschehe von vergifftigē thieren/so thû jm als ich leeren wird her nach an sein aygen end. So nun du an fahen würcfen wilt mit der hand/vnnd die erkennūg geschicht ob das ain pfeyl sey/wie die gestalt ist/od büchsen flogz/oder anders/wie oder was das ist/ So schick vnd bereit den siechen/ nach dem

vnd er zü beraiten ist/ vnd nim war ob der pfeil in das haupt geschossen ist/ vñ ob er kain bösen züsal hatt/so volg nach Heinricho vnd Auicenne/vnd zeuhe auß behendiglich den pfeyl mitt ainer zangenn die darzū geaigent ist/ wie ich vorgeleret hab. Würt ainer aber geschossen in ain bain/vnnd das der pfeyl geritten ist/ so thû ihm als ich dich hie leren will von dem kōnig von Vngern/ob anders das holz herauß ist/ Vder schneyd auff der andern seyten dargegen/ob es müglichenn ist/ vnnd zeuhe das eisen herauß Ist aber sach das ehr geschossen würt/so soll man den pfeyl suchen mitt ainer zangen/ oder mit ainem schmalen silber oder eyfelin/wo er ist/vnd zeuhe in auß mitt ainer schmalen zangen behendiglich. Item ob du in magst mit den instrumenten auß bringenn/ist dann das loch enge/ so weyter die in vor gemelter massen mit quel/meysfelen oder schneyden offentlich/oder in dem schaff/ vnnd zeuhe den mit deinen instrumenten her auß/ Ob das nicht sein mag/ so lege jm darauff pflaster/ vnd gib jm trinckē als ich hernach leren will/nitt allain inn dissem Capitel/sonder auch inn dem antidotario du finden wüirst. Vnd soll auch gēder wundē ligē/ so er maist mag auff das jm der tranck deßer baß außtreib/vnnd das pflaster ansich ziehē mag/ als du in gewar wüirst so zeuhe in auß.

Item wer geschossen wirt mit ainem pfeyl/ wo das ist an dem leyb/ der soll das holz auß dem eyssen nit ziehen/darumb ob der pfeyl tieff steckt/wann zeuhest du das holz herauß/ so verloreest du dz eyssen/ so weißt man nitt wo man das eyssen findt/vnnd geschicht ihm als kōnig Matthias von Vngern geschas

Das VIII. Capitel des andern Tractats

he/wart mit ainē pfeyl geschossen in ain arm/vñ das holz herauß kam das man das eisen nit finden kunt/ Da schribt ehr auß/wellicher jm das eisen on schadenn außertret/ dem wolt ehr groß güte geben/wo aber das nit geschach/müßte ehr das leben verlorin haben. Da kam zñ jm Hans vñ Dockenburg/verband jm die wunde darein er geschossen wart / das do kam ayter darauß mocht/etwan mäschen tag/ vñ legt abwendig der wunden ain kñlung oder defensium also/

Vnumm Soli armeni.

Effig.

Canfer ain wenig.

Rosendöl vñnd ayerklar der haider / das sein genüg würt/ in dicke als ain düñner höñig/auff das sich der arm nit entzündet vñnd dem gebind/da samelt sich der ayter vñnd das eyßen/ vñnd wart ain höñhe vñnd ain röte. Da greifft ehr das eisen gleich vorn an der spitzenn der höñhenn/ vñnd schneidt darein kaumi durch die haut da wiche das eyßen herfür. Da nam ers on zang herauß / da gab jm der kñnig groß güte/ vñnd schlug in zñ ainem Ritter vñnd Grafen/ als ehr mit selber mit seinem munde hatt gesagt/ wie ehr es herauß gethon het.

Darauff solt du mercken / ob du das eyßen nit finden kanst/ oder an gelegenn Ketten/ist darnach zñ schneiden/ als an armen oder bainen. Ob aber das holz heraußer ist gangen/vñnd bleibet das pfeil eisen darinn/so stoß ain zang darcin / genant ain neber inn ainem rot vñnd schraub es auff/ vñnd zeuße es herauß. Ob aber das nit wol geschehen mag/so mach das loch weytter mit den quel meisseln/oder schneiden/ als ich vor ge

leret hab/vñnd zeuße es auß/ also das du den laucher zñ dem ersen in die wunden thüßt/darnach die röte zangenn/auff das sie sanfft eingee.

Ztem ober aber inn dem außziehenn nit leichtiglichenn will außgeen/ so du das vñndersteest auß zñ ziehenn/als du dann das eyßen erguffenn hast mit der Zangen/vñnd es dir nit volgt / Als ain geschach inn der Burgunner krieg vor Blomunt/der da geschossen ward mit ainem pfeil/ vñnd das eyßen darinnenn blibe/vñnd das holz herauß kam / Zñ dem etwan mancher güter maister berüßt ward/ die vñnderstundenn jm das eyßen auß zñ ziehen/da wolt es in nithe volgen. Da ward Hans Nair vonn Straßburg/ ain scherer vñnd wundtartzet dazñ berüßt / als er solche jrunge gesehen het/da nam er die zang inn sein hand/ vñnd mercket das das eisen wider hacken het/ da wart ehr die zang vñnd/ das die geschickligkayt des wider hackens gekert wart / als er ein was gangen/ von stunde an gieng das pfeyl eyßen herauß. Vñnd allen andern maisterten/Ritter vñnd Knechtenn er gelobet ward/ doch sie nit wissen wie er es herauß gethon het.

Ist es aber sach das es nit möglichenn ist zñ thun an dem selben ende mit dem außziehen/ vñnd das nahe hindurch gangen ist / ob es dann inn ainem baim stecket/ist dann das holz darinn beliben/so schlage in fols hindurch/vñnd zeuße in dan auff der andern seytten herauß.

Ist aber das holz herauß / so schlage das eyßen mit ainem andern hülzenn instrument/als ain pfeil dardurch. Des gleichen ob das inn der tieffe des leibs ist/aber das gang sorgklichen ist. Dara

MIȘCĂRI RELIGIOASE MODERNE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC. SUNT CULTELE EVANGHELICE DIN ROMÂNIA DIN PUNCT DE VEDERE ISTORIC NEOPROTESTANTE?

Vlad Bogdan Cristian*

DOI: [10.2478/amsh-2022-0019](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0019)

Abstract

Modern Religious Movements on Romanian Territory Can Evangelical Cults in Romania Historically be Seen as Neo-Protestant?

In order to define the new religious movements on Romanian territory beginning in the 19th century, the following terms need to be explained: sect Church, Evangelical Church, and Neo-Protestant Church.

First, the term 'sect' has negative connotations, and it is being used more and more seldom after the Communist era. Second, the term 'Evangelical' is currently more accepted even by historians (such as Dorin Dobrinu) but it still can be confusing because it refers to German Lutherans. Finally, the term 'Neo-Protestant' is problematic because it can lead to confusion about modern Lutheran Protestantism, which is called in German Neoprotestantism.

This work uses the term 'Neo-Protestant' as it will be shown that these cults have a historical sustainability of classical Protestantism bringing new aspects but still respecting the same frame, the same matrix.

Keywords: Protestantism; Neo-Protestantism; pietism; theology; Church

Apariția unor noi mișcări religioase în spațiul românesc începând cu secolul al XIX-lea nu a constituit o provocare doar pentru bisericile tradiționale (Biserica Ortodoxă Română și Biserica Romano-Catolică), cu privire la influența religioasă și păstrarea enoriașilor, ci și o provocare pentru istorici și teologi cu privire la definirea acestor noi biserici și înțelegerea noului fenomen religios de natură evanghelică. Dacă în dreptul primei provocări, bisericile tradiționale, autohtone care se confruntaseră deja cu trei secole în urmă cu mișcările protestante, (în special Biserica Romano-Catolică în fața pătrunderii luteranismului și a calvinismului în spațiul transilvănean), gestionează în prezent la nivel declarativ o atitudine

* Ph.D Candidate, George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, bogdanvlad@adventist.ro

tolerantă, mediată de dialog interconfesional atât misiologic¹, cât și ecumenic², în dreptul celei de-a doua provocări subiectul rămâne unul deschis și nu tocmai ușor de lămurit. Ce sunt bisericile care au apărut în spațiul românesc, după secolul al XIX-lea? Sunt secte sau sunt din punct de vedere istoric, biserici protestante? Sunt diferite de bisericile tradițional protestante (reformată, luterană și unitariană)? Și dacă da, în ce sens? Au același „ADN” protestant și doar momentul apariției acestora în spațiul românesc a determinat folosirea prefixului *neo*, cuvântului „protestant”? Istoricul Dorin Dobrințu, în cea mai recentă lucrare, de fapt primul volum ce abordează aspectele vieții acestor culte din România într-o manieră științifică, dorind să evite confuzia pe care o poate avea acest termen, optează pentru termenul de biserici „*evangelice*”³. Totodată termenul *neoprotestant* a căpătat și o conotație negativă și este evitat de unele culte evanghelice, din două motive: în primul rând este asociat cu termenul de sectă, mișcări rupte din protestantism, sugerând abandonarea Reformei și introducerea de noi învățături și erezii. De exemplu, în cartea *Ghidul creștinului ortodox de azi*, preotul Vasile Răducă face această distincție între protestanți și neoprotestanți în România: bisericile protestante (luterană, reformată și unitariană) fac parte din bisericile istorice ale Reformei și li se recunoaște oarecum legitimitatea existenței acestora. Bisericile neoprotestante sunt percepute și definite ca secte⁴. În al doilea rând, termenul ar transmite ideea de biserici de dată recentă, neavând nicio moștenire istorică. De exemplu, Biserica Baptistă caută să iasă de sub denumirea de Biserică neoprotestantă și consideră că este „*o ramură a Reformei protestante*”⁵ (chiar dacă în trecut liderii de

¹ Societatea Biblică Interconfesională din România, o instituție intercreștină ce își propune prin misiune și viziune să aducă valorile Biblice în viața românilor. Biserica Ortodoxă Română și Uniunea Bisericilor Baptiste din România sunt două din cele 10 zece entități religioase a acestei instituții. (<https://societateabiblica.org/despre-noi> - (accesat în 18 octombrie 2022)).

² Consiliul Mondial al Bisericilor, cu peste 352 de biserici din 120 de țări, este organismul cel mai important în ce privește ecumenismul. Biserica Ortodoxă Română este membră a acestei organizații din 1961 (<https://www.oikoumene.org/member-churches/romanian-orthodox-church>), Biserica Baptistă este de asemenea la nivel european începând din 1949 https://www.oikoumene.org/member-churches?search_api_fulltext=&location_filter_2=1869&field_wcc_n_church_family_single=All&glossaryaz_title=

³ Dorin Dobrințu și Dănuț Mănăstireanu, *Omul Evangelic – O explorare a comunităților protestante românești*, București, Editura Polirom, 2018, pp. 24-25.

⁴ Pr. Vasile Răducă, *Ghidul creștinului ortodox de azi*, București, Editura Humanitas, 1998, pp. 22-24. De fapt, potrivit istoricului Dorin Dobrințu, și prima referință a acestui termen, care apare în 1922, în contextul disputelor intraortodoxe din biserica Sf. Ștefan (Cuibul de Barză) din București, unde preotul ortodox Teodor Popescu manifesta atitudini protestante, a fost folosită ca sinonim cu „sectă” Dorin Dobrințu și Dănuț Mănăstireanu, *op.cit.*, p. 23.

⁵ http://culte.gov.ro/?page_id=733

seamă baptiști nu aveau nici o problemă cu încadrarea în *neoprotestantism*⁶), apelând la argumentul istoric, temporal: au apărut la începutul sec al XVII-lea, chiar al XVI-lea, deci e parte din mișcarea protestantă veche.

Este deci corectă folosirea cuvântului „neoprotestant”⁷ pentru a numi aceste biserici sau de preferabil ar fi cuvântul „evangelic”? Este potrivit să fie numiți membrii acestor culte religioase, recunoscute de altfel de Stat⁸, „sectanți”, „evangelici” sau „neoprotestanți”?

Răspunsul pornește în primul rând de la înțelegerea și definirea fenomenului protestant începând cu secolul al XVI-lea. Trebuie menționat faptul că nicio biserică neoprotestantă nu s-a născut în spațiul românesc. Aceste culte au ajuns în România prin extinderea misiunii la nivel european a bisericilor mamă.

Despre protestantism și spiritul Reformei. Pe scurt, Reforma Protestantă a fost mișcarea religioasă, ideologică, ce a avut și un caracter social-politic, apărută în Europa în secolul XVI-lea ca reacție la refuzul Bisericii Romano-Catolice medievale de a accepta reformele sugerate de precursori ai reformei cum au fost Wycliffe și Hus (sec. XV), de conducătorii conciliilor de reformă și de umaniști. Căutarea reformatoarelor spre un cult și o credință mai simplă și o organizare a bisericii mai puțin costisitoare s-a lovit de inflexibilitatea unei Bisericii Catolice tradiționale și instituționalizată. Adăugând la aceasta și corupția Bisericii Romano-Catolice, corupție care se întinsese atât prin capul, cât și prin membrii ierarhiei bisericești⁹, Martin Luther (1483-1546) a produs scânteia Reformei prin afișarea celor 95 de teze în 1517, pe ușa bisericii catolice din Wittenberg.

O citire a celor 95 de teze¹⁰ va dezvălui că Luther critica abuzurile sistemului bisericii care strângea bani și promova practica indulgențelor, prin care Papa avea putere de iertare a păcatelor, putere asupra purgatoriului, iar omul beneficia de iertare și viață

⁶ Iosif Țon prezintă două argumente că baptiștii sunt neoprotestanți: în primul rând ei au dus mai departe protestantismul descoperind noi adevăruri valoroase (botezul adulților, separarea biserică-stat) și în al doilea rând „asemănarea dintre creștinii după Evanghelie, penticostali, adventiști și baptiști, atât în anumite doctrine, cât și în forma de închinare, în modul de a predica Evanghelia și în felul de viață deosebit de al altora”. Iosif Țon, *Credința Adevărată*, București, Societatea Misionară Română, 1996, p. 44.

⁷ Cuvântul *neoprotestant* nu apare în Dicționarul Limbii Române.

⁸ http://culte.gov.ro/?page_id=57 (consultat la 18 octombrie 2022).

⁹ Roma părea un „iad” al nelegiuirilor și desfrăului, mulți preoți trăiau în desfrâu în mod deschis sau țineau concubine. Vezi Earle E. Cains, *Creștinismul de-a lungul secolelor*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1997, p. 268 și Roland H. Baiton, *Here I Stand A life of Martin Luther*, Tennessee, Abingdon Press, 1950, p. 61.

¹⁰ <https://www.luther.de/en/95thesen.html> (consultat în 18 octombrie 2022).

veșnică prin cumpărarea acestora¹¹. Traducerea în germană și tipărirea tezelor lui Luther a răspândit rapid ideile lui¹². Apoi între anii 1518 și 1521, el a fost forțat să accepte ideea separării de sistemul roman ca singura cale de a ajunge la o reformă care să cuprindă o întoarcere la idealul Bisericii revelat în Scriptură¹³.

Termenul *protestant* apare pentru prima dată în contextul Dietei de la Speier, în 1529, când s-a declarat credința romano-catolică ca fiind singura credință legală¹⁴. Pe fondul acestei decizii, cei șase principii germani adepți ai lui Luther și reprezentanții a paisprezece orașe au înaintat la această dietă un *Protest* împăratului Carol al V-lea. De atunci înainte, ei au fost cunoscuți de către oponenții lor ca „*protestanți*”. De aici provine termenul „*protestant*”¹⁵.

Dacă se ia în considerare doar această semnificație istorică, termenul *protestant* ar însemna ceva prea restrâns, referindu-se doar la o atitudine luată într-un moment istoric de o tabără creștină față de alta, atitudine ce are conotații negative.¹⁶ Această atitudine, ce a generat originea termenului și atribuirea acestuia reformatorilor este însoțită de fapt de principiul ce a animat mereu spiritul reformei. Acest principiu se regăsește și la pre-reformatori ca Wycliffe și Hus (sec. XV), valdenzi, etc, și este caracterizat de căutarea teologiei și credinței mediate doar de Scriptură, o conștiință supusă doar autorității Scripturii și aspectul practic al reînnoirii individului ca schimbare a acestuia și implicit, ulterior, a societății.

Acest spirit reformator, ce depășește, așa cum am observat, semantica termenului *protestant*, conține două trăsături de bază. Primul principiu este **Sola Scriptura** (*Numai Scriptura*)¹⁷. Singura sursă credibilă de a stabili dogma, regula credinței, datoria morală și practica religioasă este Sfânta Scriptură și nu Biserica. Acest principiu protestant a fost formulat pentru prima dată de

¹¹ Roland H. Baiton, *op.cit.*, p.61.

¹² Earle E. Cains, *op.cit.*, p. 281.

¹³ *Ibidem*, p. 282.

¹⁴ Aceasta a fost a doua Dietă. Prima Dietă de la Speier din 1526 a fost în favoarea protestantismului, nobilii lui Luther reușind să convingă Dieta ca până la întrunirea unui Conciliu general să se adopte temporar principiu *cuius regio eius religio*. Decizia, favorabilă protestantismului, a fost probabil luată și pe fondul amenințării turcilor dinspre Răsărit, absența unor prinți germani catolici la Dietă, etc. Decizia, considerată că a fost luată în pripă, s-a dorit a fi corectată, convocându-se a doua Dietă. Earle E. Cains, *op.cit.*, p. 287.

¹⁵ *Ibidem*, p. 288.

¹⁶ Istoricul James Aitken Wylie afirma în lucrarea sa principală despre Protestantism: „dacă aceasta ar fi fost tot, protestantismul nu ar fi avut istorie. Dacă ar fi fost pur negativ, ar fi început și s-ar fi încheiat cu oamenii care s-au adunat în orașul german (la Dietă)”. James Aitken Wylie, *The History of Protestantism*, vol.1, Londra, Cassell, Peter & Galpin, 1902, p. 2.

¹⁷ Principiul de bază a fost însoțit și de celelalte trei „Sola”: *Sola Fide* - Numai prin Credință, *Sola Gratia* - Numai prin Har, *Sola Christo* - Numai prin Hristos.

reformatorul elvețian Ulrich Zwingli (1484-1531). Importanța principiului este inseparabil legată de „chemarea” spre idealul Bisericii Primare, chemare alimentată mereu prin manifestări, atitudini și luări de poziție fie de a revizui credința fie de a găsi noi elemente în Scriptură, ce ar lipsi întregirii idealului¹⁸.

Al doilea principiu este **Semper Reformanda** sau în forma extinsă: „*ecclesia reformata semper reformanda est secundum Verbum Dei*” („biserica reformată trebuie totdeauna reformată după Cuvântul lui Dumnezeu”). Acest principiu era o teză a reformațiunii care exprimă convingerea protestantă că procesul reformator nu poate fi considerat încheiat. Stabilirea unor crezuri, doctrine sunt/pot fi supuse revizuirii, ele nu sunt dogme (adevăr relevat absolut). Procesul trebuie să tindă spre o reformă permanentă până la o totală armonie cu Scriptura¹⁹. Este adevărat că sloganul nu se regăsește în forma completă la reformatorii „din prima linie”²⁰. Ca atitudine teologică, de a reforma biserica, era prezentă în viziunea acestora²¹. Astfel

¹⁸ „Reforma a fost o încercare de întoarcere la puritatea originară a creștinismului Noului Testament... Reformatorii erau dornici să dezvolte o teologie care să fie în acord total cu Noul Testament, fiind convinși că această teologie nu va deveni niciodată o realitate atâta timp cât Biserica va fi autoritatea finală în locul Bibliei.” Earle E. Cains, *op.cit.*, p. 271.

¹⁹ Moldovan Wilhelm, *Manualul Doctrinelor Biblice*, București, Editura Viață și Sănătate, 2018, p. 77.

²⁰ Exprimarea acestui principiu a început în secolul XVII-lea, mai precis odată cu Johannes Hoornbeek (1617-1666), care a fost student al marele teolog reformat olandez Gisbertus Voetius (1589-1676) și cu Jocusbus Koelman (1632-1695), care a exprimat ceva similar în 1674. Niciunul din ei nu au folosit expresia întreagă, lipsea ultima parte, *est secundum Verbum Dei (după Cuvântul lui Dumnezeu)*, dar ideea de bază era prezentă în gândirea teologică reformată din Olanda. Mai mult, Școala teologică reformată din Olanda, începând cu anii 1600 a fost conectată la curentul reformator englez. Lideri precum William Perkins (1558-1602) și William Ames (1572-1633), care au promovat învățătura calvinistă în Anglia în felul lor, au fost puntea de legătură între cele două școli de gândire. Ei s-au identificat pe ei înșiși ca parte a „Reformei Ulterioare”, Further Reformation (Nadere Reformatie). Astfel era o preocupare ca biserica reformată să nu cadă înapoi în eroare și întuneric. Pentru aceasta se dorea să se continue să se urmărească puritatea doctrinei, evlaviei și închinării. Expresia completă, adăugând *est secundum Verbum Dei (după Cuvântul lui Dumnezeu)*, a apărut după cel de-Al Doilea Război Mondial, la marele teolog reformat Karl Barth (1886-1966) care a folosit expresia și variații ale expresiei în scrierile sale, răspândindu-se apoi în restul denominațiunii reformate. Dr. R. Scott Clark, *Always Abusing semper reformanda*, 2014, <https://www.ligonier.org/learn/articles/always-abusing-semper-reformanda> (consultat în 19 octombrie 2022).

²¹ Principiul acesta a fost aplicat de primii reformatori pe două planuri, cel practic: „biserica trebuie să fie reformată și este o necesitate a reformării bisericii; din cauza păcatului și a efectelor sale biserica tinde spre corupție.” Și cel teologic, doctrinar: „citeau și aplicau Scriptura și acolo unde acele interpretări s-au împotrivit examinării (*Sola Scriptura*), le-au adoptat sau restaurat”. Dr. R Scott Clark, *Always Abusing semper reformanda*, 2014, <https://www.ligonier.org/learn/articles/always-abusing-semper-reformanda> (consultat în 19 octombrie 2022).

principiul „*semper reformanda*” arată că reforma bisericii nu a fost numai „*un fenomen istoric, ci și un impuls continuu care trebuie să caracterizeze viața bisericii*”²².

Mișcări reformatoare în protestantism. Cu aceste principii de interpretare și înțelegere a teologiei era inevitabil ca în scurt timp să nu apară chiar și în sânul protestantismului noi voci reformatoare. Generațiile următoare de protestanți și-au însușit aceste principii, acest spirit. Liderii de mai târziu au sesizat că sunt noi elemente biblice ce încă nu au fost adoptate de bisericile reformei din care făceau parte. Fiind respinse observațiile, avertizați și apoi amenințați, au inițiat noi mișcări în cadrul protestantismului. Dar principiul a rămas același și a fost enunțat în modul cel mai simplu de puritanul separatist John Robinson²³: „*Dacă Dumnezeu vă va descoperi altceva... fiți tot atât de dispuși să-l primiți cum ați primit întotdeauna orice adevăr... Domnul mai are adevăr și luminează pe care să le descopere din sfântul Său Cuvânt*”²⁴.

Astfel în cadrul reformei elvețiene inițiate de Huldreich Zwingli (1484-1531) se manifestă Conrad Grebel (1498-1526) care descoperă în Scripturi botezul adulților prin scufundare în apă și consideră nebiblic botezul prin stropire al pruncilor. Argumentele erau evidente și din punct de vedere teologic și lingvistic²⁵. A fost însă respins de reformatori și în urma amenințării s-a separat de Biserica Reformată, fiind inițiatorul Anabaptismului²⁶.

²² Cory L. Seibel, *Ecclesia Reformata, Semper Reformanda: An Intergenerational Perspective*, 25 martie 2017, <https://coryseibel.files.wordpress.com/2015/01/ecclesiareformatasemperreformat-da-coryseibel.pdf>.

²³ John Robinson (1575-1625) a fost un lider anglican separatist (puritan), ce a condus grupul de separatiști din Scrooby, Anglia, grup ce a emigrat în America în 1620 cu vasul *Mayflower*. Vezi H. Leon Mc Beth, *The Baptist Heritage*, Nashville, Tennessee, Broadman Press, 1987, p. 34. și Peter Marshall și David Manuel, *Lumină și glorie, O istorie a constituirii Americii*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1995, p. 124.

²⁴ William Carlos Martyn, *The Pilgrim Fathers of New England: A History*, American Tract Society, 150, Nassau-Street, New York, 1867, vol.5, p.70, [https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.\\$b728482&view=1up&seq=7](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.$b728482&view=1up&seq=7) citat și în Ellen G. White, *Tragedia Veacurilor*, București, Editura Viață și Sănătate, 2011, p. 219.

²⁵ Cuvântul *botez* provine din grecescul *baptizo* care înseamnă „a scufunda”, „a înmuia”, ceea ce implica submersie la fel ca și verbul *bapto* (a înmuia, a întinge, a cufunda în apă). Vezi: <https://biblehub.com/greek/907.htm> (accesat în 20 octombrie 2022) și Gheorghe Badea, *Dicționar grec-român al Noului Testament*, București, Societatea Biblică Interconfesională din România, 1999, p. 57.

²⁶ Mișcarea religioasă protestantă anabaptistă s-a evidențiat în Elveția, la începutul secolului al XVI-lea, fiind strâns legată inițial de credința reformată zwingliană din nordul țării. Înainte să inițieze această mișcare, Conrad Grebel (1498-1526) a lucrat alături de reformatorul elvețian Huldreich Zwingli până în 1526. De asemenea, Balthasar Hubmaier (1481-1528), colaborator cu Grebel, a fost primul anabaptist

De asemenea în Biserica Reformată inițiată de Jean Calvin (1509-1564)²⁷, care pune printre altele accentul pe o viață activă a celor predestinați spre mântuire, apare Iacobus Arminius (1559-1609), profesor de teologie reformată al Universității din Leyden, Olanda, care s-a opus tezei predestinației divine așa cum învăța Jean Calvin și a susținut alegerea divină ca fiind condiționată²⁸ iar mântuirea se acordă în funcție de atitudinea și voința omului²⁹. În urma Sinodului de la Dordrecht (Dort) din 1618-1619, au fost respinse ideile lui Arminius, au fost destituiți toți adepții clericali ai acestuia precum și urmașii lor: arminienii³⁰.

Acestea sunt doar două exemple din multe altele care arată faptul că protestantismul a generat o înțelegere a Bisericii și a Scripturii, oferind „uneltele” corecte de interpretare care nu puteau să rămână nefolosite, ceea ce ducea inevitabil la noi adevăruri descoperite prin „săparea” în Cuvântul lui Dumnezeu. Atât Grebel cât și Arminius au operat în aceeași matrită protestantă, respectând principiile hermeneutice/exegetice. Concluziile teologice, deși juste, nu au fost acceptate, iar autorii respinși. „Tânăra mamă protestantă și-a lepădat copiii care i-a născut”. Reacția a fost dură³¹.

Trebuie menționat faptul că în luteranism reacția față de mișcarea pietistă germană a fost diferită. Pietismul a apărut la peste

german și este considerat și el unul din fondatori. Mișcarea anabaptistă insista deci asupra botezului credincioșilor (de aici numele ce le-a fost atribuit din limba greacă: *ana* care înseamnă „din nou” și *baptizo*, deci „rebotezători”). Anabapțiștii insistau, de asemenea, asupra autorității Bibliei și asupra separării bisericii de stat. Earle E. Cains, *op.cit.*, pp. 297-298.

²⁷ Succesor al lui Zwingli care susținea ideile Reformei, le-a continuat dar într-o formă mai radicală decât în luteranism sau decât în concepțiile lui Zwingli.

²⁸ Iacob Arminius a susținut alegerea divină ca fiind condiționată, nu necondiționată, omul are voința de a coopera cu divinul sau de a-l respinge, nu este predestinat și poate „cădea din har”. Ispășirea prin jertfa lui Isus Hristos este universală și are o aplicație generală, în sensul că oricine crede poate fi salvat, spre deosebire de Calvin, care învăța că doar cei predestinați pot fi salvați. Vezi: *The Writings of James Arminius*, volumul 1, Michigan, Baker Book House Grand Rapids, 1977, pp. 523-530. Traducere din latină de James Nichols și W.R. Bagnall.

²⁹ „Dacă iei liberul arbitru, nimic nu va mai rămâne de salvat, dacă iei harul, nimic nu va mai rămâne ca sursă de salvare. Lucrarea de salvare nu poate să se realizeze fără aceste două părți: o parte de la care poate veni și cealaltă parte, care poate sau în care poate să fie lucrată, primită (salvarea). Dumnezeu este autorul mântuirii. Liberul arbitru este capabil să fie salvat. Nimeni în afară de Dumnezeu nu este capabil să dăruiască mântuirea și nimic în afară de liberul arbitru nu este capabil să o primească”. *Ibidem*, p. 531.

³⁰ Pe lângă unele ramuri ale Bisericii Anglicane (puritanii), arminianismul i-a mai influențat și pe metodiști și Armata Salvării. Earle E. Cains, *op.cit.*, p. 318.

³¹ Anabapțiștii au fost tratați cu multă cruzime atât de protestanți cât și de romano-catolici. Ei au fost forțați să sară de la înălțime de pe clăi de fân, au fost înecați (ca o batjocură că învățau botezul prin scufundare), au fost arși și spânzurați. *Ibidem*, p. 298.

un secol de la Reforma lui Luther, după Războiul de 30 de ani (1618-1648). Mișcarea a fost inițiată de luteranul Philip Iacob Spener (1635-1705), pastor în Frankfurt începând cu anul 1666, care reacționează față de luteranismul ortodox și regăsește în Scripturi accentul pe „nașterea din nou”, acea viață individuală lăuntrică reînnoită care se manifestă zilnic printr-o pietate practică. A fost cea mai importantă mișcare de reînnoire spirituală în Protestantism, introducând o nouă paradigmă caracterizată de reînnoirea personală, nașterea din nou, adunări convenționale de studiu biblic și susținere reciprocă, activism social și cooperare ecumenică.³² Se afirmă adesea că pietismul a căutat să aducă reforma, Reformei. Este adevărat că idei asemănătoare se regăseau în luteranism după Războiul de 30 de ani. Pastori luterani ca Johann Gerhard și Valentin Ernst Loscher arătau importanța combinării doctrinei luterane cu emoțiile sufletești și pietatea interioară³³. La fel și teologi luterani ca Johann Arndt (1555-1621) și Jakob Böhme (1575-1624), care era și filozof, prin lucrările lor, au atins problema aspectului interior al religiei, starea sufletească și chiar mistică a trăirii religioase (în special Böhme)³⁴. Dar sinteza a făcut-o Spener, considerat prin aceasta, unul din cei mai importanți teologi protestanți de la Reformă și până la Iluminism și cel mai influent teolog german din timpul său³⁵. Lucrarea acestuia a fost continuată de teologul luteran August Hermann Francke (1663-1727), care vedea în „pocăință” momentul culminant al înnoirii. Al treilea continuator al mișcării a fost reformatorul Nikolaus Ludwig Zinzendorf (1700-1760), care considera „pocăința” ca o realitate încheiată a înnoirii și a organizat mai bine biserica pe clase de studiu și vârste, fondând și Biserica Moraviană. Zinzendorf a avut o largă influență în protestantism.

³² Pornind ca o mișcare religioasă în sec. al XVII-lea, pietismul a influențat atât bisericile luterane și reformate, cât și inițierea unor noi mișcări și grupări religioase. Lucrarea lui Philip Iacob Spener, scrisă în 1675, *Pia Desideria – Dorințe evlavioase* (complet: *Pia desideria oder herzliches Verlangen nach gottgefälliger Besserung der wahren evangelischen Kirche – Pia Desideria sau dorința sinceră de reformă pioasă a adevăratei Biserici evanghelice*), în care se accentua ideea cultivării pietății personale și întâlnirile religioase de studiu biblic și rugăciune pentru reînnoirea vieții creștine – *collegia pietatis*, au stat la baza denumirii mișcării. Reformele sale, ce le pretindea de la luteranismul ce devenise formal, erau reforme spirituale. Ele constau în studierea Bibliei în public (în cadrul unor *adunări pioase și devoționale*) și în privat, preoție universală practică, trăirea în neprihănire, pregătirea laicilor pentru misiune și predicarea pentru zidirea spirituală. Vezi: Douglas H. Shantz, *An Introduction to German Pietism, Protestant Renewal at the Dawn of Modern Europe*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2013, pp. 7, 80-84; Earle E. Cairns, *op.cit.*, p. 375; <https://www.britannica.com/topic/Pietism#ref77475> (consultat în 18 august 2022); Moldovan Wilhelm, *op.cit.*, p. 72.

³³ Douglas H. Shantz, *op.cit.*, p. 41.

³⁴ *Ibidem*, pp. 25-35.

³⁵ *Ibidem*, p. 94.

Astăzi istoricii nu mai privesc pietismul în primul rând ca un efort luteran de a duce Reforma cu un pas mai departe (*semper reformanda*), adăugând *reforma vieții spirituale lăuntrice, reformei doctrinei* făcute de Luther. Este văzut mai degrabă ca un sistem combinat (eclectic)³⁶ de devotament biblic, de noțiuni spirituale găsite la primii anabapțiști și la teologii protestanți, la filozofi și mistici ca Johann Arndt, Jakob Böhme, Paracelsus, Jean de Labadie, Caspar Schwenckfeld, sinteza fiind făcută de Iacob Spener, ce a avut un impact deosebit în teologie. Pietismul a crescut din solul fertil al protestantismului. L-a influențat, l-a modificat și a generat mai departe noi semințe protestante. Impactul pietismului este văzut în cinci linii directoare: În primul rând pietismul a creat noi **strategii de comunicare**, folosind mijloace moderne precum tracturi, jurnale, scrisori, discuții și dezbateri deschise, chiar și zvonurile („moara de zvonuri”), rapoartele lunare ale misionarilor și o nouă literatură experimentală cum ar fi autobiografia și memoriile.³⁷ În al doilea rând, pietiștii au creat **rețele sociale alternative**, societăți și cercuri de prieteni (*collegia pietatis*), unele găzduite și conduse de femei și cercuri studențești (*collegia biblicum*), care ulterior s-au răspândit și printre cetățeni prin întâlnirile în case³⁸. În al treilea rând pietismul a subminat sistemele teologice și filozofice ale vremii, promovând în schimb un **pragmatism** al experienței individuale și al percepțiilor adevărului. Teologi pietiști, ca Gottfried Arnold și Friederich Christoph Oetinger, au găsit în alchimie și rozicrucianism resursele pentru o reînnoire atât a teologiei, cât și a medicinei. Aici este și una din caracteristicile pietismului, ca de fapt a tuturor protestelor împotriva Ortodoxiei sistematice: eclecticismul³⁹. În al patrulea rând: „*pietismul a jucat un rol semnificativ în modelarea individualismului modern printr-o evlavie „autorizată de propria experiență religioasă”, care a dus la o pluralizare a religiei și la creșterea toleranței religioase*”. Povestea Pietismului este în mare parte povestea descoperirii personale, a noilor experiențe ale lui Dumnezeu și a noilor adevăruri despre Dumnezeu, dobândite fie prin studiul Bibliei, fie prin experiență extatică”⁴⁰. În ultimul rând, pietismul a promovat un creștinism cu un **angajament activ** în lume, prin diferite forme de reformă socială și politică. A inspirat programe sociale, eforturi de a aborda sărăcia, situația

³⁶ Istoricii care s-au ocupat de pietism îl descriu cel mai des ca un sistem eclectic adică un sistem care alege opinii, idei, concepte din diferite doctrine și le combină.

³⁷ *Ibidem*, p. 278.

³⁸ *Ibidem*, p. 284.

³⁹ *Ibidem*, p. 278.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 279.

orfanilor. Atenția cădea pe această perspectivă socială și diaconală, aspectele dogmatice și teologice au fost trecute în plan secund⁴¹.

În concluzie, „*această mișcare, alături de capitalism, confesionalizare, știința modernă și Iluminism, a contribuit la subminarea normelor sociale și teologice tradiționale pentru a introduce epoca noastră modernă*”⁴². Cei care au recunoscut influența binefăcătoare a pietismului, în special în faza când acesta era condus de Zinzendorf au fost: John Wesley – fondatorul metodismului, Lessing, Goethe, Novalis și Herder – scriitori idealști germani, Friederich Schleiermacher (1768-1834) – părintele teologiei moderne, Lohe – pionierul misiunii moderne și Karl Barth – inițiatorul teologiei dialectice⁴³. Istoricii recunosc două laturi ale moștenirii pietiste. Pe lângă latura pozitivă a pietismului⁴⁴ au fost și aspectele negative în evoluția ulterioară ale mișcării la unii lideri radicali⁴⁵.

Deci, pietismul a crescut din solul fertil al protestantismului. Reforma luterană ortodoxă a fost principalul factor în ascensiunea pietismului german. Ulterior pietismul l-a influențat, l-a modificat și a generat mai departe noi semințe protestante. Universitatea Halle, cea mai importantă instituție de învățământ a luteranismului protestant, devine centrul pietismului în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Pietismul a avut cea mai semnificativă influență în protestantismul luteran prin Friederich Schleiermacher, părintele teologiei moderne sau liberale.

Iar în afara protestantismului luteran, pietismul a pregătit calea pentru mai multe mișcări și curente religioase în protestantism. Multe din cultele evanghelice ce au apărut după secolul al XVII-lea au fost influențate de pietism. De exemplu, baptismul european a fost mai mult un produs al trezirii pietiste ce a „măturat” Continentul în anii 1800, decât al influenței puritanismului englez, în sânul căruia

⁴¹ August Francke a văzut prin pietism și prin proiectele sale de la Universitatea Halle nu mai puțin de o a doua Reformă, care să restructureze lumea politică și socială a vremii de la temelii. Pentru el trebuia o reformă la nivelul relațiilor interumane, reformă ce aducea cadrul spiritual pentru realizarea Împărăției lui Dumnezeu pe pământ. Unii au văzut în pietismul de la Halle primele aluzii ale „statului social” modern, „statul bunăstării”. De fapt, atât Francke cât și Spener erau îndrăzneți în cererile lor față de autoritățile guvernamentale, ca să-și asume responsabilitatea pentru cei săraci și dezavantajați din societate. *Ibidem*, p. 279.

⁴² *Ibidem*, pp. 283-284.

⁴³ *Ibidem*, p. 439.

⁴⁴ În afara impactului pozitiv deja menționat, mai trebuie adăugat faptul că pietismul a inspirat noi traduceri ale Bibliei și misiunea la nivel mondial. Imnurile pietiste germane, traduse în engleză și cântate astăzi, reprezintă o contribuție pietistă importantă la evangheliismul modern. *Ibidem*, p. 284.

⁴⁵ Subiectivismul și individualismul accentuat, legalismul și perfecționismul sunt câteva din trăsăturile regăsite la unii lideri și adepți lor. De asemenea, tendințele misticismului exagerat la unii lideri au dus la denaturarea spirituală a creștinismului, pregătind calea spiritismului, teosofiei, mazdanianismului. *Ibidem*, pp. 285-290.

s-a născut⁴⁶. Biserica Adventistă, Biserica Evanghelică, Biserica Creștină după Evanghelie și Penticostală au multe trăsături identice preluate/moștenite de la pietism, fie direct, fie prin intermediul bapismului, metodismului, etc. Concepte ca „nașterea din nou”, reînnoirea spirituală, abordarea eclectică a sistemului doctrinar, viziunea misiunii la nivel mondial, sunt câteva exemple. De asemenea, pietismul a influențat nașterea unor biserici ca Biserica Metodistă, Biserica Moraviană, marile treziri religioase americane, teologia mistică modernă și mișcările harismatice.

Despre neoprotestantism. Se afirmă că Friederich Schleiermacher, alături de un mic grup de teologi luterani „*a dat naștere nu unei noi teologii sau unei noi școli, ci unei noi ere*”⁴⁷. Teologia luterană a cunoscut prefaceri semnificative așa încât vorbim de *neuprotestantismus* - definind curentul protestantismului liberal începând cu secolul al XIX-lea, în contrast cu luteranismul clasic (*altprotestantismus*). Friederich Daniel Ernst Schleiermacher (1768-1834) a fost descendent a trei generații de pastori luterani. Tatăl lui a luat contact cu mișcarea pietistă (mișcarea moraviană) și i-a îmbrățișat ideologia, în 1778, pe când acesta avea 10 ani. A fost educat astfel în învățătura pietistă, fapt ce l-a influențat hotărâtor⁴⁸. La 15 ani se înscrie la școala Moraviană din Niesky, iar la 17 ani la Seminarul pietist de la Barby, unde începe să citească despre iluminism, să fie atins de primele stări ale romantismului (citește *Suferințele tânărului Werther* de Goethe). La 19 ani s-a înscris la Universitatea din Halle, unde și-a lărgit orizonturile sale intelectuale, căci Universitatea începea să iasă de sub influența pietistă. Aici citește teologia critică a lui Friederich Wolf și Johann Semler, dar lucrul cel mai important în dezvoltarea lui ulterioară și a ceea ce a generat ulterior influența sa, a fost întâlnirea cu filosofia lui Kant. Citește pentru prima dată *Critica Rațiunii Pure*⁴⁹. S-a spus despre Schleiermacher că a avut patru influențe majore în formarea gândirii sale: influența pietistă, Immanuel Kant, romantismul și Platon⁵⁰.

După mai mulți ani petrecuți în Slobity și Berlin, Schleiermacher se întoarce la Halle și își începe activitatea academică ca profesor, începând cu 1804, iar din 1809 se transferă la Universitatea din Berlin.

⁴⁶ H. Leon Mc Beth, *The Baptist Heritage*, Broadman Press, Nashville, Tennessee, 1987, p. 464.

⁴⁷ C.W. Christian, *Friederich Schleiermacher*, Waco Texas, Word Books Publisher, 1979, p. 12.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 33-34.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 37.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 36-42.

În acest timp, filozofia modernă a lui Kant s-a impus în lumea academică. Kant nu a pus doar capăt disputei/tensiunii dintre idealism și empirism cu privire la rolul rațiunii (idealiștii) și a experienței umane (empiriștii) în procesul cunoașterii⁵¹, ci a creat probleme enorme teologiei. Kant reinterpretează principiile cunoașterii. Iar în ce privește religia, în procesul cunoașterii, oamenii nu au *categoria* necesară pentru a-L conceptualiza pe Dumnezeu. Există o breșă în sensul cunoașterii⁵². Dumnezeu cade în afara razei de acțiune a rațiunii (care conferă obiectivitate materiei). Teologia naturală este imposibilă; teologia revelată este la fel de imposibilă, pentru că adevărurile atemporale nu pot fi descoperite în temporalitatea noastră. Dacă judecata lui Immanuel Kant este corectă, atunci întreaga teologie (atât clasică – catolică, cât și protestantă) devine suspectă, deoarece este construită pe iluzia sau mai bine zis, pe supoziția că rațiunea poate trece dincolo de spațiu și timp (*fenomena*) pe terenul atemporal (*noumena*). Posibilitatea revelației a Scripturii ca și comunicare divină este aruncată în aer. Teologii protestanți riscau să fie considerați ca făcând o teologie speculativă sau o teologie de ghetou.

Schleiermacher încearcă o cale de a salva creștinismul. Analizând dovezile ca un om de știință, recunoaște că Immanuel Kant are dreptate. Este adevărat că omul nu poate relaționa cu Dumnezeu în mod cognitiv și El nu se poate descoperi pe tărâmul cognitivului, dar se poate găsi un alt tărâm pentru relația om –Dumnezeu și anume anume zona simțămintelor⁵³, care înlocuiește rațiunea⁵⁴. Schleiermacher este un subiectivist în sensul că Îl putem Întâlni pe

⁵¹ Kant găsește un mod de a împăca cele două tabere. El afirmă: da avem idei, concepte innăscute în mintea noastră, în sine (Descartes), dar nu se poate nega faptul că ne parvine cunoașterea și prin simțuri, cunoașterea senzorială (John Locke și David Hume). Delimitându-se de Locke și Hume, dar nerenunțând la importanța cunoașterii empirice, Kant afirmă că noi nu putem gândi niciun obiect fără ajutorul categoriilor; noi nu putem cunoaște niciun obiect gândit fără ajutorul intuițiilor care corespund acestor concepte. Informațiile ne parvin prin simțuri (cunoașterea ca experiență), iar mintea le aranjează în *categoriile* intrinseci (cunoștințe a priori, concepte pure ale intelectului care se raportează a priori la obiecte). Immanuel Kant, *Critica Rațiunii Pure*, București, Editura Științifică, 1969, pp 41-42, 67, 74, 110, 124, 157.

⁵² El trasează o linie: ce este dedesubtul liniei se raportează la *fenomene*, acele lucruri pe care mintea noastră cu categoriile innăscute le poate aranja. Deasupra liniei se află *numenul*, care nu poate fi perceput prin categoriile noastre de gândire și unde rezidă Dumnezeu. Chiar dacă nu-l neagă pe Dumnezeu, Kant neagă posibilitatea ca mintea noastră să-l conceapă pe Dumnezeu. *Ibidem*, p. 256.

⁵³ Dacă religia nu aparține nici cunoașterii, nici faptelor, ea trebuie să fie sui generis. Ea trebuie să aibă propria sa sferă, o a treia dimensiune a sufletului, independentă de celelalte și într-un anumit sens anterioară și mai fundamentală decât oricare. C.W. Christian, *op.cit.*, p. 12.

⁵⁴ Fernando L. Canale, *Understanding Revelation-Inspiration in a Postmodern World*, University Press of America, 2001, p. 174.

Dumnezeu în „*interioritatea noastră profundă*”⁵⁵. În acest punct influența pietistă a experienței lăuntrice se intersectează cu filozofia kantiană. În cartea sa, *The Christian Faith* (1822), Schleiermacher afirmă că locusul revelației este pe tărâmul *conștiinței*, loc al simțămintelor, unde se găsesc o sumedenie de experiențe⁵⁶. Astfel locul întâlnirii lui Dumnezeu cu omul nu mai este rațiunea (Kant a tăiat această posibilitate), ci emoțiile (simțămintele). Dar acest concept al *conștiinței* include totuși și puterea rațiunii care există și operează cu capacitatea atemporală a sufletului⁵⁷. Rațiunea face parte din acest tărâm al *conștiinței*, este legată de aceasta. Cum se realizează comunicarea Dumnezeu-om? Atunci când Dumnezeu vrea să comunice este ca o lovitură în suflet care are anumite consecințe, este ca atunci când se aruncă o piatră în apă și se formează cercuri. *Conștiința* este mișcată. Profetul biblic are o întâlnire cu divinul prin suflet. Adevărul ca întâlnire. Recunoaște acest simțământ al dependenței absolute și atunci rațiunea dorește să înțeleagă ce s-a întâmplat în acest tărâm al *conștiinței* de sine. Datoria profetului biblic este aceea de a exprima cognitiv ceea ce a primit în suflet. Ceea ce încearcă profetul să exprime prin scriere este Biblia. Pentru că întâlnirea inițială nu a fost de natură cognitivă, Biblia nu este Cuvântul lui Dumnezeu, ci un produs al gândirii și culturii umane⁵⁸. Dar de unde provine? Este rezultatul imaginației și experienței umane aplicate în urma „întâlnirii” cu Dumnezeu. Ca urmare Biblia este o compilație de metafore și mituri. Ca rezultat al întâlnirii cu Dumnezeu, profetul biblic a fost schimbat. Și profetul dorește să exprime această schimbare, iar ceea ce exprimă nu se poate numi cunoaștere obiectivă pentru că este preluată din experiență. Există doi referenți în Biblie: un referent științific, care se ocupă de cultură de care profetul s-a folosit să descrie și concepe ceea ce a scris, și unul teologic, non-cognitiv, care vine din tărâmul experienței întâlnirii⁵⁹. Teologul vine acum spre Biblie ca document uman, având ca instrument metoda *istorico-critică*. Ceea ce a scris profetul biblic este un mit, dar scopul metodei istorico-critice este stabilirea unei cunoașteri obiective și de aici vine demitologizarea Bibliei (Rudolf Bultmann). Metoda își propune să devină una științifică, iar teologul

⁵⁵ C.W. Christian, *op.cit.*, p. 91.

⁵⁶ Cercetarea (scanarea) acestui tărâm al *conștiinței* umane, privirea lăuntrică, oferă o mulțime de experiențe în trecut și toate devin o parte din *conștiința* prezentă. În această „bancă” a experiențelor umane se găsesc o mulțime de lucruri, iar în suma acestor experiențe este o *conștiință* puternică a înțelegerii despre Dumnezeu. Este acolo o emoție, un simțământ. Este partea sufletească a omului, a simțămintelor care poate fi afectată de rezultatul experienței cognitive.

⁵⁷ Fernando L. Canale, *op.cit.*, p. 179.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 184.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 182.

luteran regăsește și motivația religioasă: „ne pasă, pentru că persoana care a avut întâlnirea cu Dumnezeu, era o persoană a cărei conștiință de sine a fost înălțată”⁶⁰. Datorită naturii întâlnirii trebuie să se extragă ceva obiectiv prin demistificare, apoi acest adevăr are posibilitatea de a ne dezvolta, de a avea noi experiențe religioase.

Friederich Schleiermacher, prin această încercare de a adapta teologia noilor realități epistemologice și de a o justifica ca materie în Universități, a dat naștere noului curent în protestantism, generând o nouă teologie, teologia liberală și odată cu aceasta un *neoprotestantism* în care teologia este expresia credinței bisericii, iar biserica este o realitate vie, istorică, care trece prin experiențe noi cu fiecare generație, rezultând faptul că teologia este un lucru viu. Caracterul schimbător al limbajului și al înțelegerii sociale - doar acestea sunt suficiente pentru a cere schimbarea teologiei, pentru a rămâne fidelă intuițiilor sale atemporale. Astfel, sistemele dogmatice expun „doctrina predominantă în Biserica creștină, la un moment dat”, dar teologia trebuie să rămână mereu deschisă la nou, altfel va deveni rigidă și va muri⁶¹.

Neoprotestantismul apare deci ca termen după secolul al XVIII-lea, definind o nouă epocă în luteranism, distinctă de vechiul protestantism (*altprotestantismus*). Pe lângă Friederich Schleiermacher, distincția a fost făcută de gânditori și teologi începând cu Georg Wilhelm Friederich Hegel, Ferdinand Christian Baur și continuând cu Ernst Wilhelm Troeltsch (1865-1923)⁶². Cea mai bună explicație a *neoprotestantismului* o găsim la Troeltsch. Imaginea oferită de acesta arată foarte bine diferențele dintre cele două epoci ale protestantismului luteran, dar și faptul că a doua epocă și-a tras seva din prima epocă, semințele protestantismului clasic au germinat dând naștere protestantismului modern, proces mijlocit de curentul pietist, prin influența lui Friederich Schleiermacher și a unui grup de teologi luterani. În primul rând Troeltsch afirmă că protestantismul (din sec. al XVI-lea) nu a fost doar o opoziție confesională împotriva romano-catolicismului, ci mai degrabă o entitate eterogenă împletită cu istoria apariției lumii moderne. Desprinsă din prima formă reformatoare a protestantismului, la începutul sec. al XVIII-lea apare forma modernă de protestantism, legată mai mult de spiritul epocii moderne, aplicând elemente ce țineau și de modernitate⁶³. Ca exemplu este dată tendința spre un

⁶⁰ *Ibidem*, p. 185.

⁶¹ C.W. Christian, *op.cit.*, p. 94.

⁶² Pr. Dr. Christian Albrecht, *Altprotestantismus und Neuprotestantismus bei Troeltsch*, în „Akademie Aktuell”, 2015, nr. 52, p. 26.

⁶³ Troeltsch adaugă distincției și faptul că luteranismul și calvinismul clasic au o cultură bisericească unde statul, societatea, economia și dreptul sunt după supranatural, iar standardele revelației le ordonează și structurează, *lex naturalis*

interior liber, spiritual (propria experiență religioasă – vezi pietismul și principiul subiectivist al lui Friederich Schleiermacher) și independent de o autoritate exterioară, fie ea și creștină. Dar noul protestantism nu a fost o ruptură față de epoca veche, ci o dezvoltare a direcției de bază a spiritului Reformei, eliberându-se doar de rămășițele medievale, printr-un proces de transformare caracterizat de relația dintre protestantismul contemporan și originile sale reformiste (cu forme pre-iluministe) și cultura intelectuală modernă. Există o continuitate de fond în înțelegerea supranaturalului, dar noua epocă a abandonat concepția ecleziastică (rigidă) despre cultură, manifestându-se prin recunoașterea ei, permițându-și o relație de interacțiune complexă cu unele elemente culturale, legând propriul destin cu cel al culturii moderne⁶⁴. Pentru Troeltsch, acest protestantism este cu adevărat reformator, chiar dacă deschiderea spre sine a provocat ruperea unității sale precum și diferențierea și pluralizarea acesteia, cu potențial de a crea noi biserici, organizații, împărțind vechile biserici în partide și noi direcții. El rămâne totuși el însuși, dar ceva diferit și nou⁶⁵. Noul protestantism nu este un protestantism pur, dar trecând peste elementele medievale, prin influențele moderne, el creează un protestantism cu o nouă viață spirituală insolubilă și alte elemente noi conectate interesant în protestantism.

În concepția lui Troeltsch termenul *neoprotestantismus* este potrivit și introduce un concept productiv. Termenul nu este folosit cu precădere de a face doar distincția temporară între vechiul protestantism și noul protestantism, ci mai degrabă de a construi un concept productiv în protestantism, caracterizat în primul rând un de un caracter analitic în găsirea unei raționalități contemporane, apoi o autonomie (individualitate) adecvată conștiinței moderne, abordând o problemă abandonată de la Iluminism: relația dintre rațiune și religie. Pe scurt, este o expresie a conștiinței autoreflexive protestantă care ridică problema naturii și continuității Protestantismului doar într-o

(drept natural înzestrat de Dumnezeu) ca și în Evul Mediu, pe când noul protestantism înclină spre un stat paritar, indiferent de punctul de vedere religios. Organizația religioasă și construirea comunității în principiu este transferată mai mult la voluntariat și convingerea personală cu recunoașterea fundamentală a majorității. Se creează astfel posibilitatea ca diferite credințe religioase să fie una lângă cealaltă. Totodată această schimbare/emancipare a felului cum privește statul, noul protestantism recunoaște că nu mai vrea să domine nici direct nici indirect prin intermediul statului. *Ibidem*, p. 28.

⁶⁴ *Ibidem*, pp. 27-28.

⁶⁵ Troeltsch face o comparație apelând la medicină: „protestantismul are în el un corp străin în circulația lui sanguină. Absorbția și asimilarea au loc numai în condiții severe, crize care alternează cu oboseala și febra. Dar rămâne el însuși și va fi ceva diferit și nou”. *Ibidem*, p. 29.

formă mai intensificată⁶⁶. În versiunea lui Troeltsch conceptul permite diferența dintre protestantismul modern și povestea lui inițială și totuși el să aibă pretenții de continuitate (poate incorecte istoric), „*fîndcă protestantismul modern reflectă asupra unor întrebări specifice și posibilități de ghidare (găsite în protestantism inițial), care l-au orientat spre atitudinea deschisă, spre istoria modernă*”⁶⁷.

Culte evanghelice din România și termenul neoprotestant. Neoprotestantismul modern și cultele evanghelice au aceeași moștenire protestantă și pietistă. Diferența a constatat în faptul că aceste elemente moștenite din protestantismul clasic și pietism au fost interpretate după două paradigme diferite: neoprotestantismul german a abordat o macro-hermeneutică în care teologia era interpretată în noul context al modernității (sistemul filozofic modern a modelat principiile teologiei), iar cultele evanghelice au folosit o hermeneutică neistorică încercând să păstreze principii biblice, înțelegând revelația ca nefiind una istorică, într-un context cultural, ci una progresivă în Hristos. De exemplu: aspectul „experienței lăuntrice”, zona simțămintelor, din pietism, a fost folosit de teologii luterani ca locul de întâlnire cu Divinitatea și locul unde se realizează revelația, și de aici teologia liberală, iar cultele evanghelice au folosit „experiența lăuntrică” ca locul în care se realizează sfințirea și schimbarea omului prin primirea Duhului Sfânt (metodismul, baptismul, mișcările harismatice). De asemenea, Sfânta Scriptură devine în neoprotestantismul modern o colecție de mituri care reflectă adevărul transmis prin trăirea lăuntrică a profetului care l-a îmbrăcat în cultura lui, rezultând teologia liberală, iar la evanghelici Sfânta Scriptură devine o revelație transmisă verbal, punându-se bazele interpretării fundamentaliste (excepție sunt adventiștii).

Totodată neoprotestantismul liberal a selectat mai mult elementele premoderne și pre-iluministe din zestrea primită, pe când cultele evanghelice au continuat căutarea unor noi valențe biblice plecând de la adevărurile redescoperite în Biblie de reformatorii clasici. Astfel putem vorbi de neoprotestantism liberal și neoprotestantism conservator. Protestantismul clasic a lăsat suficiente elemente și „unelte” de interpretare care să genereze cele două direcții, cea liberală și cea conservatoare. Astfel așa cum a fost îndreptățită folosirea termenului de *neoprotestantismus* în dreptul noii realități teologice din sec. al XVIII-lea, la fel de îndreptățită este folosirea aceluiași termen și în dreptul direcției conservatoare. Este aceeași monedă, dar cu două fețe diferite. De ce neoprotestantismul german nu a constituit o nouă denominațiune? Sunt mai mulți factori:

⁶⁶ *Ibidem*, p. 29.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 29.

în primul rând neoprotestantismul modern a operat mai întâi la nivel hermeneutic, oferind teologiei protestante o acceptare în noul context al epocii, impunându-se ca o mișcare auto-reformatoare și salvatoare (în fața noilor evoluții filozofice), pe când neoprotestantismul evanghelic a continuat reforma doar în matrițele teologiei biblice. Cultele evanghelice au ajuns la concluzii mai detaliate în urma aplicării principiilor protestante. Astfel opțiunea separării era evidentă, mai ales că se bucura de un neoprotestantism german mult mai tolerant.

În concluzie, este corectă și potrivită păstrarea și folosirea mai departe a termenului *neoprotestant* fiindcă, așa cum s-a arătat, aceste culte au o moștenire puternic protestantă, iar folosirea prefixului *neo* este cea mai potrivită fiindcă potrivit Dicționarului Explicativ al Limbii Române, elementul de compunere *neo* reflectă atât ideea de *recent* (ca aspect temporal), cât și ideea de *nou*, *modern*⁶⁸, ca și conținut. Neoprotestantismul evanghelic a adus suficiente elemente noi: „*a dus protestantismul mai departe decât ceilalți protestanți, prin introducerea botezului adulților și prin separarea Bisericii de stat, etc...*”⁶⁹ și au apărut și recent în spațiul românesc: „*aceste biserici sunt protestante din punct de vedere al doctrinei, iar încadrarea lor în curentul neoprotestant s-ar datora faptului că ortodoxismul a intrat în contact cu aceste confesiuni în secolul al XIX –lea*”⁷⁰.

⁶⁸ <https://dexonline.net/definitie-neo> (accesat în 31 octombrie 2022).

⁶⁹ Iosif Țon, *op.cit.*, p. 43. (sublinierea ne aparține – n.a.).

⁷⁰ <https://istorieevangelica.ro/2017/10/31/ce-sunt-baptistii-protestanti-sau-neoprotestanti-marius-silvesan/> (accesat în 31 octombrie 2022).

IOSIF PATRICIU ȘI INSPECȚIA ȘCOLARĂ DIN MOLDOVA LA JUMĂTATEA SECOLULUI XIX

Maria Rados*

[DOI: 10.2478/amsh-2022-0020](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0020)

Abstract

Iosif Patriciu and the School Inspection in Moldavia (Mid Nineteenth Century)

This paper takes on the role of reconstructing Iosif Patriciu's case during his mandate as the deputy general inspector of schools from Moldavia (autumn 1851-summer 1852). Overlooked by literature, he quickly arose, becoming a Latin, Arithmetics, and History teacher at the Codreanu School in Barlad by passing the exam, in October 1846, and later, the director of Internat in Iași and a member & secretary for the School Council. As a deputy general inspector of schools, he proved to be a striking opponent for all the teachers who made a habit out of skipping classes or treated their job superficially, as mentioned in the reports sent by the Department of Education (Departamentul Învățăturilor Publice). He proposed solutions to lower the high rate of pupil absenteeism with the School Council, using German law as a reference. Iosif Patriciu had to manage a challenging collaboration with the Department's director, Grigore Cuza, because of misunderstandings while enforcing new curriculum in primary and secondary classes. His mandate ended when the new inspector general of schools, August Treboniu Laurian, arrived in Iași, with whom he will have worked closely until the beginning of 1858.

Keywords: *Iosif Patriciu; deputy general inspector of schools; public education; Moldavia; mid-19th century*

Introducere

În toamna anului 1851, Departamentul Cultului și al Învățăturilor Publice din Moldova era pus în situația de a găsi o persoană capabilă, care să conducă provizoriu școlile naționale, până la numirea unui nou inspector general. Gheorghe Săulescu, care deținea funcția din septembrie 1849¹, se retrăsese intempestiv, cu

* Ph.D Candidate, George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, radosm74@yahoo.com.

¹ Săulescu a acceptat numirea sa ca inspector general pe 19 septembrie 1849, cu condiția ca mandatul său să fie provizoriu, până la găsirea unei persoane competente. După moartea lui Petrache Cazimir, a încercat fără succes să renunțe la funcție. Abia pe 14 noiembrie 1851, după acutizarea conflictelor cu Sfatul Școlar, directorul Departamentului, Grigore Cuza, i-a acceptat demisia. Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale (în continuare AN-Iași), Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice

sănătatea șubrezită, dar și sătul de polemicile nesfârșite purtate cu Sfatul Școlar în ultimele luni. În acest context, bănățeanul Iosif Patriciu, de curând sosit la Iași, a îndeplinit în calitate de locțiitor atribuțiile aferente poziției de inspector general².

Personaj aproape necunoscut în literatura de specialitate, Iosif Patriciu a scăpat atenției specialiștilor în istoria învățământului. În opul său de căpătâi, *Istoria școalelor*, V. A. Urechia trece sub tăcere faptul că Patriciu i-a urmat lui Săulescu la conducerea școlilor, preferând a sublinia doar numirea lui Laurian în această funcție³, în timp ce istoricul Constantin I. Andreescu amintește doar instalarea lui Iosif Patriciu ca director al Internatului, fără a oferi alte informații⁴.

Numele lui Patriciu nu apare menționat înainte de tulburările scolastice de la Iași (septembrie 1857-ianuarie 1858) nici în corespondența purtată de ardelenii care și-au intersectat destinele ca profesori în școlile din Moldova (Alexandru Papiu Ilarian, Simion Bărnuțiu, August Treboniu Laurian). Referirile la persoana acestuia se leagă mai ales de incidentul nefericit în care a fost „actorul” principal al violențelor din Internat⁵, într-o vreme când Patriciu era doar profesor la Gimnaziu și director al Școlii Preparandale⁶.

Data fiind pauperitatea informațiilor din literatură, construim „dosarul” Iosif Patriciu cu accent asupra perioadei în care a dirigit

Moldova, 1804-1862 (în continuare MCIP Moldova), dosar 15/1848, „Correspondența cu inspectorul școalelor în felurite pricini”, f. 19 și dosar 14/1836, „Demisiile profesorilor și pedagogilor”, ff. 180 și 216.

² Pe 9 ianuarie 1852, domnitorul Grigore Alexandru Ghica a semnat ofisul de numire a lui August Treboniu Laurian pe acest post. Aflat la Viena, acesta sosea la Iași înainte de încheierea anului școlar 1851-1852. V. A. Urechia, *Istoria culturii naționale. Istoria Școlilor de la 1860-1864 cu o scurtă introducere coprințind note din istoria culturii naționale anterioare secolului al XIX-lea și cu numeroase facsimile de documente, semnături, autografe etc.*, volumul 3, București, Imprimeria Statului, p. 106.

³ *Ibidem*, p. 54.

⁴ Constantin I. Andreescu, „Istoricul Liceului Național din Iași (1835-1935)”, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Național, 100 de ani, 1835-1935*, Iași, Institutul de Arte Grafice Brawo, 1943, pp. 3-266, aici p. 135.

⁵ August Treboniu Laurian relatează acest incident în corespondența purtată cu Barițiu și Sion (Iași, 5 februarie 1858). Coordonatorii volumelor privind corespondența lui George Bariț cu contemporanii săi au strecurat însă o eroare în citările pe marginea acestui moment, explicabilă prin lipsa accesului nemijlocit la documentele aflate în fondul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, confundându-l pe Iosif Patriciu cu pedagogul N. Patriciu. *George Bariț și contemporanii săi*, [Ediție de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș și Titus Moraru, coordonatori: Ștefan Pascu și Iosif Pervain], volumul I. *Correspondența primită de la Aron Florian, August Treboniu Laurian și Ioan Maiorescu*, București, Editura Minerva, 1973, p. 190 și Ștefan Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, [Din publicațiile Arhivelor Statului din Cluj. No.3] Cluj, Tipografia „Pallas”, 1939, p. 118.

⁶ Vezi studiul semnat de Maria Rados și Leonidas Rados, „Tulburările scolastice” de la Iași (septembrie 1857-februarie 1858). *Excurs metodologic și documentar*, în „Arhiva Moldaviei”, XIII, 2021, pp. 15-134.

școlile din Moldova, în calitate de locțiitor de inspector general, fără a ne propune acum recuperarea întregii sale biografii. Pentru aceasta e nevoie de investigații suplimentare, care nu dau însă garanția unor rezultate la finalul cercetărilor. Limităm așadar câmpul investigației, apelând în mare măsură la documentul din arhivă, chiar dacă informațiile descoperite sunt inegale și dificil de recompus. Datele culese cu ajutorul sutelor de file consultate din fondurile aparținând Serviciului Județean Iași al Arhivelor Naționale (*Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice Moldova, 1804-1862, Secretariatul de Stat al Moldovei și Comitetul Central de Inspecțiune Școlară*), susținute de puținele relatări aflate în paginile periodicelor vremii (*Albina românească, Gazeta Transilvaniei etc.*), suplinesc analizele din literatura de specialitate în ceea ce privește activitatea lui Iosif Patriciu în fruntea școlilor din Moldova din toamna anului 1851 până în vara anului următor.

Este un loc comun în literatură faptul că schimbările politice determinate de semnarea Convenției de la Balta-Liman și numirea domnitorului Grigore Alexandru Ghica (1849-1856) în fruntea Principatului Moldovei pregătiseră condițiile pentru reformarea școlilor naționale. După demisia referendarului Gheorghe Asachi (20 august 1849)⁷ și desființarea Epitropiei Învățăturilor Publice (3 septembrie 1849), ramul învățăturilor fusese alipit la Departamentul Averilor Bisericești și pus sub conducerea vornicului Petrache Cazimir⁸. Acesta din urmă a coordonat comisia care a lucrat la forma finală unui nou regulament scolastic, promulgat de vodă la 1 ianuarie 1851. De inspirație prusiană, piesa legislativă impresiona prin coerența prevederilor și maturitatea principiilor, cu toate lipsurile firești semnalate în anii imediat următori.

Prin noua legiuire, administrația școlară trecea prin ample transformări. Departamentul Învățăturii Publice, ajutat de un Sfat Școlar (numit în epocă și Consiliu Școlar), își asuma coordonarea ramurilor științifică, administrativă și financiară⁹. Instituția inspecției școlare era reorganizată, prin crearea funcției de *inspector general al școlilor*, inspirată cel mai probabil din legislația școlară franceză, dar ale cărui competențe nu se deosebeau mult de atribuțiile referendarului Gheorghe Asachi din trecut¹⁰. Din septembrie 1849,

⁷ Theodor Codrescu, *Uricaru sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, volumul XIX, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1891, pp. 304-306.

⁸ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 116/1849, „Întrunirea ramului învățăturilor scoalelor publice cu Departamentul Cultului; asemeni și Casa Milelor”, f. 2.

⁹ *Așezământul pentru reorganizarea învățăturilor publice în Principatul Moldovei, lucrată în anul 1850 de comisia anume rânduită de prea Înălțatul Domn Grigorie Alexandru Ghica în anul I al domniei Măriei Sale*, Iași, Tipografia francezo-română, 1851, p. 35 (Așezământul în continuare).

¹⁰ *Ibidem*, p. 36.

până la momentul restructurării instrucțiunii publice din Principatele Unite, pe fondul dublei alegeri a lui Al. I. Cuza, școlile din Moldova au avut patru inspectori generali: Gheorghe Săulescu, August Treboniu Laurian, Teodor Veisa și Nicolae Ionescu. Totodată, pentru scurte perioade de timp, au mai funcționat, cu titlul de locțiitor de inspector general, Iosif Patriciu (după demisia lui Gheorghe Săulescu și până la sosirea lui Laurian la Iași) și Simion Bărnuțiu (aprilie- decembrie 1855, când Laurian s-a aflat în călătorie de documentare prin Europa).

Pe fondul reorganizării școlilor potrivit *Așezământului*, la 1 octombrie 1852 s-a produs și redeschiderea Internatului¹¹, închis încă din vara anului 1846, din ordinul domnitorului Mihai Sturdza¹², măsură motivată la vremea respectivă de cheltuielile exorbitante ale întreținerii sale, care se doreau a fi direcționate către înființarea mai multor școli reale¹³, un deziderat ce urma îndeaproape modelul occidental.

O carieră în ascensiune

În septembrie 1846, Epitropia Învățăturilor Publice invita, prin intermediul redacției *Albinei românești*, pe toți cei care dețineau „științele cerute”, să participe la concursul pentru postul de profesor înființat cu ocazia deschiderii „clasului I de Fundația Codreanu” la Bârlad¹⁴. După susținerea concursului, comitetul de inspecție din Bârlad era anunțat (13 octombrie 1846) că Iosif Patriciu obținuse

¹¹ Pe 17 iulie 1851, Grigore Cuza supunea aprobării domnitorului redeschiderea Internatului, solicitând reducerea taxei de la 2000 lei la 1200 lei/an. Două zile mai târziu, vodă autoriza propunerea Departamentului. În 26 iulie 1851, informația era popularizată prin intermediul presei. AN-Iași, fond Secretariatul de Stat, dosar 329/1834-1859, ff. 84-85 și 87; *Novitale din năuntru*, în „Gazeta de Moldavia”, XXVIII, nr. 59, 26 iulie 1851, p. 245.

¹² Anaforaua dată de domnitorul Mihail Sturdza pe 13 iulie 1846. AN- Iași, MCIP Moldova, dosar 32/1846, „Desființarea Institutelor Mihăilean și Vasilian din Iași”, ff. 1 și 10.

¹³ *Iașii*, în „Albina românească”, anul XVIII, nr. 70, 5 septembrie 1846, p. 257.

¹⁴ Potrivit testamentului lăsat de comisul Gh. Codreanu la moartea sa (1837), pe moșia acestuia de la Văleni (ținutul Tutova) ar fi trebuit să se ridice o clasă latină pentru fiii de țărani. După ani de dispute și tergiversări, generoasa donație a comisului își împlinea parțial menirea. Pe 28 septembrie 1845, referendarul Gheorghe Asachi insista pe lângă domnitorul Mihail Sturdza să accepte înființarea unei clase de real în limba latină, în cadrul școlii publice din Bârlad, care să poarte numele donatorului său. Clasa a fost înființată un an mai târziu, odată cu decizia Sfatului Academic (11 septembrie 1846) de a organiza concurs pentru posturile vacante la școlile din Principat. *Ibidem*, nr. 72, 12 septembrie 1846, pp. 281-282, nr. 52, 4 iulie 1846, pp. 205-206; AN- Iași, MCIP Moldova, dosar 31/1846, „Privitor la înființarea clasului fundației Codreanu la școala publică din Bârlad”, f. 1 și dosar 32/1846, f. 20.

încadrarea pe post, urmând să predea Limba latină, Aritmetică, Istoria universală și a patriei¹⁵.

Așa își începea cariera de profesor în Principatul Moldovei băănățeanul Iosif Patriciu¹⁶. Născut pe 21 iulie 1819, într-un sat (Batamore?) din Banat, ținutul Crașova, absolvise gimnaziul din Arad, urmând apoi cursurile Facultății Filosofice și Juridice de la Pesta. La 27 de ani a ajuns în Moldova, unde îl aștepta o ascensiune rapidă, pe măsura numeroaselor dovezi de „moralitate și de împlinire a îndatoririlor”¹⁷.

Hazardul face ca, în vara anului 1848, Ioan Zaharescu, profesorul școlii publice din Bârlad¹⁸, să moară subit de holeră (pe 12 iulie)¹⁹; în consecință, Iosif Patriciu era anunțat de către ispravnicul ținutului, postelnicul Gh. Iamandi, că Epitropia transmisese o adresă, prin care urma să fie numit un alt profesor de Limba latină în locul său. O comisie formată din doi negustori și un dregător al politiei Bârlad urma să se prezinte la școală pentru a obține cărțile scolastice pe care Patriciu le avea în custodia sa. Motivul îndepărtării sale nu reiese foarte clar din dosarul speței, însă pare să fi avut legătură cu anumite informații transmise Epitropiei de persoane din comunitate, potrivit cărora profesorul Patriciu s-ar fi amestecat în chestiuni care

¹⁵ În *Sama Casei Școlilor de venituri și cheltuieli*, pentru ultimul trimestru al anului 1846, Iosif Patriciu apare încadrat la „Clasul fundației Codreanului”, cu o leafă de 1125 de lei. Trei ani mai târziu, era remunerat la aceeași școală cu 4500 lei pe an, în condițiile în care preda nu una, ci trei discipline. *Analele Parlamentare al României*, Partea II. *Obicinuita Obșteasca Adunare a Moldovei*, tomul XIV, București, Imprimeria Statului, 1907, p. 400, AN- Iași, MCIP Moldova, dosar 31/1846, ff. 2 și 6; AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 11/1850, „Bugetul Casei Școalelor pe 1850 și dovezi de primirea banilor de la acea Casă”, ff. 11-13.

¹⁶ Profesorul Gheorghe Clapa, într-un studiu de dedicat școlii bârlădene, îl confundă pe Iosif Patriciu, pe care îl numește fie Iosif Popescu, fie Iosif Popescu-Patriciu, cu profesorul Ioan Popescu. Numai că profesorul Ioan Popescu avea să ocupe postul lui Patriciu la școala „codreană” din Bârlad, începând cu 20 septembrie 1851. Gheorghe Clapa, *Evoluția școlii bârlădene până la Primul Război Mondial*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, Vaslui, XXI, 1999, pp. 510-519, aici pp. 512-513. Despre profesorul Ioan Popescu, vezi Iacov Antonovici [Episcopul Hușilor], *Un dascăl ardelean la Bârlad. Ioan Popescu. Fost profesor la Liceul Codreanu, profesor și director la Școala normală de învățători, cum și președinte Societății pentru învățătura poporului român, secțiunea Tutovei (1830-1901)*, Huși, Atelierele Zanet Corlăteanu, 1928.

¹⁷ Puținele informații despre viața personală a lui Iosif Patriciu le-am aflat din foile de calitate ale angajaților din învățământul public și privat din Moldova, pe anii 1851-1856. Potrivit documentului, la 1851 era căsătorit, avea un copil și nu deținea altă avere decât zestrea soției (500 galbeni), împreună cu o mică bibliotecă. În dreptul numelui său apar trei calități evidențiate: „cu talent, sârguitoriu și cinstit”. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 7/1851, „Foile de calitate ale angajaților în ramul școlar pe 1851-1856”, f. 34.

¹⁸ Ion Zaharescu se numărase printre primii profesori ai celor șase școli ținutale deschise în anul 1832 în Moldova. V. A. Urechia, *op. cit.*, volumul I, 1892, p. 201.

¹⁹ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 12/1848, „Conflictul ivit între postelnicul G. Iamandi cu profesorul Iosif Patriciu pentru atac”, ff. 1 și 6.

nu erau compatibile cu profesia de dascăl²⁰. Considerând că i se face o mare nedreptate, profesorul protesta la Epitropie și către ispravnicul Iamandi²¹, acesta din urmă catalogând drept „obraznicie” gestul său²². În final, situația era rezolvată în favoarea lui Iosif Patriciu, care rămânea profesor la școala „codreană”, fiind obligat de către Epitropie să dea o declarație, în 25 august 1848, prin care se angaja ca pe viitor să respecte îndatoririle ce îi reveneau ca profesor²³.

Îi trebuia o soluție de rezervă, așa că, la finele anului 1849, Patriciu s-a decis să pună bazele unui pension pentru copiii interni, cu o taxă anuală de 50 de galbeni. În acest sens, pe 19 decembrie 1849, transmitea Departamentului programa învățăturilor ce urmau a fi predate la școala sa, precizând că așezământul condus de el avea să își deschidă porțile pe 11 ianuarie 1850²⁴. În dosarul acestei cauze nu figurează niciun document care să ateste că Departamentul i-ar fi avizat la acel moment pensionul²⁵. Conform prevederilor regulamentului scolastic de la 1851 (cap. VIII, art. 252-260), deschiderea unei instituții private se realiza după obținerea avizului scris al Departamentului. Autorizarea presupunea, cel puțin în teorie, și susținerea unui „examen” pentru certificarea calităților morale și cunoștințelor științifice²⁶. Înclinăm a crede că acest lucru se petrece abia anul următor, de vreme ce, pe 14 aprilie 1851, Patriciu revenea cu aceeași solicitare către Departament, cerând să i se elibereze un decret „pentru a putea esercita această meserie aici în Principat”. Punea deschiderea pensionului pe seama insistențelor părinților („după trebuința neapărată prevăzută de mulți și stăruința cătră mine a mai multor din părinți m-am înduplecat în sfârșit a deschide un așezământ de copii interni sub a mea direcție, potrivit programei alăturate”) și atașa cererii sale o nouă curriculă de învățături²⁷. De data aceasta, răspunsul autorităților din capitală a sosit fără întârziere. Pe 17 aprilie 1851, Dimitrie Gusti, șeful Secției I a Departamentului, îi transmitea lui Iosif Patriciu că cererea fusese încuviințată, după ce între timp se primise și raportul Comitetului de inspecție din Bârlad²⁸. O lună mai târziu, în pensionul profesorului

²⁰ *Ibidem*, f. 9.

²¹ *Ibidem*, f. 2.

²² *Ibidem*, f. 7.

²³ *Ibidem*, f. 9.

²⁴ Potrivit programei, Patriciu, urma să predea în pensionul său Aritmetica și Istoria Românilor. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 28/1850, „Înființarea pensionatului Dlui Iosif Patriciu din Bârlad”, f. 2.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Așezământul*, pp. 73-75.

²⁷ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 28/1850, „Înființarea pensionatului Dlui Iosif Patriciu din Bârlad”, ff. 1 și 3.

²⁸ *Ibidem*, f. 4.

bănățean erau înscriși deja 12 elevi, cu vârste cuprinse între 7 și 12 ani²⁹.

Patriciu și-a continuat activitatea ca profesor public la școala „codreană”, acolo unde s-a lovit de reticența elevilor și a părinților, cu privire la relevanța predării limbii latine. Potrivit unui raport al comitetului de inspecție din Bârlad, transmis în martie 1850 către Departament, elevii refuzau să mai intre la orele de latină ale profesorului Iosif Patriciu, pe motiv că era o disciplină pe care fie nu puteau să o învețe, fie nu îi vedeau rostul, în timp ce părinții solicitau cu insistență scoaterea ei din curriculum³⁰. Directorul Departamentului, Petrache Cazimir, cunoscut pentru lipsa de îngăduință în chestiuni legate de absențele și indisciplina elevilor, a reacționat extrem de ferm, cerând Sfatului Școlar să elaboreze o programă școlară specială pentru școlile reale, în care să se regăsească și studierea limbii latine³¹.

În acest context tensionat din școala de la Bârlad, numele lui Iosif Patriciu era legat de un alt conflict care scotea la iveală firea colerică, dacă nu chiar violentă, a profesorului de peste munți. Din corespondența purtată între Departamentul Dreptății și cel al Învățăturilor Publice reiese că, în aprilie 1850, Patriciu l-ar fi atacat pe Iacob Fătu, asesor la Judecătoria din Bârlad³². După anchetele derulate în acest caz, profesorul primea luare aminte de la Departament, în ciuda explicațiilor întinse pe câteva pagini, în care și-a construit apărarea („nu cunosc a fi făcut vreun atac Dsale Iacob Fătu”)³³.

²⁹ În catalogul lunii mai 1850, 7 elevi apar ca fiind înscriși încă din luna ianuarie. Părinții copiilor erau fie târgoveți înstăriți, fie boieri (patron, spițer, comis, serdar etc.). Disciplinele predate erau: Religia, Limba română, Limba latină, Aritmetica, Limba germană, Geografia și Caligrafia.

³⁰ Ofișul adresat Sfatului Școlar de către Departament (nr. 1372, din 25 martie 1850) atașa copia după raportul comitetului de inspecție de la Bârlad, împreună cu solicitarea de a se lua măsuri ferme împotriva acestui act de indisciplină. AN-Iași, fond Comitetul Central de Inspecțiune Școlară (în continuare CCIȘ), dosar 4/1850, „Adresele Departamentului Besericesc către Comitetul Scolastic”, ff. 10-11.

³¹ Ignorarea realităților specifice comunităților ținutale n-a făcut altceva decât să crească numărul de absențe ale elevilor școlii din Bârlad, după cum o demonstrează raportul Sfatului Școlar din 19 martie 1852, care solicita Departamentului să ia măsuri urgente în această privință. *Ibidem*, ff. 10-11 și AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, „Introducerea Sfatului școlar în învățământul public”, ff. 107 și 124.

³² Adresa Departamentului Dreptății către Departamentul Averilor Bisericești și al Învățăturilor Publice, cu nr. 6113, din 6 noiembrie 1850. Răspunsul celui din urmă venea pe 4 decembrie 1850, când Departamentul Dreptății era informat că profesorul Patriciu primise luare aminte. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 28/1850, „Înființarea pensionatului Dlui Iosif Patriciu din Bârlad”, ff. 13 și 18.

³³ Adresa Departamentului către Iosif Patriciu, cu nr. 4838, din 19 noiembrie 1850. Răspunsul lui Iosif Patriciu venea pe 20 noiembrie 1850. *Ibidem*, ff. 14, 17 și 19-21.

În pofida acestor sancțiuni, Iosif Patriciu s-a bucurat în continuare de aprecierea Departamentului, fiind trimis ca delegat al său la ținuturi, spre a asista la examenele de vară și de iarnă³⁴, pentru ca, pe 31 septembrie 1851, să fie numit prin decret domnesc (nr. 4075) director al Internatului academic din Iași³⁵. Instalarea lui în funcție era semnalată și în presa timpului. Astfel, *Gazeta de Transilvania* consemna eronat, în numărul din 31 octombrie 1851, că profesorul de latină al școlii din Bârlad, Iosif Patriciu, fusese numit director al Academiei din Iași! Greșeala strecurată de oficios era corectată ulterior în paginile periodicului ieșean *Zimbru*³⁶.

Cert este că, din acest moment, ascensiunea lui Iosif Patriciu se producea cu rapiditate. Potrivit *Așezământului* scolastic de la 1851, devenea în același timp și membru al Sfatului Școlar (art. 106, lit. b). Totodată, pe 11 octombrie 1851, prin votul majorității membrilor Sfatului, dar împotriva voinței inspectorului general în funcție, îi era atribuită și calitatea de secretar³⁷. Escaladarea conflictului între Sfatul Școlar și inspectorul general după acest moment a culminat cu demisia formală a lui Gheorghe Săulescu, din 14 noiembrie 1851. De fapt, Săulescu renunțase a mai trimite rapoarte către Departament încă din octombrie 1851, acestea fiind deja semnate de către Iosif Patriciu³⁸.

Realizări și controverse

De la bun început, mandatul său de locțiitor de inspector general³⁹ nu a fost unul tocmai ușor. Anul școlar abia debutase și

³⁴ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 7/1851, f. 34.

³⁵ Constantin I. Andreescu afirmă în cartea sa că numirea a venit pe 1 octombrie 1851. Potrivit informațiilor descoperite în arhive, acest lucru se petrecuse pe 31 septembrie 1851. În bugetul Casei Școlilor pe 1851-1852, directorul Iosif Patriciu figura cu leafa de 6000 lei/an. *Ibidem*, f. 34; Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p.135 și AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 40/1851, „Bugetul Casei Școalelor pe anul 1851 și 1852, începător de la 1 octomvrie 1851”, ff. 3-5.

³⁶ *Bibliografia analitică a periodicelor românești* [întocmită de Ioan Lupu, Dan Berindei, Nestor Camariano, Ovidiu Papadima], volumul II (1851-1858), București, Editura Academiei R.S. România, 1971, p. 863.

³⁷ Pe 11 octombrie 1851, Săulescu raporta Departamentului (raportul cu nr. 203) faptul că Patriciu fusese ales secretar al Sfatului Școlar. În aceeași zi, Departamentul era anunțat și de către Sfatul Școlar (referatul nr. 1) că procedase la alegerea unui nou secretar, referat care nu mai era semnat și de Gheorghe Săulescu. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 46 și AN-Iași, CCIȘ, dosar 8/1851, „Acta lucrărilor Consiliului Școlar”, f.1 și dosar 4/1850, „Adresele Departamentului Besericesc către Comitetul scolastic”, f. 78.

³⁸ Patriciu semna rapoartele 210-211, din 22, respectiv 29 octombrie 1851, trimise din partea Inspecției școlilor către Departament. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, ff. 59 și 67.

³⁹ Nu avem cunoștință de un decret de numire a lui Iosif Patriciu ca locțiitor de inspector general, dar în Catalogul cu foile amplexorilor pe anii 1851-1856, în dreptul

trebuia asigurată continuitatea organizării și funcționării școlilor. Însă de departe, cel mai dificil era să se facă ascultat de dascălii moldoveni, care nu agreau prea mult ideea de a fi conduși de un străin. Nici relația cu directorul Departamentului, superiorul său ierarhic, nu era una comodă, Grigore Cuza fiind cunoscut pentru firea sa dificilă și autoritară.

Multe probleme rămăseseră nerezolvate încă din timpul lui Săulescu, motiv pentru care Patriciu a fost nevoit să dea dovadă de multă energie pentru a respecta calendarul activităților școlare. Pe 19 noiembrie 1851, la câteva zile după preluarea oficială a mandatului de locțiitor de inspector general, trimitea o circulară către toți profesorii din județ, cerându-le să transmită către Sfatul Școlar titlurile disciplinelor predate și vechimea pe post, pentru a verifica dacă numirea lor se făcuse cu respectarea legislației școlare⁴⁰. Tot împreună cu Sfatul Școlar s-a ocupat de asigurarea manualelor necesare elevilor⁴¹, alcătuirea și cercetarea cărților scolastice⁴², elaborarea și aplicarea programelor școlare pentru clasele primare și gimnaziale⁴³, organizarea activității corpului profesoral, monitorizarea examenelor publice și a concursurilor pentru posturi, precum și avizarea atestatelor școlare⁴⁴.

Inspecția școlilor și verificarea activității profesorilor au fost o prioritate în cele câteva luni de mandat. În acest sens, pornea o adevărată campanie împotriva dascălilor care își făcuseră un obicei din a absenta de la ore. Pe 3 decembrie 1853, trimitea Departamentului un raport însoțit de Catalogul de prezență a profesorilor din școlile centrale, cerând ca aceștia să fie atenționați în privința îndatoririlor ce le reveneau⁴⁵. Din document reieșea că, pe

său figurează și această funcție. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 7/1851, „Foile de calități ale amployațiilor în ramul școlar pe 1851-1856”, f. 34.

⁴⁰ Este vorba de circulara cu nr. 45-64, din 19 noiembrie, către profesorii școlilor centrale, din suburbii și din ținuturi. AN-Iași, CCIȘ, dosar 8/1851, ff. 21-22.

⁴¹ Printre primele acțiuni inițiate de Patriciu, înainte ca Săulescu să își dea formal demisia, s-a numărat rezolvarea chestiunii manualelor de gramatică elină, cerute de profesorul Metaxa. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, ff. 61 și 63.

⁴² AN-Iași, CCIȘ, dosar 6/1851, „Raporturile inspecției generale 1851”, ff. 16-17, dosar 8/1851, ff. 23-24 și dosar 14/1852, „Acta adreselor către Consiliul Școlar pe anul 1852”, ff. 1, 5, 8, 16 și 25.

⁴³ În raportul cu nr. 72, din 15 decembrie 1851, se aducea la cunoștința Departamentului că, pentru aplicarea programelor la clasele primare și gimnaziale, era necesară o distincție clară a profesorilor care predau la fiecare clasă, în funcție de bugetul Casei Școlilor, de disciplină și cunoștințele fiecărui dascăl. Tot acum se făceau propuneri privind numărul de profesori necesari pentru fiecare nivel de școlarizare. AN-Iași, CCIȘ, dosar 8/1851, ff. 24-27.

⁴⁴ *Ibidem*, ff. 28-30.

⁴⁵ În raportul cu nr. 220, din 3 decembrie 1851, Patriciu semna Departamentului că profesorii ar trebui conștientizați de responsabilitățile pe care le aveau: „a-și

luna noiembrie, cele mai multe absențe le acumulaseră profesorii Fivegher, Codrescu, Metaxa, Lazarini, Iconomul Ionescu și Stamati⁴⁶. Actul cu pricina a stârnit multă nemulțumire în rândul dascălilor raportați la Departament („s-au aprins mulți cu învăpăiere nespusă asupra acestei inspecții”), de unde putem înțelege că, în mandatul lui Săulescu, acest lucru nu se întâmplase.

Primul dintre profesori care a reacționat violent împotriva lui Iosif Patriciu a fost Teodor Codrescu. Pe 9 decembrie 1851, se prezenta în cancelaria inspecției, cerând socoteală locțiitorului de inspector pentru absențele raportate. Incidentul era raportat de Patriciu în aceeași zi, având în vedere pe de-o parte violența verbală („a început a face mândiunos pe subscrisul și a-l amenința cu urmări triste ce va manevra”), manifestată de dascăl în fața a numeroși martori, parte dintre ei membri ai Sfatului Școlar, și pe de altă parte, refuzul său de a recunoaște calitatea de inspector a lui Patriciu. Căci profesorul Codrescu nu se limitase doar la declarații verbale, insistând să dădea și o declarație scrisă prin care arăta că nu îl recunoaște de inspector: „nu cunosc pe d. Patriciu de inspector fiind că nimine nu mi l-au recomandat de astfeli”⁴⁷. Interesant este însă că, în perioada următoare, relația dintre cei doi va suferi o turnură surprinzătoare. După ce Teodor Codrescu a devenit membru în Sfatul Școlar (15 februarie 1852), cei doi lasă în urmă divergențele de opinii, făcând front comun în subiecte sensibile, care vor stârni nemulțumirea Departamentului.

Câteva zile de la acest incident, un alt revoltat își făcea apariția în cancelaria inspecției. Scarlat Fivegher, profesorul de limba germană, care se afla în capul listei pentru numărul foarte mare de absențe acumulate (fusesse doar 4 zile la cursuri în noiembrie), contestase destul de vocal („s-au adresat cu destulă necuviință și dându-mi felurite epiteturi”) raportul cu nr. 220, din 3 decembrie

îndeplini fiecare datoria ce-l privește ca pe un profesor”. AN-Iași, CCIȘ, dosar 6/1851, f. 8.

⁴⁶ În dreptul lui Fivegher, Patriciu însemnase că l-a găsit la ore doar de patru ori, în timp ce în dreptul lui Stamati preciza că acesta absenta din motive medicale, fiind mai tot timpul bolnav. La capătul opus, profesorii Alboteanu, Columb, Stoica, Parteni, Gusti, Kosen, Jordan, Pop, Pelteni și suplentul Grecu apăreau fără nicio absență sau întârziere la ore. *Ibidem*, f. 9.

⁴⁷ Patriciu relatează faptul că printre martori s-au numărat profesorii Gusti, Columb, Pop, Stoica și secretarul cancelariei, Costache Burghilea. Chiar și în prezența acestora, Codrescu nu s-a abținut de la insulte („la care zicere a d-sale de onoare și dezbrăcate de o istorie cu morală și povățuitoare la un drum fericitoru”), după spusele lui Patriciu. Martor la discuția dintre cei doi a fost și profesorul Măcărescu, a cărui intervenție a fost și mai nefericită („d. Măcărescu l-au atârțat și mai mult, zicând că nimine nu poate fi dat afară din cântierie”), atunci când i s-a cerut lui Codrescu să părăsească cancelaria inspecției. AN-Iași, fond Comitetul Central de Inspecțiune Școlară, *Ibidem*, ff. 12-14 și AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, ff. 94, 98-99, 105 și 124.

1851, precum și „scrisoarea de nemulțumire” pe care o primise. Din relatările cuprinse în raport, Patriciu lasă a se înțelege că profesorul Fivegher nu nega numărul de absențe, fapt dovedit prin cercetarea minuțioasă făcută în școală (discuții cu directorul și elevii), ci se arătase mai degrabă deranjat de raportarea absențelor către Departament („pentru ce am raportat absențele ce le-au făcut”) ⁴⁸.

Cu toate răbufnirile profesorilor ieșeni, reviziile constante întreprinse de Patriciu în școli și monitorizarea absențelor au avut efectul scontat, de vreme ce, la sfârșitul lunii decembrie, el raporta Departamentului că toți dascălii frecventau regulat cursurile, cu o singură excepție, și anume profesorul Scarlat Fivegher ⁴⁹, care primea o nouă reprimandă pentru neglijarea îndatoririlor. Sancțiunea a determinat un nou protest din partea dascălului, adus la cunoștința Departamentului pe 23 februarie 1852. Fivegher își exprima speranța că acesta va media relația sa cu inspectorul Patriciu, pe care îl acuza că ascunde adevărul cu bună știință, că strecoară numeroase erori în rapoartele de inspecție și că judecă activitatea sa la catedră, deși nu avea cunoștințe temeinice referitoare la disciplina predată (expresia folosită era „terra incognita”) ⁵⁰.

Inspectorul Patriciu lupta nu doar cu dascălii care absentau, ci și cu cei care, în opinia sa, nu depuneau suficient efort pentru educarea tinerilor. Inspecția pe care o făcea în 14 decembrie 1851 la școala din Târgușor, acolo unde profesor era Constantin Averescu ⁵¹, este o bună dovadă a modului riguros în care Iosif Patriciu înțelegea să își facă datoria de inspector. Verificarea documentelor școlare, examinarea elevilor de la toate cele trei clase, atenția cu care și-a pregătit întrebările și a interpretat răspunsurile elevilor, reprezentau noutăți chiar și pentru dascăli, care nu fuseseră obișnuiți până atunci cu inspecții atât de meticuloase. Fermitatea concluziilor din finalul raportului, în care aprecia starea școlii ca fiind foarte rea și profesorul drept un „boem”, ce ținea în „întuneric” elevii, l-au impresionat până și pe directorul Grigore Cuza, a cărui decizie imediată a fost ca Averescu să fie dat afară ⁵². Două zile mai târziu, Constantin Averescu protesta împotriva acestei decizii printr-o suplică adresată domnitorului, în care reclama faptul că îndepărtarea sa din școală încălcăse *Așezământul*, de vreme ce se întemeia doar pe raportul locotenentului de inspector, care, potrivit spuselor sale, urmărea un

⁴⁸ AN-Iași, CCIȘ, dosar 6/1851, ff. 11 și 16.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 20.

⁵⁰ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 15/1848, ff. 301-304.

⁵¹ Este același profesor Averescu, care, în timpul lui Săulescu demisionase de bună voie, plecând cu tot cu lemnele școlii și care fusese rechemat de către Departament, la solicitarea părinților. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1836, f. 233 și AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 7/1851, f. 10.

⁵² Este vorba despre raportul cu nr. 232, din 16 decembrie 1851. *Ibidem*, ff. 220-221.

interes personal, și anume să aducă în locul său un „nepatriot ca și sine” (adică străin)⁵³. Totuși, din celelalte rapoarte de inspecție trimise de către Patriciu, cu privire la revizia realizată în celelalte școli suburbiale ale Iașului (din Păcurari, Sărărie, Tătărăși și Podu Lung), putem lesne observa că aprecia în egală măsură implicarea, zelul și seriozitatea dascălilor ieșeni⁵⁴.

Extrem de intransigent se arăta noul inspector și cu profesorii care nu respectaseră instrucțiunile transmise, mai ales din școlile ținutale, acolo unde schimbările produse prin aplicarea *Așezământului* nu fuseseră corect înțelese. În rapoartele către Departament reclama faptul că, la școlile din Vaslui, Roman, Huși, Tg. Ocnei, Focșani și Fălticeni, profesorii nu însemnau corect disciplinele în cataloage, ori completau greșit calificativele elevilor⁵⁵. Seriozitatea de care dădea dovadă Iosif Patriciu a fost de natură să dinamizeze până și activitatea Departamentului, care s-a străduit o vreme să țină pasul cu energicul inspector⁵⁶.

Începând cu anul 1852, relația lui Iosif Patriciu cu Departamentul, și mai ales cu directorul acestuia, Grigore Cuza, devine tot mai tensionată. Neînțelegerile se datorau diferențelor de viziune privind aplicarea programei școlare pentru clasele gimnaziale și măsurile care îi vizau pe elevii absenteiști. În ambele situații, Sfatul Școlar s-a coalizat cu locțiitorul de inspector general⁵⁷, lucru care a nemulțumit și mai tare Departamentul. O primă reacție a constatat în refuzul lui Grigore Cuza de a aproba măsurile propuse Patriciu împotriva elevilor din clasele gimnaziale, care în mod repetat deranjau lecțiile, spre disperarea profesorilor. Cel care altădată se arătase intransigent în privința conduitei elevilor și a profesorilor, pleda inexplicabil pentru moderație în cazul exceselor manifestate de elevii externi⁵⁸.

⁵³ Suplica cu nr. 2026, din 18 decembrie 1851, adresată domnitorului Grigore Alexandru Ghica de către Averescu. *Ibidem*, f. 233.

⁵⁴ Bunăoară, pe 6 februarie 1852 constata cu satisfacție că profesorii și suplenții din aceste școli erau prezenți la ore, parcurgeau ritmic materia, iar elevii ofereau răspunsuri satisfăcătoare. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 86.

⁵⁵ *Ibidem*, ff. 64, 115, 117 și 122.

⁵⁶ Drept dovadă, Departamentul va trimite de fiecare dată adresă către școlile unde erau semnalate probleme de către Patriciu, cerându-le să remedieze situația. *Ibidem*, ff. 114, 116, 118 și 123.

⁵⁷ După ce Dimitrie Stoica a renunțat la calitatea sa de membru în Sfatul Școlar (31 ianuarie 1852), au avut loc noi alegeri, pe 15 februarie 1852, în care majoritatea voturilor au mers către Teodor Codrescu. Prin urmare, din Sfatul Școlar făceau parte profesorii Pop, Lazarini și Codrescu, în frunte cu locțiitorul de inspector, Iosif Patriciu. *Ibidem*, ff. 85 și 94.

⁵⁸ Raportul inspecției școlilor, nr. 219, din 2 decembrie 1851. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 15/1848, ff. 235-236.

De departe însă, cele mai mari tensiuni au apărut din cauza curriculumului, după ce Gheorghe Săulescu reclamase dorința profesorilor Patriciu, Pop și Lazarini de a reduce durata învățământului primar⁵⁹. Reticent la propunerile privind noua programă a claselor gimnaziale, finalizată de Sfatul Școlar pe 29 noiembrie 1851⁶⁰, Departamentul amânase aplicarea acesteia. Reacția lui Patriciu și a celorlalți membri ai Sfatului a fost extrem de promptă, argumentând că aplicarea programei pentru școlile primare se putea face doar prin corelare cu cea pentru clasele gimnaziale și cu o separare clară a personalului de predare pentru cele două nivele de școlarizare.

Divergențe de opinii existau și cu privire la decizia Departamentului de a implementa programa pentru clasele primare tocmai în mijlocul anului școlar. Patriciu și membrii Sfatului Școlar protestaseră împotriva acestei schimbări precipitate, motivând nu exista încă o evidență clară a dascălilor și o împărțire a disciplinelor, formalizată prin decretele convenite⁶¹. Cu toate acestea, voința neștrămutată a lui Grigore Cuza s-a impus. În contrapartidă, Sfatul atrăgea atenția că transmiterea instrucțiilor către școli trebuia să se realizeze diferențiat, în funcție de situațiile particulare existente⁶². Fără să dea mare atenție acestor precizări, Departamentul s-a grăbit să trimită circulare către toate școlile din capitală și din ținuturi, împreună cu instrucțiile care explicau modul în care profesorii din învățământul primar și suplenții acestora urmau să predea începând cu cel de-al doilea semestru⁶³. Doar că această grabă a fost însoțită de un șir de erori administrative, provocate de secretarii Departamentului, care fie au încurcat instrucțiile, fie le-au transmis incomplete. Sfatul Școlar nu a scăpat ocazia de a atrage atenția Departamentului pentru dezordinea provocată în sistem⁶⁴, punându-l în situația de a remedia situația cu celeritate⁶⁵.

Un alt moment care l-a adus pe Iosif Patriciu în contradicție cu superiorul său ierarhic a fost legat de organizarea concursului pentru angajarea de profesori la școala publică din Vaslui. Doi dintre membrii

⁵⁹ Este vorba despre raportul din 15 octombrie 1851. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, ff. 51-53.

⁶⁰ *Ibidem*, ff. 70-72.

⁶¹ Rapoartele Sfatului Școlar către Departament, din 16 decembrie 1851 și 16 februarie 1852. *Ibidem*, ff. 87-90.

⁶² *Ibidem*, ff. 101-102.

⁶³ Circularele trimise către comitetele de inspecție ținutale (nr. 924-938), din 28 februarie 1852, și către școlile suburbiale (nr. 1250-1253), din 14 martie 1852. *Ibidem*, ff. 103-104.

⁶⁴ Cea mai gravă situație descoperită de Patriciu era la fosta sa școală din Bârlad, acolo unde programa și instrucțiile transmise nu pomeneau nimic despre clasele codrene, deși inspectorul Săulescu transmisese curricula completă pentru această școală încă de pe 11 septembrie 1851. *Ibidem*, ff. 43 și 129.

⁶⁵ *Ibidem*, ff. 129-130.

Sfatului Școlar, Dimitrie Pop și Gheorghe Lazarini, reproșaseră în scris Departamentului că gestionase incorect concursul, de vreme ce unii dintre candidați nu avuseseră ocazia să se înscrie. Grigore Cuza a catalogat îndrăzneala celor doi profesori drept o sfidare a bunei cuviințe („au pășit peste buna cuviință”), cerând imperativ locotenentului de inspector să îi avertizeze pe cei doi ca, pe viitor, să fie mai reținuți în declarațiile către Departament⁶⁶.

Neînțelegerile dintre Patriciu și Sfatul Școlar, pe de-o parte, și Departament, pe de altă parte, au culminat odată cu dezbaterea fenomenului absenteismului din școli. Factorul declanșator l-a reprezentat raportul comitetului de inspecție din Bârlad, din 10 februarie 1852, imediat după susținerea examenului public de iarnă (3-4 februarie 1852). Cu acest prilej, era semnalat faptul că școlarii au ajuns să cumuleze un număr record de absențe, care ajungea chiar și până la 50 într-un semestru. Vina principală a acestui absenteism îngrijorător, în opinia membrilor comitetului, aparținea părinților, care preferau să își țină odraslele acasă pentru a-i folosi la treburile gospodăriei. Doar că acest lucru atrăgea după sine efecte în lanț: profesorii erau nevoiți să reia materia în detrimentul celor care fuseseră prezenți și care stagnau; atmosfera de învățatură din școală era profund afectată, și rezultatele la învățatură deveneau cât se poate de slabe. Îngrijorat de amploarea fenomenului, comitetul de inspecție solicita stabilirea unui număr maxim de absențe nemotivate, dând de exemplu statele înaintate ale Europei⁶⁷. Conștient că *Așezământul* școlar de la 1851 nu prevăzuse măsuri pentru astfel de situații ieșite din comun, Departamentul cerea Sfatului Școlar să găsească o soluție, pe care să o statornicească drept regulă generală pentru toate școlile⁶⁸.

Într-adevăr, Sfatul Școlar, în frunte cu locțiitorul de inspector Iosif Patriciu, a propus sancțiuni dure la adresa elevilor absenteiști de la școala din Bârlad, după modelul legislației germane, însă acestea au fost respinse de către Departament, pe motiv că erau prea aspre. Cerea în schimb măsuri mai blânde, considerând că vinovați nu erau atât elevii, cât mai ales profesorii, care aveau nevoie de „principii mai sănătoase”⁶⁹. Sfatul a respins atunci rezoluția Departamentului cu multă fermitate, declarându-se „jignit” de afirmațiile superiorului său ierarhic, susținând că nu are cunoștință de „principii mai sănătoase

⁶⁶ Adresa cu nr. 573, din 7 februarie 1852. AN-Iași, CCIȘ, dosar 13/1852, „Adresele către inspecția scoalelor”, f. 8.

⁶⁷ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 97.

⁶⁸ Vezi rezoluția semnată de Grigore Cuza pe raportul cu nr. 14 (10 februarie 1852) al Comitetului de inspecție al școlii din Bârlad. *Ibidem*, f. 97.

⁶⁹ Raportul Sfatului Școlar, semnat de către toți membrii săi, cu nr. 60, din 29 februarie 1852. *Ibidem*, ff. 98-99.

decât acelea întemeiate pe articolele Așezământului”⁷⁰. Tensiunea atinsese un moment critic mai ales după ce Departamentul a refuzat a se „uni cu socotința” Sfatului, determinând o defecțiune fără precedent în relația dintre cele două instituții. La rândul său, Sfatul Școlar refuza să mai lucreze la această problemă, cerând în schimb Departamentului să găsească el măsurile cuvenite⁷¹. În cele din urmă, argumentele pertinente ale Sfatului Școlar au câștigat în fața lui Grigore Cuza, care se vedea nevoit să le accepte întrutotul și să le transmită prin circulară către toate comitetele de inspecție din Principat⁷².

Chiar dacă acest episod își găsisse într-un final rezolvarea, colaborarea dintre Iosif Patriciu și Grigore Cuza a avut de suferit. Poate și pentru că numirea lui Laurian în fruntea școlilor devenise un fapt împlinit, directorul Departamentului nu pierdea ocazia de a-l critica pe locțiitorul de inspector cu orice prilej, fiind tot mai des în dezacord cu propunerile sale și copleșindu-l cu îndatoriri, așa cum procedase și cu Gheorghe Săulescu în trecut. În ciuda rapoartelor minuțioase pe care locotenentul de inspector le trimitea regulat, Cuza îi reproșa că nu inspectează suficient școlile din capitală și că nu trimite la timp rapoartele. Bunăoară, pe 7 februarie 1852, Grigore Cuza îi reproșa lui Patriciu că nu a trimis niciun raport despre starea așezămintelor școlastice, deși cu o zi înainte, Patriciu trimisese la Departament un raport detaliat despre inspecția făcută școlilor suburbiale⁷³.

Dar toate aceste șicane și reacții disproporționate ale bătrânului Cuza nu l-au abătut pe Iosif Patriciu de la îndatoririle sale⁷⁴. A continuat să meargă în școli, să raporteze constant rezultatul

⁷⁰ Raportul Sfatului Școlar, cu nr. 65, din 10 martie 1852. *Ibidem*, f. 105.

⁷¹ *Ibidem*, ff. 106-107.

⁷² Raportul Sfatului Școlar, nr. 82, din 18 aprilie 1852, însoțit de rezoluția Departamentului, cu nr. 1551, din 19 aprilie 1852. Circulara era transmisă către școli pe 8 mai (nr. 2191-2215), împreună cu noile sancțiuni prevăzute pentru absențele nemotivate ale elevilor. *Ibidem*, ff. 124-125.

⁷³ O situație asemănătoare se petrecea pe 12 mai 1852, când Cuza îl muștra pe Patriciu că nu vizitase îndeajuns școlile suburbiale și școala de la Trei Ierarhi, deși, pe 6 mai 1852, Patriciu trimisese raport către Departament despre starea acestor școli, frecvența profesorilor și parcurgerea materiei. Cu acest ocazie, locțiitorul de inspector general apreciasse chiar că toți profesorii din capitală parcurseseră materia în mod regulat pe lunile martie și aprilie și că, din acest motiv, Departamentul ar fi trebuit să procedeze la „a li se face cuvenita mulțumire”. Trei zile mai târziu, pe 9 mai 1852, făcea și revizia școlilor suburbiale, înscriind în raportul său că profesorii și suplenții predau bine și elevii răspunseseră „cu nimerire și acuratețe”. Același lucru îl constata și în inspecția făcută pe 15 mai la Școala de Fete din capitală. *Ibidem*, f. 86, AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 15/1848, ff. 302, 305 și 317 și AN-Iași, CCIȘ, dosar 13/1852, ff. 9 și 25.

⁷⁴ De exemplu, pe 13 iunie 1852, împreună cu Lazarini și Codrescu, Iosif Patriciu propunea Departamentului să tipărească cataloagele cu calificativele elevilor, pentru

inspecțiilor sale, dar mai ales să pledeze în fața Departamentului pentru condiții mai bune asigurate suplenților⁷⁵ și pentru îmbunătățirea mobilierului destinat activităților recreative ale elevilor⁷⁶.

În loc de concluzii

Sosirea lui Laurian la Iași în preajma examenelor publice de vară a marcat sfârșitul mandatului său de locțiitor de inspector a școlilor din Moldova, revenind la vechea sa îndatorire, cea de director al Internatului. Doar că intransigența, severitatea și chiar excesul verbal, manifestate adeseori în raport cu angajații Internatului, i-au atras la scurt timp reclamații, precum cea a pedagogului Vasile Alexandrescu. În suplica adresată Departamentului pe 6 iulie 1852, Vasile Alexandrescu reclama comportamentul abuziv, agresiv și nedrept pe care Patriciu îl manifestase în mod constant la adresa sa, dar și a celorlalți profesori⁷⁷. Nemulțumirile tânărului Alexandrescu răbufneau violent și în presă, odată cu publicarea satirei „Un vis”, apărută în *Almanahul Buciumului Român*. Ironiile la adresa excesului de latinătate al ardelenilor, erau de fapt aluzii la rapoartele pe care directorul Patriciu i le-ar fi respins, pe motiv că nu sunt scrise „românește”⁷⁸.

Explicațiile oferite de Iosif Patriciu Departamentului pentru decizia de a-l da afară pe Vasile Alecsandrescu oferă o altă perspectivă asupra momentului. Jalba acestuia este considerată „plină de necuviințe”, în timp ce pedagogul, „un tânăr plin de aroganțe și abătut de la împlinirea datoriilor ce-l privesc”, ar fi dovedit un comportament inadecvat, jignind pe director în fața unor străini⁷⁹.

Pentru noul inspector general August Treboniu Laurian, însărcinat de către Departament să cerceteze și să afle adevărul în speța respectivă⁸⁰, situația era delicată, dat fiind faptul că trebuia să îl ancheteze pe fostul locțiitor de inspector care, pe deasupra, era și de peste munți. Nu am aflat în dosarele Arhivei din Iași cum a instrumentat Laurian acest caz, însă am regăsit un raport al acestuia din 29 august 1852, încheiat în urma reviziei făcute la Internat, unde

a stimula competiția între elevi și a-i încuraja să învețe și mai mult. Ideea a fost agreată de către Departament, care dădea ordin ca formularul realizat de Sfatul Școlar să fie tipărit în 150 de exemplare. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 131.

⁷⁵ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 15/1848, f. 229.

⁷⁶ Raportul cu nr. 33, din 23 martie 1852. *Ibidem*, f. 285.

⁷⁷ *Ibidem*, ff. 317-318 și 320.

⁷⁸ V. A. Urechia, *Din tainele vieții. Amintiri contemporane (1840-1882)*, [ediție îngrijită, studiu introductiv, tabel cronologic, note și glosar de Leonidas Rados], Iași, Editura Polirom, 2014, pp. 34-35.

⁷⁹ AN-Iași, CCIȘ, dosar 13/1852, ff. 38 și 83.

⁸⁰ Adresa cu nr. 3413. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 15/1848, ff. 317-318 și 320.

Iosif Patriciu era încă director. Cu această ocazie, inspectorul general recomanda Departamentului să îi facă scrisoare de mulțumire întrucât era „unul dintre bărbații cei merituoși pentru binele public”, de vreme ce pregătise în mod voluntar pe școlarii care doriseră să învețe latină în cursul vacanței, pentru a păși din clasa a II-a direct în clasa a IV-a. Rezultatele foarte bune obținute de aceștia la examenele susținute pe 24 și 25 august 1852, erau, în opinia lui Laurian, o dovadă a zelului și sârguinței profesorului Patriciu⁸¹.

Câteva luni mai târziu, Patriciu era implicat într-un nou conflict, fiind reclamat de către spătarul Alecu Adam, tutorele elevului Vasiliu Cristian, pe motiv că ar fi transmis Departamentului informații neadevărate, referitoare la modul în care spătarul s-ar fi îngrijit de soarta tânărului. Laurian a trebuit să cerceteze și de data aceasta dacă acuzațiile aduse directorului Internatului sunt adevărate. Răspunsul laconic înscris pe adresa Departamentului conduce la concluzia că inspectorul general dăduse cel mai probabil câștig de cauză jăluitorului⁸².

După toate aceste întâmplări, în noiembrie 1852, Departamentul lua decizia destituirii lui Iosif Patriciu din funcția de director al Internatului, pe motiv că acesta adusese numeroase dovezi că „nu răspunde la demnitatea postului de director”, numind provizoriu pe acest post pe inspectorul general⁸³. Pe Iosif Patriciu îl reîntâlnim în poziția de director interimar al Școlii Preparandale, după demisia lui Anton Velini, fiind unul dintre puținii apropiați ai lui August Treboniu Laurian. Pe fondul tulburărilor scolastice izbucnite în toamna anului 1857 și a agresiunilor fizice la care fusese supus de către elevii acestei școli, alegea să își dea demisia pe 23 ianuarie 1858⁸⁴. V. A. Urechia relatează în treacăt incidentul, strecurând o confuzie atunci când îi atribuie lui Patriciu calitatea de director al Internatului⁸⁵, când în realitate acesta era director al Școlii Preparandale și profesor la Gimnaziu. Eroarea era perpetuată și de

⁸¹ *Ibidem*, f. 330.

⁸² AN-Iași, CCIȘ, dosar 13/1852, ff. 65-67.

⁸³ Este vorba despre ofisurile Departamentului cu nr. 5575 (către inspectorul general) și cel cu nr. 5579 (către Iosif Patriciu), din 20 noiembrie 1852. Din cauza numeroaselor responsabilități, Laurian a solicitat Departamentului numirea unui director al Internatului, în persoana lui D. Pop (20 mai 1853). *Ibidem*, f. 121, AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1836, f. 260, Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 252 și N. C. Enescu, *Gheorghe Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 113.

⁸⁴ Adresa nr. 66, din 23 ianuarie 1858. AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, „Comisia rânduită pentru cercetarea neorânduielilor iscate la colegiul gimnazial de către elevii acestui institut”, f. 3 și AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 88/1858, „Plata lefilor inspectorului general și a profesorilor de facultăți și gimnazii”, f. 2.

⁸⁵ Urechia confunda și data la care se petrecuse incidentul, trecând 31 ianuarie, în loc de 21 ianuarie 1858. V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 125.

Nicole Iorga, care mergând pe urmele lui Urechia, făcea nu doar o confuzie legată de funcția deținută de Patriciu, dar încurca și anul în care se petreceau evenimentele⁸⁶.

Din nefericire, până la acest moment, nu am reușit să aflăm ce s-a întâmplat cu Iosif Patriciu după ce și-a dat demisia din funcția de director al Școlii preparandale⁸⁷. În mod inexplicabil, nu îl regăsim nici în condica profesorilor din Moldova aflați în activitate în anul 1858⁸⁸, așa că nu putem răspunde la întrebarea dacă a preferat să treacă în Muntenia, împreună cu Laurian, ori s-a întors acasă, în Banat.

⁸⁶ Nicolae Iorga afirma că Patriciu ar fi fost bătut de elevi în ianuarie 1855. N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Casei Școalelor, 1928, p. 301.

⁸⁷ Numele lui Iosif Patriciu mai apare într-o relatare a lui Urechia, în legătură cu Bugetul școlii primare din Tg. Neamț (1 septembrie 1856-1 ianuarie 1857), unde este trecut ca director și profesor de limba latină, cu o leafă de 2833 pe trimestru. Datele pe care le avem la acest moment contrazic această informație, pe care o punem mai degrabă pe seama unei confuzii cronologice, sau a unei erori de tipar. V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 154.

⁸⁸ *Ibidem*, pp. 135-141.

PREZENȚE FEMININE ÎN MITOLOGIA ISTORICĂ ROMÂNEASCĂ – PERSPECTIVE ȘI STEREOTIPURI DE GEN

Georgeta Fodor*

[DOI: 10.2478/amsh-2022-0021](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0021)

Abstract

Women in Romanian Historical Mythology – Gender Perspectives and Stereotypes

The study explores the historical context in which some female figures gained a legendary aura. As well, we focused on the processes by which they entered the gallery of Romanian historical personalities. We also researched whether the selection of female figures was dependent on the gender stereotypes of the period.

The study follows the theoretical framework of gender history studies. We applied it to a case study of Transylvania in the second half of the nineteenth century.

The approach starts from the presumption that, during this period of time, the roles that Romanians had to assume in the national project were gender determined. We argue that the intellectuals' efforts to offer common people an example to inspire their behavior connect with the Romanians' emancipation movement in the Austro-Hungarian Empire. In this context, a series of historical personalities were promoted as role models for Romanians. In fact, the national mythological pantheon was articulated also because of this debate over the ideal Romanian man and woman.

Keywords: *Gender stereotypes; nationalism; mythology; national movement; women*

În fresca de la Ateneul Român, pictată de Costin Petrescu și inaugurată la 26 mai 1938, există puține personalități feminine care au beneficiat de o reprezentare în prim plan și anume, Despina Milița a lui Neagoe Basarab (scena nr. 13); regina Elisabeta (scena nr. 22) și regina Maria (scena nr. 24). Există, într-adevăr și alte personaje feminine, dar acestea sunt fie alegorii ale „eroului colectiv” fie personificări ale unor noțiuni abstracte precum Unirea. Astfel, vedem de pildă reprezentări ale româncelor în ipostazele stereotipe, de soții și mame cum sunt scena 3, consacrată etnogenezei, prezentată ca o

* Associate Professpr, Ph.D., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology from Târgu Mureș, Romania, georgeta.fodor@umfst.ro, IFSGen. *The network for women's history research and promotion of gender studies in Romania*, ifsgen@umfst.ro

The present article is based on the conference paper presented at the National Congress of Romanian Historians, Alba Iulia, 2022.

idilă dintre un soldat roman și o tânără de origine dacă, sau scena 8, consacrată descălecatului în care apar câteva femei îmbrăcate în port popular, la fel cum apar și în scena 20 dedicată episodului împrumutării țărănilor în care apar, tot în plan secundar, câteva figuri feminine. Alegoriile feminine ale Principatelor apar în scena 21, care redă momentul Unirii din 1859. O tratare similară avem și în scena cu numărul 24 dedicată Unirii din 1918, în care regele Ferdinand I și regina Maria trec prin fața a patru femei îmbrăcate în port popular, alegoriile Vechiului Regat, Transilvaniei, Basarabiei și Bucovinei (Anexa 1).

De ce am ales acest reper vizual pentru explorarea galeriei personalităților feminine integrate în discursul național al intelectualilor transilvăneni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea? Argumentul se revendică de la una dintre metodele de cercetare utilizate pentru acest demers. Astfel, identificarea originilor panteonului feminin a presupus utilizarea metodei regresive prin identificarea personalităților feminine care au și astăzi o „recunoaștere națională”. Ca indicator pentru această recunoaștere am avut în vedere prezența lor în manuale școlare, literatură pentru copii, dar și la nivelul mentalului colectiv. Cu același scop ne-am raportat și la fresca Ateneului Român deoarece caracterul său oarecum oficial conferă o semnificație deosebită personajelor reprezentate aici. Unii istorici o consideră ca „înfățișând forma desăvârșită a panteonului național, la capătul unei elaborări de un veac și în ajunul intervenției perturbatoare a totalitarismelor¹. Dar, putem să invocăm și alte exemple. De pildă, monumentele de for public ridicate în secolul al XX-lea. Nici în acest caz nu s-a investit prea mult în reprezentări feminine². Din nou, predominante sunt cele dedicate reginei Maria (pentru perioada interbelică, dar și după 1990 dacă ne gândim la reconstituirea monumentului Olgăi Sturdza de la Iași), Ecaterinei Teodoroiu sau Măriucăi, copilul erou înhumat la Mărășești (mai puțin cunoscută astăzi spre deosebire de perioada comunistă când a beneficiat de o „promovare” deosebită: „Fetița din nuc” în *Povestirile istorice* ale lui Dumitru Almaș sau teatru radiofonic). Am putea completa lista și cu trimiteri la bancnote (singura figură feminină prezentă astăzi este aceea a Ecaterinei Teodoroiu) sau prezența lor ca personaje de filme, fie ficțiune sau documentare deopotrivă (aceleași

¹ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 2011, p. 343.

² Georgeta Fodor, *Female Representations and Presences in Romanian First World War Commemorative Art*, în „Territorial Identity and Development”, Volume 7, No. 2, 2022, pp. 29-53, <http://doi.org/10.23740/TID220222>.

două personaje, Regina Maria și Ecaterina Teodoriu domină și în producțiile cinematografice românești, dar și străine)³.

Astfel, dacă încercăm să identificăm care sunt aceste personalități feminine care au intrat în „galeria națională de personaje istorice”⁴ vom constata că numărul lor este foarte mic, dar foarte cunoscut, și nu doar din cauza numărului redus, ci mai degrabă a eficienței mijloacelor de diseminare. Astfel, panteonul include pe doamna Maria-Oltea, mama lui Ștefan cel Mare (uneori poate fără a-i ști numele, ci doar apelativul „mama”); regina Maria și Ecaterina Teodoriu. În listă am putea include, deși pe o poziție inferioară ca nivel de recunoaștere, pe doamna Stanca, soția domnitorului Mihai Viteazul; Tudora (Teofana) mama acestuia; Elena lui Petru Rareș, Despina Milița, soția lui Neagoe Basarab, Elena Cuza și regina Elisabeta⁵.

Așadar, până la un punct găsim îndreptățită concluzia istoricului Lucian Boia care afirma că în mitologia istorică românească, femeia nu este prea dorită⁶. Considerăm însă că afirmația este prea tranșantă, acceptabilă doar în sensul că, într-adevăr nu există prea mult loc pentru figuri feminine. Credem însă că slaba reprezentare a femeilor în panteonul figurilor istorice/naționale, iar studiul nostru urmărește să demonstreze acest lucru, e mai degrabă determinată de prejudecățile și stereotipurile de gen ale perioadei moderne care au limitat, multă vreme în plan real, apoi și în plan mental, la nivelul subconștientului, prezența femeilor în spațiul public acolo unde „se nasc de fapt eroii” demni de integrare în panteonul național.

Investigația a pornit de la analiza principalelor figuri feminine care au dobândit această aură de mit și legendă și mai ales a contextului istoric și rațiunilor care au determinat integrarea lor în panteon național, chiar dacă cu rol sau doar în plan secundar. Am vizat și mediile și mijloacele de difuzare la care s-a apelat pentru promovarea lor. De asemenea, studiul a urmărit să demonstreze faptul că reprezentarea acestor figuri feminine se revendică de la stereotipurile de gen ale perioadei moderne. Afirmația are în vedere doar perioada celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Este

³ Eadem, *From Woman to Allegory: Queen Marie's Representations in Films*, în „BRUKENTHALIA. Romanian Cultural History Review”, XVII.5., Nr. 12, 2022, pp. 723-744.

⁴ Mirela-Luminița Murgescu, *Între „bunul creștin” și „bravul român”: rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831-1878)*, Iași, Editura A '92, 1999, p. 186.

⁵ Datorită faptului că studiul nostru vizează cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, ne-am raportat doar la personalitățile cu renume până în această perioadă.

⁶ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 335.

perioada care marchează de fapt începuturilor dezbaterilor privind emanciparea femeilor, chestiune care trebuie însă analizată în contextul mai amplu al afirmării naționalismului și a mișcării de emancipare a românilor din Transilvania⁷. Pentru acest areal geografic de precizat este că stereotipurile de gen au modelat și au fost la rândul lor modelate de naționalismul promovat de elite. În acest sens, susțin că în procesul de afirmare și emancipare al națiunii române componenta de gen a fost omniprezentă și a influențat definirea identitară națională. Elitele transilvănene au promovat de fapt un idealul uman, „național”, în dorința de a crea și educa bunul român și buna româncă. Modelul însă a fost profund tributار normelor de gen ale perioadei. De altfel, o astfel de analiză poate fi realizată, dacă acceptăm teoriile care susțin că atât identitatea națională cât și cea de gen sunt de fapt constructe culturale, modelate și adaptate permanent la imperativele momentului.

Nu insistăm aici asupra detaliilor referitoare la dezbaterile privind metodele și mijloacele de formare a identității și conștiinței naționale în rândul românilor din Imperiu care au fost deja studiate⁸, ci ne concentrăm doar asupra acelor aspecte care dovedesc faptul că una dintre metodele utilizate de către intelectuali a fost apelul la exemple, la modele umane – prezentate ca fiind un fel de „alegorii vii” ale națiunii. Este vorba despre personalități preluate mai ales din trecutul medieval care, datorită eforturilor intelectuale, devin veritabile modele umane demne de urmat pentru oamenii de rând. Prin intermediul lor, oamenii de rând trebuiau să devină conștienți de responsabilitatea care le revenea în cadrul proiectului național.

⁷ Alegerea cronologică și tematică este determinată de faptul că prezenta expunere reprezintă o parte dintr-un proiect mai amplu dedicat analizei modului în care în contextul formării națiunii române moderne, discursul național și cel de gen se intersectează și influențează reciproc. Este vorba de un studiu de caz concentrat pe spațiul transilvănean începând cu perioada dualistă și primii ani interbelici, după Marea Unire.

⁸ Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat: secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1997; Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Editura Humanitas, 1997; Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii. Mișcarea națională românească din Transilvania, 1860-1914*, București, Editura Enciclopedică, 2000; Daniela Mârza, *L'école de filles de Blaj à la fin du XIX e et au début du XX e siècle-pages d'histoire*, în „Transylvanian Review”, nr. 4, 2009; Georgeta Fodor, *Women as Topic of „Intellectual Debates” Case Study „Amiculu Familiei”*, în „Studia Universitatis Petru Maior. Historia”, 11, 2011, pp. 89-99; Georgeta Fodor, *Astra's Involvement in the Debate Concerning the Necessity of Educating the Romanian Women*, în „Studia Universitatis Petru Maior. Series Historia”, Târgu Mureș, 2012, pp. 23-30; Georgeta Fodor, *Gen și națiune: rolul femeilor în procesul de construire a identității naționale la românii din Transilvania (a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX)*, în „Libraria. Studii Și Cercetări De Bibliologie”, Anuar XVI-XVII, Târgu Mureș, 2019; pp. 388-405.

O atare abordare se revendică de la teoriile și interpretările care definesc națiunea ca fiind „o comunitate imaginată”⁹. Astfel, națiunea și conștientizarea apartenenței la o comunitatea națională sunt rezultat al unui proces de formare și educare. În acest mod, națiunea devine dintr-un concept abstract unul real, palpabil. Și aici intervine importanța modelelor. Identitatea națională nu putea fi clădită doar pe un set de valori, abstracte și greu de înțeles, astfel s-a articulat, în timp, o galerie de personaje istorice cu menirea de a ilustra tocmai această grilă de valori naționale¹⁰.

Astfel, pentru spațiul și intervalul cronologic studiat, putem observa apariția unui veritabil proces de „selectare” a personajelor considerate reprezentative pentru istoria românilor¹¹. Consecința a fost articularea unui panteon dominat, pentru secolul al XIX-lea, aproape fără excepție, de personaje princiare¹². A fost vorba de un proces de selectare, dar și de adaptare și ierarhizare, făcut evident în funcție de reperele majore ale epocii. Ca atare, predominante între „criteriile de selecție” au fost sensul național românesc, valoarea europeană și exercitarea efectivă a autorității¹³. Deși observațiile istoricilor mai sus citați tind să facă referire la spațiul extracarpatic considerăm că ele sunt aplicabile și pentru spațiul românesc transilvănean avut aici în discuție. Intelectualii transilvăneni de pildă vor folosi aceleași resurse „umane”, vor apela la aceleași metode cu scopul formării conștiinței naționale. Pe modelul și pornind de multe ori de la surse din cele două principate unite (și Regatul României mai apoi) aceleași personaje vor fi selectate și prezentate drept exemple demne de urmat, veritabile alegorii vii ale sentimentului național, spiritului de sacrificiu și abnegație pentru națiune.

Așadar, pornind de la obiectivul principal al studiului, de a înțelege contextul istoric și modul în care s-a articulat această galerie a personalităților istorice feminine, am delimitat și ipotezele de cercetare. În primul rând, că panteonul feminin s-a articulat deja în secolul al XIX-lea ca parte a procesului de formare și afirmare a națiunii moderne. De asemenea, susținem că acest panteon are puternice valențe de gen în sensul că personalitățile feminine promovate sunt modelate după stereotipurile de gen ale perioadei. În acest sens, o completare este necesară și anume că acest panteon este construit de către bărbați („creatorii națiunii”) care gândesc în termenii identității lor de gen. Într-adevăr, acest panteon a fost asumat și promovat și de către femeile care încep să dobândească

⁹ Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, New York, Verso, 2006.

¹⁰ Mirela-Luminița Murgescu, *op. cit.*, p. 186.

¹¹ *Ibidem.*

¹² Lucian Boia, *op. cit.*, p. 309.

¹³ *Ibidem.*

acces la educație și școală și care s-au implicat în dezbaterile referitoare la accesul lor la educație, ceea ce ne aduce la cea de a treia ipoteza și anume că secretul „eroizării” stă în educație. Școala, în primul rând este chemată, și a și fost, de altfel mediul de formare și diseminare, implicit de „eroizare” a acestor personaje feminine, de fapt a întregului panteon de personalități istorice. Este vorba atât despre temele incluse în programa școlară, mai ales la istorie și limba română, două dintre disciplinele considerate până astăzi ca fiind cele mai predilecte spre formarea identității naționale, dar și sub formula unor activități „extracurriculare” cum sunt de pildă lecturile „suplimentare” sau discursurile de la festivitățile școlare. Dată fiind situația din Transilvania, pe lângă școli, cele de fete fiind puține după cum bine știm, dar și în paralel cu acestea, periodicele au avut un rol semnificativ în diseminarea acestor modele umane. Au urmat apoi, după Primul Război Mondial și alte mijloace mai puțin formale cum sunt filmele, timbrele sau expresii artistice sub forma, de pildă, a monumentelor de for public etc. Acestea sunt de fapt și sursele istorice care au permis validarea ipotezelor mai sus enunțate, sursele care (re)dau dimensiunea eroizării.

Așadar, teoria că școala „îi face pe eroi” este susținută de conținutul manualelor școlare, de fapt de toate resursele angrenate în promovarea unor personalități istorice ca modele comportamentale pentru mase. După cum afirma de altfel și Mirela-Luminița Murgescu: „cartea școlară a fost mult timp mijlocul cel mai eficient de difuzare în mentalul colectiv a unei galerii de eroi naționali”¹⁴. Textul din cărțile școlare va fi accentuat apoi de literatura romantică a secolului al XIX-lea, uneori chiar cu prețul „omisiunilor istorice”¹⁵. După cum afirma Mirela-Luminița Murgescu cu referire la cazul lui Mihai Viteazul, față de primatul valorii de model, grija pentru adevărul istoric pare să cadă în planul al doilea¹⁶. Pentru spațiul transilvănean atragem de asemenea atenția și asupra perspectivei și modului în care intelectualii formulează idealurile educaționale. Sunt numeroase surse, sub forma unor prelegeri sau articole de presă, în care se insistă asupra importanței predării biografiilor „oamenilor” mari. În acest context, apare prima nuanță de gen. Băieții și fetele trebuiau să fie inspirați de modele umane diferite, adaptate rolurilor distincte pe care urmau să le aibă în viață. Apare astfel și nevoia de a identifica și promova acele personaje care puteau să le inspire pe românce în viitoarele lor roluri de soții și mame. Publicații precum *Familia*, *Amicul Familie*, *Transilvania*, *Școala română*, *Revista Ilustrată* etc., dar și anuarele școlare, și seria *Cărțile săteanului român* ca să enumerăm

¹⁴ Mirela-Luminița Murgescu, *op. cit.*, p. 186.

¹⁵ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 312.

¹⁶ Mirela-Luminița Murgescu, *op. cit.*, p. 191.

doar câteva dintre ele, promovează același discurs, operează aceeași selecție de personalități. De pildă, în *Școala română: foaie pedagogică și didactică pentru interesele institutelor de cultură și ale organelor acestora* editată la Sibiu (1876-1891) se inițiază o serie editorială dedicată biografiilor istorice. Aici găsim, de pildă, și justificarea extrem de sugestivă a nevoii de a concentra predarea istoriei pe biografiile unor „mari români”:

„Se știe că în școlile populare istoria este a se propune în formă biografică, pentru că nu compedii seci, nici registrele de nume și numeri, ci singure numai biografiile sunt de natură a contribui la formarea caracterului, ceea ce e capul lucrului”¹⁷.

Și revista *Familia* publică schițe biografice, de multe ori sunt sub formă de editorial, pe prima pagină a numerelor. De altfel, Iosif Vulcan, editorul revistei, acordă o importanță deosebită biografiilor de „români celebri”. El a și publicat, pe baza articolelor apărute în revistă între anii 1865-1869, un volum remarcabil și pentru utilizarea termenului de „panteon”, recunoscând sau atribuindu-le deci personalităților incluse această reputație de „eroi/celebrități”¹⁸. Ideea că ele sunt modele umane, comportamentale de urmat pentru român pare să fie argumentul tuturor celor care le publică. Mai mult, ele sunt promovate și prin intermediul reuniunilor publice ale Astei sau cele ale învățătorilor. Iuliu Pop, învățător la Școala normală din Năsăud, este autorul unei prelegeri despre „Herbart, biografia și principiile sale pedagogice și influența lor asupra pedagogiei”, susținută în cadrul unei reuniuni a învățătorilor, în 1891. Între aspectele abordate se regăsește și o definiție a eroului, a personalităților demne de un panteon. Astfel:

„Întocmai cum ne atrag atențiunea unele stele de pe bolta cerească, în nopțile senine, prin lucirea lor cea vie...astfel ni se întâmplă când ne aruncăm privirea ... asupra oamenilor... dăm de stele care, în zilele cuprinse de nori negri, răspândesc o lumină extraordinară, în virtutea căreia aceste ni se prezintă ca, conducătoare ale genului omenesc. Acești sori tereștri sau spirite mărețe ne sunt cunoscute sub denumirea de genii”¹⁹.

¹⁷ S.n., *Biografii istorice*, în „Școala română: foaie pedagogică și didactică pentru interesele institutelor de cultură și ale organelor acestora” (de aici înainte Școala română), nr. 3, 1876, p. 22.

¹⁸ Iosif Vulcan, *Panteonul Român. Portretele și biografiile celebrităților române*, Tom I, Pesta, Tiparul lui Alesandru Kocsi, 1869. Volumul cuprinde 31 de biografii ale unor personalități contemporane. Între ele se regăsește o singură femeie, Dora d'Istria. Un al doilea volum nu va mai fi editat însă seria biografiilor va continua în paginile revistei și aici se vor regăsi mai multe personalități feminine.

¹⁹ Iuliu Pop, *Herbart, Biografia și principiile sale pedagogice și influența lor asupra pedagogiei*, în „Școala română”, nr. 10, 1881, p. 75.

Există, evident, și articole care abordează în mod distinct nevoia modelelor feminine. În astfel de intervenții, autorii sunt convinși că prin prezentarea lor, fetele se vor putea forma ca mame demne și apte de a crește români adevărați:

„pretind ca femeia română să știe toate, dar curat toate: a mânuși la perfecție lingura din bucătărie cu toate apartințele ei, dar de altă parte, situațiunea noastră, trebuințele și viitorul nostru pretind și aceea ca femeile române să aibă o creștere aleasă, cunoștințe temeinice mai ales din trecutul și literatura poporului nostru, să cunoască dorințele și aspirațiile lui, ca în mod conștient să știe sugera în sufletul... generațiilor... sentimente curate de morală, de patriotism, de muncă și de jertfă dezinteresată pentru binele comun”²⁰.

„ce interes pot inspira în genere niște manuale de istorie, care nu conțin un rând măcar despre rolul ce a jucat femeia în societatea română, care nu prezintă o figură... a sexului frumos...”²¹.

Cătălina Mihalache afirmă că integrarea în panteon a personalităților feminine, alături de cele masculine, s-a făcut și din alte rațiuni. Autoarea considera că tot mai aglomerate între copertile cărților școlare, biografiile prinților riscau să devină simple stereotipii, întrerupte doar prin jocul datelor de strictă identificare nominală și cronologică și, pentru a se evita deprecierea celor cu adevărat importanți, s-a recurs la mijloace auxiliare precum intercalarea unor ilustrații și fragmente literare, menționarea unor personaje secundare edificatoare²². Credem totuși, cel puțin pentru cazul transilvănean, că integrarea și apelul la personalitățile feminine este mai degrabă o consecință a intersecției dintre discursul național și cel de gen în condițiile în care demne de panteon sunt acele femei care s-au remarcat prin „virtuți înalte și abnegație”²³). Cel mai adesea faptele lor, reale sau imaginate, au fost „citite” în cheie națională în condițiile în care de pildă, pentru personalitățile din societatea medievală nu se punea problema de sentimente și identitate națională. Adaptarea nu a fost însă una greu de făcut, exceptând anacronismul sentimentelor naționale inexistente la acel moment, dat fiind faptul că și în evul

²⁰ La încheierea festivă a anului școlar în 27 Iunie 1903, de Dr. Miron E. Cristea, asesor consistorial, delegatul comitetului Asociațiunii, în Vasile Bologa, *Monografia școlii civile de fete cu internat și drept de publicitate a „Asociațiunii pentru literatură română și cultura poporului român” din Sibiu la 25 de ani de la înființare*, Sibiu, 1911, p. 131.

²¹ Gr. G. Tocilescu, *Doamna Stanca. Soția lui Mihai Viteazul*, în „Familia”, nr. 1, 1877, p. 2. Articolul apare la rubrica: Portret și biografii. Pentru anul 1877, doamna Stanca este singura personalitate feminină care are parte de un astfel de articol biografic.

²² Cătălina Mihalache, „Eroii”, în *Enciclopedia imaginărilor din România*, vol. III. *Imaginar istoric*, coord. Sorin Mitu, Iași, Editura Polirom, 2020, p. 258.

²³ Vasile Bologa, *op. cit.*, p. 122.

mediu, sau poate cu atât mai mult atunci, femeile erau definite ca fiind exclusiv soții și mame, ipostaze care continuau, și pentru artizanii națiunii române, să fie definitorii pentru femei.

De remarcat este și faptul că în aceleași surse care promovează educația națională prin apelul la biografiile unor personalități istorice apar și „criteriile de selecție” a acestora. Astfel se impunea doar:

„cunoașterea personalităților celor mai ilustre ce au binemeritat cândva pentru națiune, biserică și stat, prin care cunoaștere se escita și se nobilează simțul, se întărește voia și în fine se formează caracterul omului”²⁴.

În cazul personalităților feminine acestea trebuiau să dea dovezi precum:

„să fi strălucit prin virtuțile sale, prin devotamentul către soțul său, prin eroism, prin iubirea sfântă către patria și religia părinților săi?”²⁵

Un alt reper pentru criterii găsim și în definiția pe care pe care At. Marienescu o dă biografiei. A se nota faptul că definiția acestuia este una androcentrată, voit sau nu, în condițiile în care biografia este definită ca descrierea vieții unui bărbat, dar nu și a unei femei. Deși subiectivă, ea este totuși utilă pentru prezentul demers în condițiile în care galeria personalităților feminine se va modela de fapt după aceea a personalităților masculine în baza unui veritabil „transfer de sacralitate”²⁶ :

„biografia este descrierea vieții unui bărbat care a făcut multe și felurite fapte bune și anume că el ca om, ce a făcut pentru umanitate; ca creștin pentru creștinătate; ca patriot pentru patrie și ca Român pentru naționalitate”²⁷.

Așadar, conform acestor criterii, după cum afirmam anterior, în secolul al XIX-lea și prima decadă a secolului al XX-lea panteonul e dominat de principii, într-o structură piramidală. „Vârful totemului” îi aparține lui Ștefan cel Mare (rămas aproape de nedetronat dacă ne gândim că în 2003 a fost numit „cel mai mare dintre români”) urmat de Mihai Viteazul. Pe poziții inferioare vin Alexandru cel Bun, Petru Rareș și Neagoe Basarab. Galeria pare să fi fost deja conturată în 1834 dacă ne raportăm de pildă la discursul lui Kogălniceanu ținut la Iași

²⁴ S.n., *Plan de învățământ pentru școlile populare de confesiune greco-catolică*, în „Școala română”, nr. 35, 1876, p. 276.

²⁵ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 2.

²⁶ Prin „transfer de sacralitate” ne referim la faptul că atributele pentru care personalitățile masculine au fost selectate în galerie sunt adaptate și transferate și femeilor din anturajul lor, fie mamei sau soției.

²⁷ Atanasie Marienescu, *Istoria*, în „Amicul Poporului. Calendar pentru popor”, 1910, p. 81. De notat este și distincția patriotism – naționalism, în contextul istoric dat ele nefiind sinonime.

în 1834 cu ocazia începerii noului an școlar. Același discurs îl regăsim câteva decenii mai târziu publicat în *Școala română*:

„Inima-mi bate când aud rostind numele lui Alexandru cel Bun, al lui Ștefan cel Mare; al lui Mihai Viteazul ...acești bărbați pentru mine sunt mult mai mult decât Alexandru cel Mare, decât Hanibal, decât Cezar; aceștia sunt eroii lumii, pe când cei dintâi sunt eroii patriei mele”²⁸.

În ceea ce privește panteonul feminin, nu e lipsit de argumente de ce personalitățile feminine intrate în panteon sunt fie mamele, fie soțiile acestor eroi. Femeile selectate în panteonul secolului al XIX-lea sunt toate acolo prin raportare la soți sau fii. Și toate sunt incluse în această galerie ca exemple de urmat, modele pentru viitoarele mame române:

„câte din ele au auzit oare despre soția unui Ștefan cel Mare, despre fiica sa domnița Elena, despre Elena lui Petru Rareș, Elena lui Matei vodă, Stanca lui Mihai Viteazul, Roxanda fiica lui Vasile vodă, doamna Chiajna, Doamna Despina, Elisabeta Movilă...”²⁹.

Așadar, panteonul feminin, cu puține excepții (Ana Ipătescu, Ecaterina Teodorescu³⁰) se construiește prin raportare la cel masculin. Tenta de gen este evidentă, personajele feminine „demne de mitologie” sunt modelate prin raportare la normele de gen ale perioadei. În consecință, trăsăturile și faptele demne de a asigura intrarea în istorie a acestor personalități feminine sunt prezentate drept corolar al partenerilor/fiilor lor sau, uneori (mai rar), în opoziție cu acestea (dacă ne referim la Ruxandra lui Alexandru Lăpușneanu, doamna Chiajna a lui Mircea Ciobanul, Elisabeta Movilă și, la început de secol XX, Regina Maria (una dintre puținele personalități feminine care capătă alură mitologică încă din timpul vieții sale).

În sursele studiate, uneori indirect, subliminal, se lasă să se întrevadă o altă prejudecată de gen activă în mental colectiv până astăzi și anume ideea că în spatele unui bărbat puternic se află o femeie și mai puternică, fie ea mamă sau soție. În secolul al XIX-lea, în contextul discursului național, această femeie era în primul rând mama, apoi soția:

„Este de știut că toți bărbații mari ai lumii au avut mame de caracter eroic și sublim”³¹.

²⁸ Surdu, *Educațiunea să fie națională*, în „Școala română”, nr. 11-12, 1879, p. 492.

²⁹ Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 2.

³⁰ Și în cazul acestora vorbim de o raportare de gen, ele se remarcă prin excepționalitatea cazului, femeii care intră pe „teritoriul bărbaților”.

³¹ Gavril Trifu, *Despre creșterea și instruirea fetițelor*, în „Școala română”, nr. 30, 1877, p. 233.

Deci, dacă în vârful totemului se află Ștefan cel Mare, firesc este ca mama acestuia să ocupe prima poziție în galeria personalităților istorice feminine. Ea este modelul absolut, personificare a idealului feminin al secolului al XIX-lea pentru toți intelectualii angajați în formarea conștiinței și identității naționale și va rămâne așa inclusiv în perioada comunistă. Episodul își începe „cariera” în literatură cu I. Neculce în *O samă de cuvinte*. Evident, după cum afirmă și autorul, episodul nu are nicio pretenție de adevăr³². Apoi a fost exploatat de Gheorghe Asachi³³ care a realizat și prima litografie a episodului³⁴ (Anexa 2) Totuși, versiunea care, încă din secolul al XIX-lea, pentru spațiul transilvan, a fixat definitiv imaginea mamei domnitorului în mentalul colectiv este cea a lui Dimitrie Bolintineanu:

Versiunea Neculce: „Ștefan-vodă cel Bun, bătîndu-l turcii la Războieni, au mărșu să între în Cetatea Niamțului. Și fiind mumă-sa în cetate, nu l-au lăsat să între și i-au zis că pasirea în cuibul său piare. Ce să s<ă> ducă în sus, să strîngă oaste, că izbînda va fi a lui. Și așea, pe cuvîntul mîne-sa, s-au dus în sus și au strînsu oaste”³⁵.

Versiunea Gh. Asachi: „Fiule, întâia oară te văd fără vîntă;/Totdeauna tu învins-ai cu dreptate sfîntă!/Eu nu pot astăzi deschide a cetăței poarte,/Pe eroi în cîmp așteaptă glorie sau moarte!/>...Mergi, adună a ta oaste, zboară spre pieire/În a ta virtute patria afle mîntuire;/Asta-i singura dorință, voia maicei tale/De-i cădea, și eu urma-voi pe a morții cale!” (Asachi, *Ștefan cel Mare înaintea cetatii Neamtului*)³⁶.

Versiunea D. Bolintineanu: „Ce spui, tu, străine? Ștefan e departe;/Brațul său prin taberi mii de morți împarte/Eu sunt a sa mumă; el e fiul meu;/De ești tu acela, nu-ți sunt mumă eu!/Însă dacă cerul, vrînd să-ngreuieze/Anii vieții mele și să mă-ntristeze,/Nobilul tău suflet astfel l-a schimbat;/Dacă tu ești Ștefan cu adevărat,/Apoi tu aice fără biruință/Nu poți ca

³² Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1982, p. 161.

³³ Cătălina Mihalache, *op. cit.*, p. 258. Autoarea îl consideră ca fiind cel care a inventat practic celebrul episod, încă vehiculat, al dialogului dintre domnitor și mama sa.

³⁴ Asachi a realizat prima litografie „Mama lui Ștefan cel Mare”, iar forma versificată a legendei *Mama lui Ștefan cel Mare* va fi rostită pentru prima dată cu ocazia plecării din Iași a generalului Pavel Kiseleff, guvernatorul regulamentar, ca preambul la punerea în scenă a compoziției “Serbarea păstorilor moldoveni”, în 1834. Corina Țucu, Gheorghe Asachi - inițiator al operelor de artă ilustratoare ale imaginarul istoric, în http://euromentor.ucdc.ro/nr_1/6%20-%20GHEORGHE%20ASACHI.pdf accesat 11.11.2022.

³⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 163.

³⁶ Potrivit lui Eugen Lovinescu, Gheorghe Asachi, s-a inspirat din D. Cantemir *Istoria imperiului otoman* în versiunea engleză descoperită în biblioteca Vaticanului. Eugen Lovinescu, *Gheorghe Asachi. Viața și opera*, București, Editura Cartea Românească, 1921.

să intri cu a mea voință./Du-te la oștire! Pentru țară mori!/Și-ți va fi mormântul coronat cu flori!”³⁷.

Cele trei surse sunt și o dovadă a modului în care o legendă se naște, se amplifică până în punctul în care devine „adevăr istoric”. Anacronismul nu deranjează pe nimeni dacă avem în vedere faptul că deși murise pe la 1465, conform tradiției orale perpetuate în sursele scrise, mama voievodului era încă vie deci pe la 1476, când, după pierderea bătăliei de la Războieni, îl întâmpinase pe Ștefan la porțile cetății Neamțului³⁸. În periodicele transilvănene, episodul este preluat fără nicio modificare.

De pildă, un articol publicat în *Școala română: foaie pedagogică și didactică* îi avea la referințe istorice pe V. A. Urechia, T. Laurian, dar și pe D. Bolintineanu! Este vorba despre un articol dedicat lui Ștefan cel Mare. Implicit apare și episodul din fața zidurilor cetății Neamțului:

„Ștefan sună din corn să i se deschidă porțile cetății spre a scăpa de turci, dar mama sa aflând deja, că el fu învins de turci se înarmă cu un curaj ce învinsese sentimentul de mamă...zise lui Ștefan: Fiul meu! Mai bucuroasă sunt a auzi că ai murit de mâna dușmanului, decât învins să-ți dau scăpare între acești muri (ziduri), unde se refugiază numai muierile și bătrânii”³⁹.

Doamna Maria-Oltea devine astfel arhetipul mamei, al româncei care își sacrifică fiul pentru patrie, un tipar uman pe care îl vom re(vedea) și în timpul Primului Război Mondial tocmai pentru că implica ideea de educație în spirit patriotic și național, precum și ideea de sacrificiu pentru patrie:

„Auzind de brava mamă a lui Ștefan cel Mare vor știi pune totdeauna amorul patriei înaintea amorului matern. Ce? Ești bătut și cauți refugiu între femei? Și încă pretinzi a te numi fiul meu? „Dacă tu ești fiul meu nu-ți sunt mamă eu!” Astfel de mame vor deveni românce când vor știi pe cine să urmeze”⁴⁰.

„Ștefan, fiul ascultător al mamei, așa face... Astfel, poava mamei înțelepte făcut-a în veci memorabilă lupta de la Războieni și a hotărât soarta țării spre bine”⁴¹.

Evident, episodul nu este o „invenție românească” poate „împrumutat” sau inspirat din mitologia antică grecească al celebrele

³⁷ Dimitrie Bolintineanu, *Muma lui Ștefan cel Mare. Legende istorice. Basme*, București, Editura Agora, 2010, p. 7.

³⁸ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Epoca lui Ștefan cel Mare Oameni, destine și fapte*, București, Editura Institutului European, 2004, p. 45. Pe piatra de mormânt de la Mănăstirea Probota stă scris: „Acesta este mormântul roabei lui Dumnezeu Oltea, mama domnului Io Ștefan Voievod, care a murit la anul 6973 [1465], noiembrie 4”.

³⁹ S.n., *Biografii istorice. Ștefan cel Mare*, în „Școala română”, nr. 25, 1876, p. 196.

⁴⁰ George Simu, „Folosul istoriei naționale la poporul român”, în N. F. Negruțiu, *Biblioteca sateanului român. Cartea a IV-a*, Gherla, Imprimeria „Aurora”, 1882, pp. 43-44

⁴¹ Vasile Bologa, *op. cit.*, p. 123.

spartane care își trimiteau copiii la război spunându-le „cu scut sau pe scut”. Această referință istorică apare uneori ca un preambul în chiar textele cu referire la Ștefan cel Mare. Vezi de pildă Școala română, nr. 29 din 1877:

„Și până când Sparta avea mame de acelea care, când fiii lor erau gata a pleca la oaste, le prezenta scutul zicându-le: „Fiul meu, cu acesta sau pe acesta!” adică învinge sau mori până atunci Sparta, o mână de popor, n-a fost călcată de inamici... deodată cu mamele bune și eroice apune și gloria Spartei”⁴².

Deși fără să fi intrat în panteonul național, de reținut este faptul că, în căutarea unor modele feminine ideale, uneori se apelează și la personalități din trecutul antic, roman. Cornelia mama Grahilor, fiind de pildă un personaj preferat de gazetari.

A doua în ierarhia personalităților feminine din panteonul românesc transilvănean de secol al XIX-lea este doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul (uneori apare alături de fiica și/sau mama voievodului). Ea este urmată îndeaproape de Despina lui Neagoe Basarab. Includerea lor se datorează faptului că ambele se încadrează perfect în tiparul soției românului, cu rol de echilibru și ancora, secund fidel și loial al soțului. Astfel, Stanca își merită locul pentru că „Mihai Viteazul va fi pururea eroul național al tuturor românilor”, iar ea:

„....o ființă blândă, miloasă, modestă, un inger de femeie și de soție...iar viața sa un lanț de suferințe răbdate fără răscoală și deznădejde ... exemple de virtute, devotament, gingășie a datoriei, dragoste de patrie, caracter statornic”⁴³.

În cazul ei, episodul „limită”, echivalent cu cel al doamnei Maria-Oltea, este cel în care încearcă să fie vocea rațiunii pentru domnitor. În termeni de gen, ea este arhetipul femeii/soției care îmblânzește caracterul dur al soțului:

„Blândul caracter al doamnei Stanca era în opoziție cu inima de leu a viteazului său soț; ea adesea domolea iuțimea și asprimea caracterului lui...”⁴⁴.

Cât despre mama lui Mihai Viteazul, ea este inclusă în galeria națională, la fel, dar fără „strălucirea” doamnei Oltea, pentru acceptarea sacrificiului pe care fiul ei l-a făcut pentru neam. Și în acest caz, D. Bolintineanu are meritul de a fi interpretat, în cheie națională, reacția la aflarea veștii morții fiului său:

„Adevăr tu spui... El este Fiul meu cel prea iubit.../Dar poți tu a-mi face veste/Pe români de i-au unit?/.../ Știrea ta e tristă

⁴² Gavril Trifu, *op. cit.*, p. 233.

⁴³ Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 2.

⁴⁴ Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 6, 1877, p. 62.

foarte,/Nu că fiu-meu a murit,/Dar că chiar prin a lui moarte/Pe români n-au dezrobit”⁴⁵.

În cazul Despinei se adaugă și vocația religioasă, Neagoe Basarab cunoscut pentru evlavie sa, a „împrumutat” și soției aceeași calitate, astfel că episodul care îi marchează intrarea în panteon este unul impregnat de morală creștină. Ea este un model de pietate. Există deci și în cazul ei un episod „limită” care îi validează trăsăturile excepționale demne de mitologie. Este vorba de cel al deciziei de a-și vinde podoabele pentru finalizarea lucrărilor la ctitoria de la Curtea de Argeș. Astfel, îl ajută (și sfătuiește) pe soțul ei să renunțe la decizia neinspirată de a crește impozitele pentru acest scop:

„Neagoe până a ajunge să termine ... opera sleise puterile țării... Și pentru ca să termine zidirea hotărăște dimpreună cu sfetnicii săi, să arunce biruri noi asupra poporului. Atunci pășește în mijloc soția sa, doamna Despina Milița, se împotrivește hotărârii lui Neagoe... Iar pentru ca să termine zidirea oferă giuvaerele sale... să le prefacă în bani. Iată un alt exemplu strălucit de umanism și abnegațiune”⁴⁶.

Episodul a devenit și el subiect de legendă istorică, tot datorită lui D. Bolintineanu:

„Doamna intră-n sală. Grațiile sclave/Împletesc cu roze zilele-i suave./Ochii uzi de rouă spre pământ se-nclin;/Rumenind la față ea vorbește lin:/ - „Voi vreți biruri nouă!/ Neagoe, te teme!/Măine toată țara o să te blesteme./Astă monastire ce atât iubești,/Printre fum de lacrimi poate s-o privești!/Iată diamanturi! Vinde-le și-urmează/Nobila lucrare ce te inimează”⁴⁷.

E discutabil așadar, în ce măsură, în secolul al XIX-lea, atunci când se discută idealurile feminine, autorii apelează la adevărul istoric, la surse istorice sau mai degrabă la variantele mitologizate ale lui D. Bolintineanu.

Aceste trei personalități feminine sunt cele care domină în dezbaterile privind modelele umane de oferit pentru româncele transilvănene. În listă apar, după cum aminteam anterior, și alte personalități princiare. Începe să prindă contur și mitul regal, regina Elisabeta a României va fi și ea urmărită și prezentată româncelor drept un model de urmat considerată și ea ca o „femeie care se află pe treapta cea mai înaltă a stimei și iubirii generale... un ideal de femeie română”⁴⁸. Și Maria, viitoarea regină, începe să atragă atenția:

⁴⁵ Dimitrie Bolintineanu, *Legende istorice*, București, Editura Litera, 2011, p. 53.

⁴⁶ Vasile Bologa, *op. cit.*, p. 123.

⁴⁷ Dimitrie Bolintineanu, *op. cit.*, p. 25.

⁴⁸ Iosif Vulcan, *Elisabeta Regina României*, în „Familia”, nr. 49, 1881, p. 1.

„Principesa Maria a României...ca viitoarea regină a țării, are un rol de mare însemnătate în istoria țării române. Din cauza aceasta încă de acum atrage luarea aminte a tuturor patrioților”⁴⁹.

Apogeul mitului reginei Maria va trebui însă să aștepte perioada interbelică, în 1920 tendința spre mitologizare avea deja contururi clare:

„crăiasă a durerii învinse, împărăteasă a fericirii biruitoare. Slava îmbracă haina de lumina și toți îngerii din ceruri își surâd, împărăteasă a fericirii biruitoare. Și cu toate că nu ești ființă dintre noi, Te înzeim cu dragostea și admirația noastră curată”⁵⁰.

Treptat, apar și alte personaje nu doar princiare, cum e de pildă Ana Ipătescu, pe măsură ce începe să se articuleze și mitul pașoptiștilor.

„Ana Ipăteasa, care înarmată cu două pistoale încuraja la 1848 poporul bucureștean la apărarea libertăților democratice, pre cându în munții apuseni ai Transilvaniei femeile țărane luptau alături de bărbații lor prin multă bravură”⁵¹.

Tot din această perioadă va intra în panteon și „eroul colectiv”. În presă se întâlnesc, de pildă trimiteri istorice la sacrificiul și abnegația femeii române care a asigurat de fapt supraviețuirea națiunii:

„în grele timpuri ea (femeia) și biserica ne-a păstrat naționalitatea noastră”⁵².

Relevantă este de pildă și concluzia lui Dimitrie Bolintineanu, citată de un autor transilvănean, și care poate explică opțiunea literară a acestuia de a scrie despre calitățile și faptele unor doamne, asigurându-le astfel intrarea în panteonul național:

„D. Bolintineanu avuse mare dreptate, când scrisese: <Dacă vreodată acest popor (românesc) va scăpa de a fi copleșit, va avea o limbă cultivată, o literatură, o istorie, un nume în sfârșit el va fi datorat aceasta numai femeii române>”⁵³.

De asemenea, gazetarii sunt preocupați și de a le oferi româncelor și modele feminine contemporane. Ele nu vor avea însă

⁴⁹ S.n., *Ilustrațiunile din numărul acesta. Principesa Maria a României*, în „Familia”, nr. 35, 1895, p. 418.

⁵⁰ Z. Sandu, *Maria, crăiasa noastră*, în „Amicul poporului. Calendar pentru popor”, 1920, p. 52.

⁵¹ Visarion Roman, *Femeia română*, în „Amicul poporului. Calendar pentru popor”, 1876, pp. 102-105.

⁵² Ioan Dima Petrașcu, *Despre emanciparea femeilor*, în „Familia”, nr. 5, 1, 1870, pp. 49-50.

⁵³ Visarion Roman, *op. cit.*, p. 105. Nu este sigur în ce context/sursă a afirmat D. Bolintineanu aceste cuvinte dar nu este exclus ca ele să fie din „Doamna lui Neagu”: „Un bătrân se scoală și-asfel le vorbește:/„Inima străbună încă viețuiește/Țara care naște astfel de femei,/Merită și viața și mărirea ei./Căci să știți cu toții că un neam se face/ Mare sau se pierde cum femeii place” în D. Bolintineanu, *op. cit.*, p. 26.

niciodată un succes comparabil cu personajele istorice mai sus amintite, dovadă faptul că nu vor rezista în panteonul național. De pildă, în *Familia* apar articole dedicate unor femei care s-au remarcat în plan social sau cultural. Deși fără tendințe de mitologizare expunerea lor succintă poate fi utilă în a înțelege care sunt „criteriile” după care femeile pot să iasă din anonimat. Dora d’Istria, Constanța de Dunca-Șchiau, Leontina Negruțiu, Iulia Mihalyi, Ecaterina Mocioni, elogiata de pildă în versuri de către Iosif Vulcan⁵⁴. Poezia lui Vulcan are accente mitice, Ecaterina fiind prezentată ca o veritabilă martiră a națiunii și totul pentru că a dat naștere celor doi fii, reputați ai națiunii române. (Anexa 3).

Revenind însă la figurile legendare/mitologizate ceea ce se impune a mai fi remarcat este și faptul că, în general, există și o tendință de a compara virtuțile româncelor cu cele ale femeilor altor popoare. Aceasta practică trebuie inclusă în ceea ce noi am denumit ca fiind „tendința unui naționalism concurențial”: dorința de a accentua superioritatea românilor în raport cu alte popoare. Astfel, dacă eroii românilor sunt mai presus de cei ai altor popoare la fel sunt prezentate și românele-eroine:

„Femeile române au dezvoltat în toți timpii și un eroism de admirat, alături de bărbații lor, ... de multe ori i-a întrecut pe aceștia. Unicul și cel mai strălucit fapt istoric de eroism cu care se fălesc astăzi femeile germane, este că într-o cetate a lor ... aflându-se bărbații lor cu ele împreună împresurați și închiși de inamic...femeile germane și luară atunci fiecare bărbatul în spate și ieșind ziseră: este obiectul cel mai scump al nostru...Cu totul altfel ne înfățișează eroismul românelor. Pre când consoarta germană și-ia pe spate bărbatul, ca să îl scape de la moarte, mama română închide ușile castelului fiului ei Ștefan, se leapădă de el, dacă nu știe a învinge: „Dacă tu ești fiul meu nu-ți sunt mama eu”⁵⁵.

Sursele istorice existente ne permit să evaluăm și eficiența mijloacelor de diseminare utilizate de către intelectualii români. O dovadă o reprezintă de pildă permanentizarea mitului mamei lui Ștefan cel Mare. Dovadă stau nenumăratele articole din presa de secol al XIX-lea, dar și discursurile și prelegerile ținute în cadrul școlilor de fete. De pildă, Miron E. Cristea, la festivitatea din 1903 pe care o celebrează la Școala de fete cu internat a Astei de la Sibiu, se exprima în felul următor:

„Din graiul fetițelor mai mărișoare ale școlii noastre am auzit: ...cum mama lui Ștefan cel Mare îmbărbătând pe fiul său l-a făcut să câștige glorioasa victorie de la Războieni. Cum doamna

⁵⁴ Iosif Vulcan, *La moartea Caterinei Mocioni*, în „Familia”, nr. 7, 1878, p. 37.

⁵⁵ Visarion Roman, *op. cit.*, p. 103.

lui Vasile Lupu și doamna Stanca a lui Mihai au fost părtașe la faptele mărețe ale soților lor...cum atâtea domnițe române au jertfit adeseori și aurăriile lor pentru instituțiuni de cultură și umanitarism, pentru patrie și neam”⁵⁶.

Așadar, credem că sunt suficiente argumentele care susțin că panteonul personalităților feminine trebuie conectat cu idealurile generației romantice, cu discursurile și eforturile pentru formarea națiunii române. În contextul procesului de formare al acesteia, în general și al mișcării naționale a românilor din Transilvania, în special: istoria a oferit modelele umane iar literatura a hiperbolizat dimensiunile umane, reale contribuind la articularea trăsăturilor mitologice a acestor personalități. Este vorba de un proces de durată care a capacitat toate mijloacele și mediile disponibile dintre care se remarcă școala și literatura. După cum amintea istoricul L. Boia: „literatura romantică a secolului al XIX-lea a conferit unor personaje o forță și o prezență pe care singur un manualul de istorie nu le-o putea asigura”⁵⁷.

Selecția s-a făcut deci prin prisma imperativelor naționale și cu respectarea normelor și stereotipurilor de gen ale perioadei. Cum mișcarea națională cerea mame educate și soții de buni români în panteon nu puteau fi incluse decât astfel de personalități după logica: „naționalismul are puterea de a transforma pe bărbat în soldat iar pe femeie în soția/ mama unui martir”⁵⁸. Astfel se explică de ce sunt „preferate” și aduse în prim plan personalități precum doamna Maria-Oltea, doamna Stanca, doamna Despina și mai puțin cele precum doamna Chiajna sau Elisabeta Movilă care fuseseră sancționate de contemporanii lor pentru că depășiseră limitele de gen specifice perioadei. În contextul naționalismului de secol XIX, dorința de a modela și integra femeile în proiectul național impunea deci includerea doar a modelelor de mame și soții ideale.

Unele dintre ele nu mai sunt astăzi parte din panteon, nu și-au atins "potențialul maxim" de personaj mitologic dar, în contextul istoric studiat, ele au avut astfel de valențe. Puține dintre ele însă vor fi avut „destinul istoric” al doamnei Maria-Oltea (depersonalizată sub formula „mama” lui Ștefan) de a rămâne până în prezent în galeria personalități feminine selectate ca fiind demne de istorie.

⁵⁶ Miron Cristea, *op. cit.*, p. 131.

⁵⁷ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 309.

⁵⁸ Eniko Magyari-Vincze, *Naționalizarea genului și genizarea națiunii. Diversitatea social-culturală prin lentila antropologiei feministe*, Cluj-Napoca, Fundația Desire, 2000, <https://adatbank.ro/vendeg/htmlk/pdf6642.pdf> (accesat 25 June 2022).

Anexa I

Prezențe feminine în fresca Ateneului Român

Scena 3. „Etnogeneza”

Sursa: <https://www.fge.org.ro/fresca?lightbox=dataItem-l66jryw31>

Scena 8. „Descălecatul ”

Sursa: <https://www.fge.org.ro/fresca?lightbox=dataItem-l66jryw31>

Scena 13. „Epoca de pace și credință. Neagoe Basarab și familia sa ies din Biserica episcopală de la Curtea de Argeș”

Sursa: <https://www.fge.org.ro/fresca?lightbox=dataItem-l66jryw36>

Scena 20. „Alexandru Ioan Cuza împroprietărește țărani”

Sursa: <https://www.fge.org.ro/fresca?lightbox=dataItem-l66jryw44>

Scena 21. „Unirea principatelor în 1859. Două femei deapănă același fir”

Sursa: <https://www.fge.org.ro/fresca?lightbox=dataItem-166jryw45>

Scena 22. „Carol I și Războiul de Independență. Domnitorul primește un steag capturat de la inamic”. Regina Elisabeta în planul secund consolând răniții.

Sursa: <https://www.fge.org.ro/fresca?lightbox=dataItem-166jryw46>

Scena 24. „Regele Ferdinand I și România Mare. La Alba Iulia regele și regina”. Alegoriile Vechiului Regat, Transilvaniei, Basarabiei și Bucovina.

Sursa: <https://www.fge.org.ro/fresca?lightbox=dataItem-166jryw48>

Anexa 2
Litografia realizată de Gheorghe Asachi

Muma lui Ștefan cel Mare, împiedică pe fiul său de a intra în cetatea Neamtu la 1484

Sursa: Domeniu public:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gheorghe_Asaky_-_Muma_lui_%C5%9Etefan_cel_Mare_refuz%C3%A2nd_intrarea_fiului_s%C4%83u_%C3%AEEn_cetatea_Neam%C5%A3_%C3%AEEn_1484.jpg

Anexa 3
Iosif Vulcan, La moartea Caterinei Mocioni

LA MÔRTEA CATARINEI MOCIONI.

Êr durere, mare jale,
Êrași plângi natiunea mea;
Din cununa fruntii tale
Êrași a cadiutu o stea.
Ai perdutu o fica buna,
Ce cu stima te-a iubit;
Si cu dâns'a dimpreuna
Ti-s'a frântu unu scutu maritu.

Trista-i, Dómne, ôr'a 'n care
Mam'a 'ngrópa fica sa:
Bucurî'a-i cea mai mare,
Fericirea-i ce gustá;
Câci tierin'a i ascunde,
Cu trecutul ridietoru,
Si sperantiele profunde:
Doru, credintia, viitoru.

Tristu-i dieu când o natiune,
Ce strivita zace josu,
Vede cum pe rându apune
Ce-a avutu mai pretiosu;
Când ea róga, cere, chiama
Ajutoru... dar însedaru!...
Parasita, biét'a mama
Va sê duca traiu amaru...

Multe suferintie grele
Ai avutu, natiunea mea;
Totusi ai esitu din ele,
Câ si-o flóre 'n mediu de nea:

Câci prin secolu de durere
Ai primitu necontentu
Si balsamu de mângaiere,
Ce cu dragu te-a lecutu.

Dumnedieu din înaltime
Ne-a luat sub scutul seu,
Si-a tramisu în românime
Alinări la traiulu greu;
Elu ni-a datu, cá sê ne-ajute,
Din amorulu seu cerescu:
Animi nalte prin virtute,
Suflete ce totu jertfescu.

Ce chiamare nalta, sânta,
Au aceste 'n lume josu;
Ele vecinicu totu încânta,
Câci au farmecu graciosu!
Si 'mplinindu a lor solia,
Când se 'ntorec în ceru usioru,
Dumnedieu cu bucuria
Le saluta susu în choru.

Si totu cerulu e ferice,
Este veselu nencetatu...
Inse noi, remasi aice,
Jale grea ni-amu imbracatu.
Si lipsiti de 'ncuragiare,
Plângemu tristu necontentu,
C'amu perdutu unu sufletu mare,
Care sinceru ne-a iubit!

Iosifu Vulcann.

Sursa: Familia, nr. 7, 1878

https://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/familia/1878/BCUCLUJ_FP_279290_1878_014_7.pdf accesat: 11.11.2022

DIN „GREUTĂȚILE ÎNCEPUTULUI”¹. PREOCUPĂRI PRIVIND „COLORITUL STRĂIN” AL ORAȘELOR ARDELENE ÎN PRESA INTERBELICĂ

Maria Tătar-Dan*

[DOI: 10.2478/amsh-2022-0022](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0022)

Abstract

“The Hardships of the Beginning”. The “Foreign Character” of Transylvanian Towns in the Interwar Press

The Union of 1918 stands in the Romanian historiography as the great event of the national history, the moment when Romanians who had been living for centuries under foreign rules came together in one united country. Despite the enthusiasm of those days, soon it became obvious that putting together areas with different histories, different backgrounds and different cultures was not such a simple process. The difficulties and the setbacks of the aftermath of the Great Union entered more recently the attention of the Romanian historiography, preoccupied for a long time rather on its significance for the nation than on its hardships. The present study addresses one of the issues debated in the interwar Romanian press, regarding the extent to which Transylvania was getting loose of its foreign marks and gaining a Romanian character.

Keywords: *Great Union; Transylvania; nation; culture; integration*

Momentul de la 1918 a fost într-o mare măsură abordat în istoriografia românească din perspectiva semnificației sale pentru istoria națiunii, ca și evenimentul care a încununat mișcarea națională și reunirea românilor aflați sub stăpâniri străine cu patria mamă, introspecțiile asupra perioadei post Unire și a provocărilor

* Lecturer Ph.D., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, maria.tatar-dan@umfst.ro

¹ Sintagma este preluată din titlul unui articol publicat de Ion Agârbiceanu în anul 1921 în „Cultura poporului”, în care acesta evidențiază faptul că în entuziasmul Unirii mulți s-au așteptat ca dintr-o dată „să înceapă pentru noi un fel de raiu pământesc... să ne scăpăm de toate năcazurile vieții, de sărăcie, de nedreptăți, de suferință, zicându-ne că acum avem casa noastră, în care noi poruncim”. Confruntarea între așteptări și realități a generat însă inevitabile frustrări, nemulțumiri, dileme, re poziționări, Agârbiceanu încercând să atragă atenția asupra faptului că momentul de la 1918 reprezintă doar începutul, România Mare trebuind construită, un proces în care fiecare trebuie să își aducă contribuția. Ion Agârbiceanu, *Greutățile începutului*, în „Cultura poporului”, an I, nr. 2, mai 1921, p. 2.

ridicate de integrarea acestor provincii în statul român fiind lăsate pe un plan secund². Încă din anii perioadei interbelice, epoca primelor istorii ale unirii, scrise adesea din perspectiva participanților, istoriografia acestui moment a fost subsumată ideii naționale, impunându-se abordarea Unirii drept „rodul unei pregătiri istorice românești de sute de ani”³, realizările epocii ulterioare punând în umbră neajunsurile sale. Chiar dacă în prima parte a regimului comunist ideea națională a fost învinsă de „doctrina biruitoare a internaționalismului proletar”, în anii național comunismului, unirea Transilvaniei a fost reaconsacrată drept „evenimentul fundamental al istoriei naționale”, o perspectivă care a rămas dominantă până astăzi.

Cu toate acestea, în ultimele decenii, scrisul istoric românesc, reconectat la modelele și influențele occidentale, a propus noi grile de lectură ale momentului de la 1918 și din perspectiva provocărilor și dilemelor care au marcat procesul de integrare a provinciilor unite⁴. În fond, chiar și primii istorici ai Unirii, cei care vorbeau din perspectiva contemporaneității, reliefauseră necesitatea „unirii sufletești după unirea politică”⁵, expresie a conștientizării existenței unor particularisme culturale și de identitate care trebuiau armonizate. Recuperarea provocărilor și dificultăților integrării, a neajunsurilor acestei perioade, a dilemelor identitare care au marcat acest proces, poate contribui la o înțelegere mai profundă a societății românești contemporane, în care persistă încă sentimentul unor particularități, a unui specific al spațiului transilvan, datorat moștenirii imperiale, pe care nici regimul uniformizant al epocii comuniste nu a reușit să le șteargă⁶.

Studiul de față se încadrează acestor preocupări, propunând o incursiune asupra manierei în care presa a abordat Transilvania în

² Pentru istoriografia anului 1918, vezi Valer Moga, Sorin Arhire, *Anul 1918 în Transilvania și Europa Central-Estică: Contribuții bibliografice și istoriografice*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2007.

³ Una dintre lucrările considerate drept model de interpretare în acest sens este monografia lui Ioan Lupaș, intitulată *Istoria Unirii Românilor*, apărută în anul 1937 în colecția „Cartea satului”, editată de Fundația Culturală „Principele Carol”, vezi Valer Moga, Sorin Arhire, *op. cit.*, p. 12.

⁴ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, București, Editura Humanitas, 1998; Cristina Petrescu, „Contrasting/Conflicting Identities”, în Balázs Trencsényi, Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, Constantin Iordachi, Zoltán Kántor (ed.), *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*, Iași, Editura Polirom, 2001, pp. 153-178; Lucian Boia, *Cum s-a românizat România*, București, Editura Humanitas, 2015; Valer Moga, *Românizarea orașelor din Transilvania după 1918. Studiu de caz: Alba Iulia*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 1, 2020, pp. 79-127.

⁵ Valer Moga, Sorin Arhire, *op. cit.*, p. 8.

⁶ Vezi în acest sens studiul Luminiței Ignat-Coman, *Transylvania between Identities: Imperial Heritage and Nation-State after 1918*, în „Transylvanian Review”, 2015, 24, Supliment 1, pp. 203-212.

primii ani ai perioadei interbelice, din perspectiva modului în care această provincie se integra în spațiul cultural al României Mari. Odată trecut entuziasmul momentului de la 1918, dificultățile integrării au intrat în atenția opiniei publice, o mare parte din articolele care abordau spațiul transilvan reliefând lentoarea cu care Transilvania, deși o provincie cu o populație majoritar românească, dobânda în fapt un caracter românesc. Mediul cel mai preponderent prezentat ca și păstrând un „colorit străin” era cel urban, orașele transilvane fiind în fond spațiile în care populația românească era cel mai slab reprezentată. Conform ultimului recensământ al regimului dualist populația românească înregistrată în orașele transilvane era de 83.227 de persoane, reprezentând procentual 23% din populația urbană a provinciei⁷, o realitate care nu s-a schimbat fundamental nici după Unire: „Cei care au străbătut, fie chiar numai în treacăt ținuturile alipite, s-au întors întotdeauna trist impresionați de înfățișarea străină a orașelor”⁸. Imaginea străină a orașelor transilvane a fost de interes pentru presa de epocă, articolele publicate pe această temă analizând cauzele și factorii care perpetuau aceste realități și propunând în același timp măsuri și abordări care să schimbe caracterul străin al mediului urban și să-i dea o fizionomie națională românească, o necesitate socială și națională, „orașele, pieștrițele orașe ardeleni”, constituind în opinia unora, „adevărate plăgi pe un corp plin de vigoare”⁹.

Încă din primii ani de după Unire, nota în care se vorbește despre întărirea prezenței românilor în orașele transilvane este aceea a reparării nedreptăților fostului regim: „avem datoria sfântă să reparăm nedreptățile făcute neamului nostru timp de veacuri”¹⁰. În acest context, caracterul etnic străin al orașelor transilvane este prezentat drept consecința politicilor „foștilor stăpânitori” care au închis în mod abuziv porțile orașelor populației românești, o practică începută de regalitatea maghiară încă din secolul al XIII-lea „ca să zdrobească forța de rezistență a românilor din Ardeal”. Coloniștii germani (saxoni), așezați în acest ținut, „grație privilegiilor căpătate, fie dela regii Ungariei, fie dela împărații Austriei, au putut construi cetăți-orașe chiar în inima românismului”¹¹. Alături de sași, „ungurii din pustă s-au strecurat și ei în Ardeal, mai întâi spre nord și apoi spre sud-vest, populând orașele și târgurile”. Odată așezați aici, acești „musafiri ai Ardealului – maghiarii și coloniștii sași – au urmărit

⁷ Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2000, p. 207.

⁸ „Gândirea”, an III, nr. 6, 20 noiembrie 1923, p. 142.

⁹ Titus Bunea, *Al treilea opt*, în „Patria”, an XI, nr. 58, 14 martie 1929, p. 1.

¹⁰ *Repararea nedreptăților*, în „Mișcarea”, an XIII, nr. 97, 21 mai 1919, p. 1.

¹¹ R. Seișanu, *Problema naționalizării orașelor noastre*, în „Universul”, an XLV, nr. 93, 22 aprilie 1927, p. 1.

veacuri de-a rândul o politică bazată pe prigonirea, sărăcirea și umilirea populațiunii băștinașe: „Magistrații orașelor, fie sași, fie unguri, au interzis așezarea românilor în orașe; sau celor așezați, li s-a impus evacuarea « *manu militari* »”¹². Această politică de colonizare a orașelor transilvane era apreciată în presa de epocă drept un proces forțat. În încercarea „utopică” de a crea un stat național maghiar, ungurii realizând că nu puteau pătrunde în satele ardeleni, unde țărănimea era „un element de rezistență națională atât de viguroasă, încât nici teroarea, nici amăgiri nu o pot rupe de firul care o leagă într-un mănunchiu « legea, limba și obiceiurile sale »”¹³, s-au orientat spre orașe și au încercat să creeze „fortărețe privilegiate ale maghiarizării prin infiltrarea numerică a ungurilor și prin crearea și sprijinirea unei burghezii orășenești capabile să reziste ridicării culturale a românilor din satele Ardealului”¹⁴. Colonizarea se oprea însă la marginea orașelor, care rămăneau înconjurate de o mare de sate românești. Un exemplu considerat relevant în acest sens este Clujul, capitala Ardealului, un „oraș românesc - trăit însă veacuri de-a rândul sub dominația ungară, - căpătase cu timpul aspectul caracteristic vieții acestui popor”, aici formându-se „centrul nobilimei maghiare din întreaga Transilvanie”¹⁵. El rămănea însă „o cetate izolată”, deoarece „caracterul unguresc nu trăia, decât până la marginea orașului. Căci, împrejurimile acestui oraș sunt curat românești. Sate românești încercuiesc Capitala Ardealului, într-un lanț de structură etnică națională. Și aceste sate se întind de la lizierele Clujului în tot largul județului”¹⁶.

Chiar și aspectul contemporan modest al unor orașe care au reprezentat sub dominația străină centre ale românismului, cum era Blajul, este prezentat ca fiind o consecință tot a administrației maghiare și a modului în care aceasta a încercat de fapt să-i limiteze influența în dezvoltarea culturală a românilor: „au urmărit, fie prin violență, fie prin perfidie și legi draconice să zdrobească orice veleitate de redeșteptare a românilor din Ardeal”¹⁷. Cu toate acestea, chiar dacă „Blajul are o înfățișare atât de modestă, atât de sărăcăcioasă, vecină cu mizeria; dacă străzile sale nu sunt pavate; dacă în piața centrală nu e ridicată statuia vreunui din luminătorii neamului nostru, care au propovăduit aici; dacă n-are canalizație, lumină electrică, parcuri sistematice, hoteluri confortabile și cafenele moderne; dacă orașelul acesta a fost și este și azi umilit din punctul de vedere administrativ,

¹² *Ibidem*.

¹³ Tiberiu Vornic, *Românizarea orașelor ardeleni. O problemă națională*, în „Universul”, an XLIV, nr. 39, 17 februarie 1926, p. 1.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Aspecte din Cluj*, în „Patria”, an II, nr. 241, 12 noiembrie 1920, p. 1.

¹⁶ *Românizarea Clujului*, în „Viitorul”, an 20, nr. 5691, 16 februarie 1927, p. 3.

¹⁷ Romulus Seișanu, *La Blaj*, în „Universul”, an XLI, nr. 120, 23 mai 1923, p. 1.

nefiind încă o capitală de județ”, el rămânea totuși „mare și nobil prin trecutul său de suferințe, prin actele istorice legate de fiecare zid și piatră, ca și de țărâna de pe câmpia ce-l învecinează, prin activitatea statornică, rodnică și strălucită a preoților și dascălilor săi, prin cei 60.000 de absolvenți distinși ai liceelor și seminariilor sale, care au împrăștiat lumina în toate părțile Ardealului, bar chiar și dincoace de Carpați, ca și prin cultivarea neîncetată și temeinică a spiritului latinității în funcție de interesele neamului românesc și în conformitate cu principiile impuse de civilizație”¹⁸.

În ceea ce privește cauzele care favorizau păstrarea unui „colorit străin” în orașele ardeleni și în anii perioadei interbelice, printre cele mai vehiculate se afla continuarea unei „politicii urbane maghiaro-sasă din Evul Mediu”¹⁹, consecință a rămânerii în poziții cheie a vechilor cuceritori, care continua să împiedice așezarea românilor în oraș, unul dintre principalele mijloace prin care spațiile urbane ar fi putut să dobândească un caracter românesc. La Brașov, de exemplu, „consiliul comunal – compus în majoritate din sași – se opune cu îndârjire” exproprierii terenurilor virane din zonele centrale, cerută de populația românească pentru a se construi locuințe, prăvălii, parcuri „sub pretext că aceste locuri ar fi rezervate altor construcțiuni. De fapt - considera autorul articolului - se urmărește aceeași politică de asuprire și de umilire a populațiunii românești! Se interzice românilor, în 1927, stabilirea în orașele ardeleni!”²⁰. Soluția pentru această problemă, pentru a pune capăt unui „urbanism privilegiat pentru minoritățile etnice și în defavoarea elementului românesc” și pentru „a favoriza desfășurarea mai repede a unui proces de naționalizare a orașelor”²¹ era schimbarea caracterului etnic al mediilor urbane prin pătrunderea populației românești. În acest sens, infuzia de personal românesc în administrație, economie, învățământ, dar și în alte domenii era considerată un prim pas necesar: „Funcționarii trimiși din lăuntrul țării, câteva bănci, câțiva comercianți, un regiment, un număr de avocați, câțiva profesori și toată lumea cealaltă legată de românii așezați din nou în acest oraș, vor schimba, văzând cu ochii proporția dintre naționalități”²².

Pentru o colonizare profundă și o consolidare a prezenței românești în orașele Transilvaniei, era însă nevoie și de măsuri mai de durată, de susținerea dezvoltării unei clase de mijloc, a unei burghezii

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Idem, *Problema naționalizării orașelor noastre*, în „Universul”, an XLV, nr. 93, 22 aprilie 1927, p. 1.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² Constantin Bacalbașa, *Românizarea orașelor*, în „Universul”, an XLIV, nr. 283, 5 decembrie 1926, p. 1.

românești, „spre a lua locul burgheziei minoritare de astăzi”²³. Doar așa românii vor putea cu adevărat pătrunde în inima orașelor transilvane și nu doar în periferiile lor: „Nu vom putea spune că le-am românizat, decât în momentul când vom reuși să pătrundem noi în centrul orașelor, împingând spre periferie elementele minoritare”²⁴. Un rol important în acest sens îl aveau meseriașii și negustorii, categorii însă slab reprezentate în societatea românească ardeleană, numeroase articole din presa vremii sugerând necesitatea unor măsuri pentru a schimba această realitate. Printre acestea, înființarea, susținerea și încurajarea părinților de a-și trimite copiii la școlile de meserii era considerată drept una dintre măsurile prioritare „căci un popor numai de țărani și funcționari nu poate progresa atâta, ca să se poată așeza în rândul popoarelor civilizate”²⁵. De asemenea, „prisosul” forței de muncă din lumea rurală trebuia îndreptat spre zona urbană, pentru că „brazda nu mai poate da hrană tuturor. Țăranul trebuie să lepede cămașa cu altițe, frumoasa haină albă românească și să îmbrace cenușia uniformă de slujitor al fabricii”²⁶. Alături de rolul major pe care negoțul și meseriile îl aveau în „românizarea orașelor noastre”, încurajarea îndreptării tineretului spre ocupații practice era considerată necesară și pentru a asigura „bunăstarea și independența neamului nostru”, în condițiile în care „Trăim în vremuri care cer omului să muncească mult spre a-și agonisi pâinea de toate zilele. A trecut timpul, când se zicea, că românul se naște bursier, trăiește funcționar și moare pensionar”²⁷.

Măsurile propuse în presa de epocă pentru a stimula și sprijini prezența românilor în spațiile urbane erau prezentate în antiteză cu politica maghiară din timpul dualismului, articolele punând în lumină maniera abuzivă a acesteia în comparație cu metoda românească, care se prezintă sub forma unei colonizări naturale pentru că „noi n-avem nevoie să expropriem pe actualii locuitori, noi n-avem nevoie nici să aducem coloniști de la depărtări, coloniștii noștri sunt la porțile fiecărui oraș, sunt țăranii pe care veacurile de subjugare i-au ținut ferecați în sate”²⁸. Se insista și asupra faptului că nici una dintre aceste măsuri nu este violentă, arbitrară, sau vexatoare pentru vechii locuitori: „este numai dezvoltarea normală așa cum o impune viața de stat”²⁹, ea „n-are niciun caracter ostil față de minoritățile etnice, este

²³ Liviu P. Nasta, *Românizarea orașelor*, în „Dimineața”, an XXIII, nr. 7276, 4 martie 1927, p. 7.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Negoțul și meseriile*, în „Patria”, an VI, nr. 220, 15 octombrie 1924, p. 2.

²⁶ Titus Bunea, *Al treilea opt*, în „Patria”, an XI, nr. 58, 14 martie 1929, p. 1.

²⁷ *Negoțul și meseriile*, în „Patria”, an VI, nr. 220, 15 octombrie 1924, p. 2.

²⁸ Constantin Bacalbașa, *Românizarea orașelor*, în „loc.cit.”, p. 1.

²⁹ *Ibidem*.

strâns legată de interesele generale naționale”³⁰, fiind în fapt o reparație istorică, în contextul în care orașele din Ardeal au fost schimbate etnic, în mod abuziv de către autoritățile maghiare³¹. Cu toate acestea însă, unele dintre mijloacele prin care s-a încercat consolidarea prezenței românești în orașele transilvane, au creat nemulțumiri chiar și în rândul românilor din Ardeal, transferul de personal de o parte și de alta a Carpaților și „deosebirile de temperament între transilvăneni și regăteni” ducând la „ciocniri nesimpatice”³² și la acuze împotriva „fraților care nu cunosc sufletul Ardealului”³³, „regătenii” fiind asociați uneori cu „ungurii de odinioară, care veneau de pe Pustă cu misiuni de mari patrioți și cu ifose de a ne maghiariza și învăța minte ungurească... Cu aceștia îi putem asemăna acum pe unii « frați », cari vin de pe Bărăgan, ca să ne învețe minte, tot pe noi, cari, după părerea lor, nu știm nici românește (Ungurii ne persecutau, că știm prea mult!). Dar cum s-au dus Ungurii, așa vor trebui să se ducă și aceștia, dacă nu se poartă bine. Trebuie să se lămurească odată: Ardealul nu e colonie!”³⁴. Și reciproca era valabilă pentru că și de dincolo de Carpați, se auzeau cuvinte despre Ardeal și ardeleni „pe care înainte de Unire nimeni n-ar fi îndrăznit măcar să le șoptească”³⁵. Astfel, nu de puține ori din vocile care se fac auzite în presa de epocă transpare sentimentul existenței a două lumi, a unei depărtări între frații care „sunt acum împreună, atât de aproape și atât de departe”, pentru că oricât de mare ar fi fost „dragostea ce ne-a împins, cu impetuozitate majestoasă, într-o îmbrățișare ce va dăinui de-a pururi!”³⁶, a presupune însă că „în câțiva ani de conviețuire un popor întreg turnat într-un par deosebit de acela în care ne-am început și dezvoltat noi, cei de dincoace, existența se poate fasona după chipul și asemănarea noastră”³⁷, este o abordare care în lungă durată poate genera efectul contrar celui scontat. Succesul unei armonizări și a unei unificări profunde stătea în schimb în cunoașterea reciprocă: „Trebuie să ne ducem acolo, la el acasă, ca să ne dăm bine seama de strania

³⁰ R. Șeicanu, *Problema naționalizării orașelor noastre*, în „Universul”, an XLV, nr. 93, 22 aprilie 1927, p. 1.

³¹ *Ibidem*.

³² *Gânduri de ziua învierii: autonomia Transilvaniei*, în „Patria”, an IV, nr. 88, 16 aprilie 1922, p. 1.

³³ *Din „faptele” celor ce produc desbinare în Sibiu*, în „Foaia poporului”, nr. 28, 13 iulie 1924, p. 5.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Gânduri de ziua învierii: autonomia Transilvaniei*, în „Patria”, an IV, nr. 88, 16 aprilie 1922, p. 1.

³⁶ Al. Ciura, *Scrisori din Ardeal*, în „Viața românească”, an XII, nr. 1, martie 1920, pp. 131-132.

³⁷ I. Joldea Rădulescu, *Călătorind prin Ardeal*, în „Patria”, an V, nr. 78, 15 aprilie 1923, p. 1.

deosebire dintre noi și ei dintre aceste două luni cari încearcă să se apropie continuu și continuu se resping. Fiindcă sunt și au rămas din nenorocire, două lumi”³⁸.

Cunoașterea presupune însă prezență pentru că „o rasă nu-și poate impune individualitatea de la depărtare”, iar din această perspectivă „copleșirea orașelor de neamuri străine” face ca prezența statului român să fie doar „o formă fără fond”, iar populațiile - chiar populația românească - să privească dominația românească numai ca un provizorat³⁹. Prezența masivă în administrație a oamenilor vechiului regim⁴⁰, rezistența lor, încercarea de a menține „o stare de lucruri care de fapt nu mai exista de 6 ani”⁴¹, prelungește însă starea nenaturală a orașelor și face ca în România Mare, chiar la câțiva ani de la Unire, să se vorbească încă despre orașe înconjurate de puternice zone românești, care rămăneau însă adevărate fortărețe ale culturii străine, inaccesibile populației românești. Pentru a pune capăt acestor realități, „trebuie să fim pretutindeni în număr mare pentru ca minoritățile să ne cunoască și să ne simtă, și să ne aprecieze însușirile dacă le avem bune, și să dispărem și să pierim dacă, rasă inferioară, suntem nefolositori progresului omenirii... Și dacă Statul român va fi să piară, să-l piarză puterea nepătrunsă a fatalității, dar nu nătângia și lipsa noastră de patriotism”⁴².

Printre orașele care ilustrează cel mai bine permanența vechilor stări de lucruri se aflau Oradea și Timișoara. Ambele, deși așezate în „inima” unor ținuturi românești, au făcut cele mai puține progrese în ceea ce privește românizarea, porțile lor rămânând „sistematic închise în fața românilor, cari au încercat să le străbată”⁴³. Dacă la Oradea persistau însă „trei nuanțe sufletești: intrușii (?) vechiului regat, spiritul de baștină bihorean și cel evreo-maghiar”⁴⁴, în cazul Timișoarei, printre cauzele principale, care favorizau această stare de lucruri, era lipsa unor „instituțiuni de artă și cultură, cum este de exemplu teatrul, opera, universitatea și un palat cultural”. Aici, casina română, „care nu lipsește nici celui mai modest orășel ardelean”, funcționează într-o cafenea, singura îndeletnicire a românilor fiind „jocurile de hazard, ruinătoare de averi și sănătate”. Vina era în aceeași măsură și a oficialităților țării care „vin des pe aici, fie în

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Constantin Bacalbașa, *Românizarea orașelor*, în „loc.cit.”, p. 1.

⁴⁰ *De ce nu se românizează Timișoara*, în „Universul”, an XLII, nr. 216, 21 septembrie 1924, p. 2.

⁴¹ A.I.G., *Călătorind în Ardeal. Anomalii administrative*, în „Universul”, an XLII, nr. 184, 15 august, 1924, p. 3.

⁴² Constantin Bacalbașa, *Românizarea orașelor*, în „loc.cit.”, p. 1.

⁴³ *Problema construcțiilor în Ardeal și Banat*, în „Universul”, an XLII, nr. 63, 20 martie 1924, p. 2.

⁴⁴ Chioveanu, *Scrisori din Oradea Mare*, în „Universul”, an XLIII, nr. 194 bis, 25 august 1925, p. 3.

plimbare, fie cu treabă”, dar în urma lor nu rămâne nimic, „nici o dispozițiune serioasă, nici un ordin precis și categoric; nimeni nu găsește la ei vreun sprijin pentru o muncă dezinteresată menită pentru a da roade pe acest teren”⁴⁵.

Astfel, alături de rezistența celor care suspinau încă după vechea stare de lucruri, lipsa de coerență și consecvență a politicilor statului român, făcea ca „pecetea stării celei noi să nu își facă încă simțită prezența”⁴⁶, în multe dintre orașele transilvane, limba română rămânând încă „străină”, iar „vechile inscripțiuni ale fostei, de tristă memorie, administrație oficială maghiară”⁴⁷ încă prezente. Un exemplu în acest sens este Sighișoara, unde, la primărie, pe ușa cabinetului primarului, „stă spânzurată o tablă de fier pe care scrie «Bürgermeister»”. Mai mult decât atât „primarul ca și majoritatea din funcționarii lui, habar n-au de limba românească, ceea ce îndreptățește mult faptul că, ei nu vorbesc în birourile primăriei de cât limba sasă pe cari ei, o socotesc și astăzi ca limbă oficială!”. În același oraș, în fața gării „este o magazie mare care a servit pe timpuri de cazarmă la honvezi și pe care, se vede din tren inscripțiuni în limba maghiară deasupra căroră, odihnește decedații vulturi ai fostului împărat habsburgic”⁴⁸. Astfel de exemple vin și din alte orașe transilvane, vechile simboluri fiind protejate pentru ca „atunci când s-ar ivi ocazia... să fie descoperite și imediat să apară ca în trecut”⁴⁹. Astfel au procedat călugărițele de la liceul catolic de fete din Satu-Mare care în loc să dea jos, conform reglementărilor oficiale, „vechea marcă ungurească de pe frontispiciul școlii”, au ascuns-o sub o pânză în culoarea peretelui, situație care a rămas neobservată „multă vreme”. Deși exista un ordin ministerial ca toate inscripțiile străine să fie date jos din localurile școlilor și înlocuite cu altele românești, corespondența publicată pe această temă în ziarul „Universul”, conchidea că: „în orașul nostru e încă plin de astfel de inscripții. Chiar pe una din sălile Liceului român M. Eminescu se găsesc două mari plăci de marmoră cu litere aurii, pomenind vremuri de tristă amintire pentru români”⁵⁰.

Problema limbii române și a modului în care aceasta era „stălcită și schilodită”⁵¹ în Ardeal unde „cele mai neașteptate bazaconii, caraghioslăcurile cele mai năbădăioase cari se pot concepe,

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Constantin Bacalbașa, *Românizarea orașelor*, în „loc.cit.”, p. 1.

⁴⁷ A.I.G., *Călătorind în Ardeal. Anomalii administrative*, în „Universul”, an XLII, nr. 184, 15 august, 1924, p. 3.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *În Ardeal*, în „Universul”, an XLI, nr. 48, 24 februarie 1923, p. 4.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Scrisori din Oradea Mare*, în „Universul”, an XLII, nr. 170, iulie 1924, p. 2.

alcătuiesc – limba românească”⁵², revine constant în atenția presei în primul deceniu al perioadei interbelice, fiind considerată o sfidare intenționată, „cauzată de dispreț, din ură și spirit de dizolvare a unității noastre sufletești”, o înjosire a celui mai sfânt „patrimoniu național”⁵³. Astfel, limba română este considerată a fi batjocorită peste tot pe străzile orașului, de la denumirea unor firme „Salon de *frizir*, *friseur* sau *frisor*, *mare industriașul de tinichea*”, la inscripțiile din localurile publice „*În Senzul legilor în vigoare este strict oprit a intra în cafenea cu câine*”⁵⁴, la traducerea unor reclame: „*Deshidem o depozitul de ghetete*. Fie cine în interesul propriu naintea *de ași câștiga trebuința în ghetete*, să caute depozitul de ghetete sus amintit”⁵⁵. În Ardeal există doctori *specialiști la urechi, nas și gât*, *Madame moașe*, care se ocupă cu *născările* tot așa cum avem și un *fotografist* al prefecturei poliției de stat!”⁵⁶, iar în cinematografe, locuitorii orașelor sunt invitați să vizioneze filme precum: „*Transilvania, țara hoților și a pungașilor* în loc de *Transvaal, țara hoților și a pungașilor*”, în timp ce în „filmul Quo-Vadis s-a putut vedea jucând, cel mai mare artist *dramaticat italienilor Novelli*; sau altă dată ne-am emoționat și noi, văzând pe un pasager american *milioner* care se întâlnește cu *ruzile* sale emigrate la Palestina din *pogramurile* din Rusia”⁵⁷.

Mai mult decât atât, nu puține sunt situațiile în care limba română nu te ajută nici în probleme cotidiene: „Din Sibiu ni se scrie că la Sf. Gheorghe, lângă Brașov, toate femeile îți răspund ungurește și nici nu vor să-ți răspundă când le vorbești românește: « La măcelar a trebuit să ies din prăvălie fără să cumpăr ceva - ne scrie soția unui ofițer din Sibiu - căci mi-a spus că nu înțelege românește »”⁵⁸. Dacă în ceea ce privește necunoașterea limbii române de către populație, presa este mai tolerantă „înțelegem foarte bine ca populațiunea să nu vorbească și să nu scrie încă românește; înțelegem chiar, ca la ea acasă, să vorbească și să scrie chiar, numai altfel decât românește”⁵⁹, în ceea ce privește folosirea corectă a limbii române în instituții și în locuri publice, nu se pot face însă concesii: „... ce fel de administrație românească face un primar român dintr-o comună românească, unde limba țării, scrisă în acte oficiale și pe firme, aduce cu un bizar idiom de prin Haiti sau din Noua Guinee ? Ce face poliția românească a unui

⁵² *Propaganda culturală în Ardeal*, în „Universul”, an XLI, nr. 236, 10 septembrie 1923, p. 1.

⁵³ *Scrisori din Oradea Mare*, în „loc.cit.”, p. 2.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ „Patria”, an VII, nr. 223, 28 octombrie 1925, p. 2.

⁵⁶ *Scrisori din Oradea Mare*, în „loc.cit.”, p. 2.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ L.I., *Româneasca oficială din Ardeal*, în „Universul”, an XLI, nr. 225 bis, august 1923, p. 3.

⁵⁹ *Propaganda culturală în Ardeal*, în „Universul”, an XLI, nr. 236, 10 septembrie 1923, p. 1.

oraș românesc pe ale cărui străzi, chiar în centrul localității și în văzul tuturor, limba țării e mutilată fără pic de omenie? Iar dacă nici primarul de acolo, nici polițaiul de dincolo nu vede sau se face că nu vede tocmai lucrul pe care e pus anume să-l vadă, ce fac «ceilalți», de la centru?⁶⁰”.

Cu toate acestea, chiar și acolo unde autoritățile interveneau, exista o rezistență din partea populației. Un exemplu în acest sens este reacția la ordonanța prefecturii poliției orașului Sibiu din decembrie 1922 care punea în vedere tuturor comercianților – „în baza deciziunii consiliului de miniștri”- ca în termen de 60 de zile de la data ordonanței să își schimbe firmele, trecând prima dată denumirea în română și apoi dacă doresc și în alte limbi. Ordinul a fost însă totalmente ignorat și chiar sfidat. Astfel, un cunoscut zugrav din localitate care „avea scris pe firmă, dedesubt numele său, în stânga Zimermaler iar în dreapta Zugrav, de când cu ordonanța în chestiune, a șters cuvântul românesc din dreapta, rămânând numai cel nemțesc din stânga”⁶¹.

O sfidare intenționată este considerată a fi și maniera în care locuitorii orașelor se raportau la denumirile românești ale străzilor, în unele localități strada românească fiind necunoscută chiar și autorităților: „Astfel în Tg.-Mureș, Sibiu, Sighișoara, etc., călătorul strein în zadar întreabă de strada Eminescu sau Gh. Coșbuc. Sergentul de stradă dă nedumerit din umeri și îl întreabă dacă nu știe numele străzii în ungurește sau pe nemțește. Căci în aceste locuri marele românesc al străzii este o simplă formalitate oficială care nu contează”⁶². Încă din primii ani de după Unire, păstrarea vechilor denumiri ale străzilor era considerată un mod prin care simbolurile vechiului regim dăinuiau: „peste tot aceleași denumiri din trecut Heltauergasse, Wiesen gasse, Jungerwaldstrasse, Sporergasse, Klaine Erde G., Fabinistrasse, Hofmeistergasse, Jungerwaldstrasse, Kirchengasse”, nu puțini fiind cei care considerau că acestea ar trebui să fie înlocuite cu nume românești: „avem atâtea eroi ai neamului care și-au dat viața pentru cucerirea Ardealului și numele lor vitejești și sfinte ar fi mai indicate la nomenclatura stradelor, mai cu seamă în orașele din ținuturile alipite”⁶³. Existau și propuneri de redenumire a străzilor cu numele unor români prizonieri sub vechea stăpânire, ca o formă de ștergere a trecutului, dar și de revanșă. Un exemplu în acest sens – sugestia lui R. Seișanu, autorul articolului *Problema naționalizării în orașele noastre*, de a denumi una dintre străzile

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Scrisori din Sibiu*, în „Universul”, an XLI, nr. 73, 21 martie 1923, p. 2.

⁶² Sept. Sever, *Strada românească din Ardeal*, în „Patria”, an 10, nr. 115, 29 mai 1928, p. 1.

⁶³ *Scrisori din Sibiu*, în „loc.cit.”, p. 2.

Dejului cu numele lui Ioan Petruț, „cel dintâi român, care s-a stabilit în acest oraș, înfruntând urgia adevăraților intruși: maghiari și sași!”⁶⁴, și care a fost dat în judecată „sub pretext că ar fi provocat scandaluri” și silit să părăsească Dejul.

Prezența românilor în orașe trebuia însă întărită și în plan cultural atât prin constituirea și consolidarea unor instituții culturale, cât și prin organizarea de evenimente și manifestări cu caracter național care ar impune „românismul” în aceste medii culturale dominate de străini: „Nici un mijloc nu este mai prielnic pentru închegarea sufletească atât de necesară și dorită de toți cei cari simt românește decât manifestările pur culturale și lipsite de orice nuanțe politice interesate”⁶⁵. Orașul considerat a ilustra cel mai bine acest model este Clujul, care în câțiva ani s-a transformat dintr-un centru al ungurimii într-un focar de cultură românească⁶⁶ „și aceasta grație numeroaselor sale instituțiuni culturale, cari au adunat un mare număr de intelectuali și tineri români din toate părțile țării”⁶⁷. Clujul avea, de altfel, unul dintre cele mai puternice instrumente de românizare, Universitatea: „În fiecare an câteva mii de proaspete energii românești se adună din toate colțurile Ardealului la Cluj. Venind aci, această tinerime aduce cu sine aer românesc. Ea aduce însă și un nou contingent de forțe în lupta pentru afirmarea geniului și culturii naționale. Universitatea din Cluj nu e numai un focar de cultură, ci și un puternic instrument de românizare și de afirmare a noastră”⁶⁸. Universitatea, alături de alte instituții culturale precum Teatrul Național, Opera Română, Conservatorul de Muzică și artă dramatică, liceele au contribuit la transformarea imaginii străine a orașului și au făcut din Cluj „cel mai activ centru de românizare al Ardealului”⁶⁹, un model care era de dorit a se multiplica și în celelalte orașe ardeleni: „Nimic nu este artificial în această acțiune de cucerire. Ea se împlinește încet prin puterile de expansiune cari sălășluiesc în mulțimile românești, împiedecate până la unire să se afirme nestânjenite. Cu fiecare zi care trece cucerirea pentru noi a orașelor face pe nesimțite un pas mai departe”⁷⁰.

Dezbaterile asupra caracterului străin al orașelor transilvane au rămas de actualitate pe tot parcursul primului deceniu interbelic,

⁶⁴ R. Seișanu, *Problema naționalizării orașelor noastre*, în „Universul”, an XLV, nr. 93, 22 aprilie 1927, p. 1.

⁶⁵ Al. Avram, *Un început de mișcare culturală în Timișoara*, în „Universul”, an XLIII, nr. 24, 31 ianuarie 1925, p. 1.

⁶⁶ *Viața la Cluj*, în „Viitorul”, an 17, nr. 4946, 2 septembrie 1924, p. 2.

⁶⁷ *În Ardeal*, în „Universul”, an XLII, nr. 79, 7 aprilie 1924, p. 2.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Henry Blazian, *Clujul cultural*, în „Gazeta Transilvaniei”, an 84, nr. 21, 30 ianuarie 1921, p. 3.

⁷⁰ *Viața la Cluj*, în „loc.cit.”.

articolele publicate pe această temă în preajma aniversării primului deceniu al României Mari concluzionând cu tristețe că situația nu s-a schimbat radical în acești ani. O mare parte din vina acestei realități era pusă pe seama lipsei unei politici coerente a statului, măsurile luate de-a lungul anilor generând mai degrabă o înrăutățire a situației, decât o îmbunătățire a ei, astfel că orașele ardeleni au păstrat un aspect de „perfectă înstrăinare. Peste tot n-auzi decât o limbă streină, ale cărei accente stranii te face să crezi, că nu ești în țara românească liberă, ci undeva pe pusta Ungariei - cea a lui Horthy, de astăzi”⁷¹. Pașii mici făcuți pe acest tărâm au demonstrat că această chestiune nu este una facilă, precum și faptul că rezolvarea ei poate să vină doar în timp, prin acumulări treptate, care să schimbe atât forma, cât și fondul, fără a repeta greșelile trecutului și a leza pe „alți conlocuitori”, căci încercarea de a se impune prin abuz și forță, generează doar rezistență, după cum a demonstrat istoria perioadei dinaintea Primului Război Mondial.

⁷¹ *Desnaționalizarea vieții economice*, în „Cuvântul”, an III, nr. 913, 1 noiembrie 1927, p. 2.

A SHORT-LIVED NEWSPAPER FROM TG. MUREȘ, THE ERDÉLYI TÁRSASÁG (1921-1922)

Kálmán Attila*

[DOI: 10.2478/amsh-2022-0023](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0023)

Abstract

The very short-lived newspaper, Erdélyi Társaság, appeared in Tg. Mureș in the period 1921-1922. It was created as a society, cultural, arts newspaper. In its columns it presented society news, literary works, sporting events, cultural events. The newspaper is considered to be almost unique in the history of the Tg. Mureș written press.

Keywords: society; aristocracy; newspaper; theatre; Erdélyi Társaság

Society news, the world of the rich and famous, have always fascinated people. Newspapers, magazines have always had a column dedicated to the „adventures” of high society. In the Austro-Hungarian Empire, in the two capitals-Vienna and Budapest- there were numerous newspapers and magazines that specialised on the topic of society events¹.

After World War I. and Trianon, the Hungarian speaking community of Transylvania had to reorganise itself, had to adapt to the new political and social climate created by Transylvania becoming part of Romania. In the case of the press many newspapers seized to exist and then new ones appeared, some of them having a short lifespan.

In Tg. Mureș, the local press was in the same situation as in other Transylvanian cities. There were already some initiatives in 1919 to start the local press and even magazines dedicated to society events.

The new paper was created in 1921 on the models of the same newspapers from Budapest. Its structure resembled that of the famous magazine edited in Budapest, *A Társaság* (The Society) which was edited by different clubs from the capital: Park, Úri, Golf, Magyar Unió, and the Úri club from Bratislava. In the after-war period, many of these clubs disappeared, but the editors succeeded in continuing the printing of this paper until 1944. In Transylvania there were some antecedents, to edit society magazines, as well, although short lived,

* High School Teacher, Ph.D., “Bolyai Farkas” Highschool of Târgu Mureș, kalmanattila2021@yahoo.com

¹ Sport und Salon, Wiener Salonblatt, A Társaság, Színházi Élet.

and many of them seized to exist not many years after the World War I².

The editors of the newspaper were Sényi László and Polónyi János. Polónyi is less known, but Sényi was a very well-known figure in the Tg. Mureş society. Sényi wasn't born in Transylvania, he came from a noble family who had their estates in the western part of Hungary, in Vas county. His father, Sándor, was an officer in the Austro-Hungarian army and married a member of the Transylvanian nobility, Szentiványi Gizella. So László, was born in 1874 in Braşov. He entered the local administration, activating in Mureş-Turda county. He was bequeathed with the honorary title of Imperial and Royal chamberlain (k.u.k. k  mmerer). In 1907 he married countess Toldalagi Anna³. After 1920 the couple decided to remain in Romania and Sényi soon became influential in the cultural and literary life of Tg. Mureş.

Sényi was the best choice for the editor's job, himself having noble origins, he had married into the Transylvanian aristocracy, being a member of this social class, he had the necessary insight needed for this endeavour. His interest in culture, literature, his links with the Transylvanian cultural and social elites helped him create this paper and filling it with up to date information about the elites that were sometimes difficult to convince to be advertised.

Despite the editor's enthusiasm and optimism, the paper had a very short lifespan. Only 12. numbers eventually appeared (although numbers 4-5, 6-7, 8-9, 10-11 were double numbers).

Originally it was thought as a weekly paper, and it would appear on the Friday of every week. The first issue went on to appear on the 30th of September 1921 (to be followed by the next issues on: Oct. 7, Oct. 14, Oct. 28, Nov. 25, Dec. 6, Dec. 21), the last issue appeared on the 6th January 1922.

The paper advertised itself as a society, literary, and arts magazine. The editor's foreword in the first issue presents their credo. They would like to write about society, arts, sporting events, (the last will be the weakest column) and of course literature, although they stated that: *„irodalmat nem csin  lunk, de feld  sz  jt  k lapunkat irodalommal”*, (we won't make literature, but will decorate our paper with literature). They also stated that the paper will try to be first and foremost a Transylvanian paper and wants to promote transylvanianism.

² Sz  nh  z   s társaság, Színházi Lapok, Színházi   js  g which appeared in Cluj-Napoca, Sz  nh  z   s társaság appeared in Tg. Mureş.

³ The Toldalagi family's main seat was in Corunca, near Tg. Mureş.

The structure of the paper was as follows: a cover photo, a second cover usually with a poem, then came feuilletons, poems, society news, sporting events, the fashion column, and miscellanea.

In the case of the cover photos, all but one of the photos had a short article linked to them⁴, usually short ones, but there are two longer ones (the articles about countess Teleki Edina, 1/1921 and about Szilvássy Carola, 3/1921).

The cover photo of the first issue represents countess Teleki Edina, the wife of the Count Teleki Domokos⁵ dressed-as stated by the writer of the column, probably Sényi himself-in an Eastern style gown. In the article linked to the photo her life is presented, mainly her role as a volunteer nurse during World War I. It seemed that she even sang to the troops, and the premiere of a song, was held at the hospital. The song was *Mikor az est mesélni kezd (When the evening starts to...)*⁶. The writer associates her talent with that of the famous actresses, Blaha Lujza⁷ or Pálmay Ilka⁸. But probably the most interesting event that is mentioned regarding countess Teleki is the meeting between the female representatives of Transylvanian high society and the German Kaiser. A delegation of these ladies headed by countess Teleki received Kaiser Wilhelm II. at the Railway station of Cluj-Napoca, in the autumn of 1917. The columnist pointed out that later the Kaiser sent a miniature portrait of himself to the countess.⁹

The second issue of the newspaper has a cover photo of Bodor Pál and his wife. The Bodor's were one of the most important sponsors of the Hungarian theatre of Tg. Mureș¹⁰. The third issue's cover photo depicts one of the most important representatives of the Transylvanian aristocracy, Szilvássy Carola, wife of Baron Bornemisza Elemér. In the article linked to the photo her talent as an actress is mentioned and also, they refer to her work as a nurse during the war¹¹.

⁴ It was the case of a photograph showing count Bethlen Pál and his wife, that appeared in nr. 12, that was basically an illustration linked to the news of their marriage that had already appeared in number 6-7.

⁵ They were the owners of Gornești castle.

⁶ It was written by Reményi Béla and Kalmár Tibor around 1915.

⁷ One of the most famous Hungarian actresses. She married into the aristocracy becoming the wife of Baron Splényi Ödön.

⁸ Famous actress and singer. Born Petráss Ilona, she performed in Budapest, Vienna, London. She married the Count Eugen Kinsky.

⁹ The event is retold by countess Teleki's son, Mihály in an interview given to the literary critic, Marosi Ildikó. The fate of the portrait is unknown. Marosi Ildikó, *Örökbe hagyott beszélgetés gróf Teleki Mihállyal*, Ed. Pallas Akadémia, 2004, p. 30.

¹⁰ They decided to emigrate to Hungary in 1926.

¹¹ She was an iconic character of the interwar period. She helped, with others, create the Erdélyi Helikon Writer's Association, which was created at the Kemény castle in Brâncovenesti.

The double 4-5. issue has a photo of Seregh Marcsa, who was an actress at the Hungarian Theatre in Cluj. The, also double, 6-7 issue had the photo of the Baron Rubido-Zichy Iván¹² as its cover photo. The 8-9 issue had a photo of the Countess Bissingen-Nippenburg Margit, wife of Baron Apor István with her daughters Klára and Maritta. The 10-11 issue, was a Christmas edition featuring the Roman-Catholic bishop of Transylvania, Count Majláth Gusztáv Károly. The 12th and last issue featured the photo of a photo studio. The photograph was made by Szilágyi Erzsébet wife of Chován Richárd and depicted her own studio. The interesting about this issue was that there was another cover photo featuring Count Bethlen Pál jun. and his wife Countess Serényi Ella.

After the cover photos there were the covers themselves. These featured almost exclusively poems.

The first issue had a text written by Szabolcska Mihály, a Calvinist priest from Timișoara, who greeted the readers and gave his blessing to the endeavour. In the next issues there were poems by: count Wass György, Kiss Menyhért,¹³ Heinrich Heine, Kiss Gyula,¹⁴ Máthé Mariska wife of Dékáni Kálmán. The double 6-7. issue appeared with a blank cover, probably being censored by the authorities.

As stated in the editor's very first column, literary works would have their own place in the paper, both poems and prose. The writers were usually of local and not of national fame. There was one writer writing under the pseudonym, Chryzanthème. In the second issue of the paper the reader could already find out that the writer was Mártonffy Aranka wife of Bignio Béla¹⁵ (she had several of her poems appear in the newspaper: Marosszentgyörgyi emlék/Memory from Sângeorgiu de Mureș 1890, Milyen?/How is it?, Őszi esték/Autumn evenings). Some of the poems of Kiss Menyhért, Kiss Gyula (Carmen Sylva: A boldogság/Happiness, Heine: Hol?/Where? translated by him and also his own works: Álarcosbál/Masked Ball, A tánc/The dance). Some of the poems and prose of Count Wass György also appeared in the paper (Emlékszel-e/Do you remember, Miért?/Why?).

Besides the poems, feuilletons appeared on a regular base. Many of them were written by local authors, some of them aristocrats, and a few were translations of foreign authors. It is interesting to

¹² The first Ambassador of Hungary to Bucharest.

¹³ Writer, journalist, he was born in Mătrici, today Mureș County. After World War I. he moved to Hungary where he became a member of Parliament.

¹⁴ Actor at the Theatre of Tg. Mureș. He was known for his Heine translations.

¹⁵ Bignio Béla was a physicist, his wife was a writer with a moderate fame, they lived in Luduș, county Mureș-Turda, today Mureș County.

mention the works of Molter Károly¹⁶: Bach fuga (Bach fugue), George d'Esparbés: A hülye (The lunatic), Baron Kemény János¹⁷: Az íróasztal meséi (Tales of the writing desk), Baron Jósika Gábor jun.: Szellemjárás (Haunting).

The editors of the paper also had a keen interest in the Transylvanian Hungarian theatrical movement. Many columns present news from the world of Transylvanian theatre, about actors and actresses, theatre directors (ex: Janovics Jenő, the director of the Hungarian Theatre in Cluj -Napoca). One of the most important news in this topic was the creation of the Association for the sustaining of the Hungarian Theatre in Tg. Mureş (Marosvásárhelyi Magyar Színpártoló Egyesület). The president of the association was elected Bernády György¹⁸, vice presidents became Drexler Béla, Bodor Pál (he was the initiator of the association), secretary: Polónyi János. Later the arts sub-section was created with members like: Sényi László and Molter Károly¹⁹.

Without a doubt the photos published in the few numbers that appeared of this paper have a huge historic value. They are mainly portraits of the representatives of the high society of Cluj-Napoca and Tg. Mureş and castles.

Probably the most interesting photo of them all is the one representing a hunting party in Gurghiu valley. The photo dates from the hunting held in 1888. The people shown on the photo were: count Károlyi István, archduke Rudolf, the heir of the throne²⁰, archdukes Otto²¹ and Friedrich, count Esterházy Lajos, Wilson esquire, Edward, the Prince of Wales²², count Bethlen Gábor, baron Bornemisza Tivadar, count Wurmbrandt, baron Jósika Samu, the prince of Braganza, baron Kemény Kálmán, count Orsini Rosenberg, baron Bornemisza András, Matskási István²³.

The photos representing buildings, especially castles are of great historic importance as well, because many of these buildings have disappeared, or have been transformed losing their original appearance: the castles of Gorneşti, Borşa, Răscruci, Dragu, Ernei,

¹⁶ Writer, teacher, university professor, literary critic, member of the Erdélyi Helikon Writer's Association.

¹⁷ Writer, founder of the Erdélyi Helikon Writer's Association, owner of the Brâncovenesti estate, Mureş County.

¹⁸ Mayor of Tg. Mureş between 1902-1913 and 1926-1929.

¹⁹ *Erdélyi Társaság*, 6-7/1921, p. 65; 8-9/1921, p. 85.

²⁰ Archduke Rudolf, son of Franz Joseph and Elisabeth was given the Gurghiu estate in 1881.

²¹ Archduke Otto was the son of Archduke Karl Ludwig, the brother of Franz Joseph, and he was the father of Archduke Karl, who would become the last Emperor of Austria and King of Hungary in 1916.

²² Son of Queen Victoria, he would become King under the name Edward VII.

²³ *Erdélyi Társaság*, 4-5/1921, p. 55.

Beclean (the castle owned by the widow of count Bethlen András, Livia Mocioni), the now non-existent old castle of Glodeni and the also non-existent manor of Breaza (the photographs of Breaza manor were taken by the wife of the owner, Princess Odesclachi Anna wife of the Baron Bánffy Zoltán).

The newspaper had a column named: Splinters/Chippings. These were famous quotations, sayings from famous people, for example: Heine, La Rochefoucauld, Oscar Wilde, Carmen Sylva, Voltaire, Pascal. There were also some special ones by Countess Teleki Edina.

Society news take up a lot of space in the paper. Most of them are common everyday society news: balls (in the castles, manors of Brâncovenesti, Cămărașu, Sâncrai, Arcalia or Tonciu), charity events, marriages, funerals, visits, holidays (spent usually in Gastein, Sovata or Baden bei Wien).

But there are strange and sometimes very intimate news, for example: countess Bethlen Ilona wife of Count Haller György broke her ankle while visiting her sister in Zăbala²⁴. Also, about the Haller family, on the 30th September 1921 burglars broke in the Haller family's castle in Sânpaul and according to the news they stole artifacts and a part of the silver cutlery. They also mention that the police investigation hasn't turned up many results²⁵.

There was also news about girls attending foreign institutions in Dresden, München or Budapest.

A special event should have been the evening organised by the paper at the Palace of Culture of Tg. Mureș. Among the organisers we can find the ladies of high society of Tg. Mureș: Countess Lázár Eleonóra widow of count Bissingen Ottó, the wife of Bernády György, the wife of Bodor Pál, countess Toldalagi Anna wife of Sényi László.

On October 7th, 1921, the Transylvanian stud owners held a meeting in Cluj-Napoca and they decided to organise the Horsebreeders section of the Transylvanian Economic Association: they elected as president Count Bánffy György²⁶, as vice-presidents: Count Teleki Arctur, Count Toldalagi László. Members: Count Béldi Kálmán sen., baron Jósika Gábor, baron Wesselényi Miklós, Máriaffi Albert, Count Degenfeld Miksa, Baron Daniel Ferenc²⁷.

Interestingly some of the columnists were fairly critical with the different social events. For example, the charity event organised by the Klotild Szekler Orphanage for Girls, held at the Palace of Culture

²⁴ *Erdélyi Társaság*, 1/1921, p. 8. It refers to countess Bethlen Klementina wife of Count Mikes Ármín. The family still lives on the estate of Zăbala in county Covasna.

²⁵ *Erdélyi Társaság*, 2/1921, p. 24.

²⁶ Owner of the Bontida estate in county Cluj.

²⁷ *Erdélyi Társaság*, 3/1921, p. 36.

was criticised for the organisation being pretty sloppy, but-they also mentioned-it was of high quality²⁸.

And then of course there were some articles dedicated to fashion and there was the issue with the sporting column. As we mentioned before the sporting events weren't many: there was a swimming contest organised by the MTK (Marosvásárhelyi Torna Klub-The Gymnastics Club of Tg. Mureş), whose winner was baroness Bánffy Judit the wife of count Bethlen Ádám. There was only one mention of a football match and a tennis match, but the last one held in Hungary. Most of the sporting events were related to hunting and even here more accounts written by the participants themselves (for ex: Vaddisznók a tóban/Boars in the lake, written by the count Wass György, in *Taga* on the 9th November 1921)²⁹.

In every issue there were some editor's messages and of course some advertisements.

The last issue appeared on the 6th of January 1922. The whole last editorial is full of pessimism. The editors tried to find answers to what had led to the demise of the paper³⁰. They blame the Transylvanian society itself who didn't support the newspaper enough, the old generation was malicious towards the paper and the young generation wasn't interested. They also blamed the printers strike that made the printing process very difficult although the Weinberger Press did all that they could.

In this last issue the list of those who subscribed to the paper was published. There were 11 whole year subscribers and 32 half year subscribers, in total 43³¹. Analysing the list we can conclude that most of the subscribers lived in and around Tg. Mureş, this underlines the fact that the paper remained mostly a local paper even if it wanted to have a regional influence.

Between the society news of this last issue, we can find a short reference to the benefit ball organised by the paper on January 3rd 1922, but they refuse to write about it, stating only that it was good.

²⁸ *Erdélyi Társaság*, 2/1921, p. 24.

²⁹ *Erdélyi Társaság*, 8-9/1921, p. 95.

³⁰ On November 4th they had already announced the subscribers in a leaflet that they are going to suspend the appearance of the newspaper because of the printer's strike.

³¹ Among the whole year subscribers: Princess Odescalchi Anna wife of Bánffy Zoltán, Countess Teleki Polixénia wife of Baron Bornemisza András, Szilvássy Margit wife of Count Béldi György, Bodor Pál, Eltető Katica, Baroness Huszár Margit, Baron Kemény Ákos, Baron Rubido Zichy Iván, Wladár Ervin; Among the half year subscribers: Drexler Béla, Countess Bethlen Ilona wife of Count Haller György, Baroness Wesselényi Erzsébet wife of Máriaffi Lajos, The Hungarian Bank of Tg. Mureş, Patrubány Miklós, Countess Vay Olga wife of Count Somssich Tihamér, Countess Zichy Melanie wife of Count Zichy Wladimir.

They finish the column by saying goodbye with the French quotation *Partir c'est mourir un peu*³².

Sadly, the paper never appeared again. The main editor, Sényi, though went on to become one of the leading figures in the cultural life of the Hungarian community of Tg. Mureș, becoming secretary of the Kemény Zsigmond Literary Association.

The *Erdélyi Társaság* was probably the only true society newspaper in Transylvania in the interwar period. After its demise other newspapers in Tg. Mureș and Transylvania tried to continue the idea; but they didn't do exactly the same. Every newspaper, magazine had society news but there wasn't any other paper dedicated exclusively to the high society³³.

The paper had a strong aristocratic character, although there was a middle-class presence, the articles that featured were about and sometimes written by members of the aristocracy.

The newspaper is not only important in the history of printed press in Transylvania, but it was extremely important for the local and regional history. It gives a cross section of life in Tg Mures at the beginning of the 1920's.

We can not emphasize enough the importance of the photographic material. The end of World War II. meant the destruction of many archival materials, so these are of great importance. The pieces of information help to recreate biographical data. They also give an insight into the private lives of historical figures which otherwise probably wouldn't be available.

³² From the poem *Rondel de l'adieu*, from the volume *Seul* (1890) of the French writer Edmond Haraucourt.

³³ In Tg. Mureș: Színház és mozi, A színházi hét, Színházi újság.

PRIMELE ALEGERI PARLAMENTARE DIN JUDEȚUL NĂSĂUD, ORGANIZATE DUPĂ URCAREA PE TRON A REGELUI CAROL II

Ovidiu Bindea*

[DOI: 10.2478/amsh-2022-0024](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0024)

Abstract

The First Parliamentary Elections In Năsăud County, Organized After The Accession Of King Carol II

The elections organized in 1931 represent the first electoral events after the ascension to the throne of King Carol II. The weak authority of the regency meant that the restoration was done without any major opposition from the citizens, who, on the contrary, welcomed the event. In Năsăud county, Carol's arrival and proclamation as king was received with great enthusiasm by the population and the authorities.

After the resignation of the P.N.Ț government, the King tasked N. Iorga to form a government of national union. This government was, in fact, the first technocratic government in Romanian history. The national union was also organized in Năsăud county, where it had a joint list with the liberals and campaigned against P.N.Ț. By appointing this government, the King wanted to show the parties that a government can be made outside of the parties.

After the June 1931 general elections in Năsăud county, the National Union obtained the two senatorial mandates and one deputy mandate, the People's Party received one deputy mandate, and the other deputy mandate went to P.N.Ț. The Iorga government was actually an attempt by King Carol II to govern outside of the parties and over the parties, an experiment that ultimately was a failure, the following governments belonging to the parties.

Keywords: Elections; Parties; Regency; National Union; Restoration

Restaurația și cum a fost ea percepută în județul Năsăud

Instalarea la putere a Partidului Național-Țărănesc în anul 1928, pe un val de simpatie nemaiîntâlnit în istoria democrației parlamentare românești, culminată și cu rezultatul zdrobitor obținut în alegeri, părea că oferă României o navigare politică pe ape liniștite. Schimbarea „cârmaciului” liberal cu cel țărănist, readucea pe scena politică ideea rotativei guvernamentale, caracteristică Vechiului Regat¹. Moartea regelui Ferdinand a fost o puternică lovitură pentru

* Ph.D. Candidate, George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, ovidiubindea81@gmail.com

¹ Asta chiar dacă de formă existau alte „ingrediente”: un mare număr de partide, dar care erau partide mici, unele regionale, altele încheiate în jurul unor lideri sau în

liberali, domnia regelui Mihai însemnând de fapt trecerea rolului de arbitru în desemnarea premierilor de la rege la regența instituită la 1927 și care putea să fie influențată și de către alte grupări politice². Trecerea în anonimat a mareșalului Averescu și a Partidului Poporului după 1927, fuziunea dintre țărăniștii lui Mihalache și naționaliștii lui Maniu, a condus la convingerea că guvernarea țării va fi făcută alternativ de către P.N.Ț și P.N.L, cele două mari grupări politice. Existau astfel toate premisele pentru o guvernare binomială, împărțită între liberali și naționali-țărăniști. Acest fapt era întărit și de legea electorală din 1926 care convenea partidelor mari și care îngreuna posibilitatea micilor partide de a accede la guvernare.

Guvernarea țării era de fapt o luptă în doi, în care fiecare actor încerca să profite de pașii greșiți făcuți de celălalt, să speculeze erorile politice ale adversarilor și să încerce să obțină sprijinul regenței. Neșansa național-țărăniștilor a fost că guvernarea începută de ei în 1928 s-a suprapus peste marea criză economică (1929-1933) care a biciuit întreaga planetă. Toată această conjunctură economică nefavorabilă a provocat un puternic declin în economia românească, datorită scăderii prețului la cereale și a lipsei surselor de finanțare. Oricum, situația economică a țării era îngreunată și de moștenirea primită de la liberali prin Vintilă Brătianu, inițiatorul unui „naționalism economic”³, care, pentru consolidarea capitalului autohton a impus politica „prin noi înșine”, de limitare sau chiar îngreunare a intrării capitalului străin în economie. P.N.Ț a schimbat strategia economică impunând principiul „porților deschise”, prin care încerca atragerea capitalului străin.

Aceste două concepte, a naționalismului economic și a libertății de mișcare a capitalului, sprijinite, primul de liberali și al doilea de naționali-țărăniști, au caracterizat evoluția economică a țării în perioada interbelică. Politica P.N.Ț nu a fost o politică de subordonare față de capitalul străin ci, de fapt, avea în vedere obținerea de credite ieftine pentru agricultură. Dar pentru a avea acces la aceste credite ieftine, era nevoie în primul rând de eliminarea barierelor din calea circulației capitalului (atât cel autohton, cât mai ales cel străin)⁴. Grigore Gafencu prezintă urmările aplicării celor

jurul unor idei ale extremei stânga sau dreapta. Ponderea acestora nu trecea de 10 procente, cel puțin până în 1937, astfel că ele nu puteau ajunge la guvernare pe cale constituțională, ci doar în urma unor manevre ale intereselor din jurul monarhiei.

² De fapt venirea lui Maniu în fruntea guvernului s-a produs ca urmare a presiunii extraordinare exercitate de către P.N.Ț la nivelul întregii țări contra liberalilor, presiune care a determinat regența să atribuie guvernarea național-țărăniștilor.

³ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2011, p. 328.

⁴ *Ibidem*, pp. 328-329. În opinia autorului, naționalismul economic al lui Vintilă Brătianu a creat numeroase piedici în calea circulației capitalului internațional, iar

două principii: „Prima idee [cea a naționalismului economic -n.n] menține oligarhiile, dar distruge gospodăriile. A doua deschide hotarele pentru schimbul de bunuri, de bani și de idei- în zilele de azi, ea întărește democrația”⁵.

Creditarea micii proprietăți țărănești a fost marea problemă a agriculturii românești de după reforma agrară, sarcină care nu a fost realizată de liberali, astfel că era oarecum de datoria național-țărăniștilor de a-i găsi rezolvarea. Însă soluțiile găsite de ei nu au îmbunătățit situația țăranimii, fapt care a dus și la o îndepărtare a alegătorilor de la sate de P.N.Ț.

Pe fondul acestor tensiuni interne și externe, în iunie 1930 fostul prinț moștenitor Carol sosește în țară cu intenția de a-și detrona fiul și de a se proclama rege. Această „telenovelă” a reîntoarcerii lui Carol a început, de fapt, chiar din momentul în care el a renunțat la tron și a plecat în străinătate alături de Elena Lupescu. Nici nu se uscase bine cerneala pe actul de la 4 ianuarie 1926, că și începuseră discuțiile cu privire la o reîntoarcere a fostului principe. Tonul l-au dat național-țărăniștii, dar s-au alăturat și cei din Partidul Poporului și, în general, cei care erau împotriva liberalilor. Fiecare încerca să folosească această armă, care devenise Carol Caraiman, așa cum se numea fostul moștenitor la tronul Românie, pentru propriul interes politic și pentru șantaj.

Încă din vara anului 1927, reprezentanți ai național-țărăniștilor, în frunte cu Virgil Madgearu, Mihai Popovici, Viorel Tillea și alții, l-au vizitat pe Carol la Paris, unde acesta locuia, pentru a-i transmite acceptul liderului Iuliu Maniu pentru revenirea în țară, cu condiția despărțirii de Elena Lupescu. Dar datorită tergiversării și evitării din partea lui Carol a unui răspuns ferm în această privință, național-țărăniștii au fost nevoiți să spună public că nu au tratat cu el și nici nu au uneltit contra regentei⁶. Dar P.N.Ț a continuat tatonările cu fostul principe și în primăvara anului 1928, acesta trebuia să zboare din Anglia în România, pentru a participa la adunarea național-țărăniștilor de la Alba-Iulia. Se urmărea, cu ajutorul lui Carol, să se pună presiune pe regentă pentru atribuirea formării guvernului. Dar în urma presiunilor făcute de guvernul

politica promovată de P.N.Ț a „avut drept țel asistența economică pentru țăranime și, pe această cale, consolidarea sistemului democratic”.

⁵ Grigore Gafencu, *Însemnări politice 1929-1939*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 189.

⁶ Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926-1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 90.

român la Londra, lui Carol i s-a impus părăsirea Angliei în termen de 48 de ore, pe motiv că a abuzat de ospitalitatea pe care a primit-o⁷.

Venirea lui Carol în țară s-a întâmplat la momentul oportun pentru el, atunci când criza economică își făcea simțită prezența tot mai intens, când încrederea populației în național-țărăniști începea să scadă simțitor, când regența, mai ales după alegerea lui Sărățeanu⁸, dădea impresia unei totale lipse de autoritate, fiind văzută mai mult ca o anexă a guvernului. Toate aceste stări au dus la creionarea unei opinii în rândul populației, în ceea ce privește revenirea lui Carol în țară, văzută ca un colac de salvare pentru România.

Și în județul Năsăud venirea lui Carol și proclamarea ca rege a fost primită cu mare entuziasm de populație și de autorități. Într-o telegramă adresată de prefect Președintelui Consiliului de Miniștri din 10 iunie 1930, se demonstrează încă o dată că reprezentanții autorităților nu sunt altceva decât niște politrucii gata oricând să sărute mâna celui care deține vremelnice puterea și că, pentru a-și câștiga oarece favoruri, sunt gata să-l preaslăvească din toate puterile. Este o competiție între funcționari, autorități și între județe de a organiza fiecare o manifestație cât mai emoționantă de susținere pentru noul rege, care să le poată aduce beneficii personale. Această veste a sosirii prințului Carol în țară, văzut ca salvatorul țării, așteptat cu mult dor de toată suflarea românească „ne-a umplut inimile noastre ale tuturor de o nemărginită bucurie. Populația întreagă a județului nostru, fără deosebire de neam și lege, toți cetățenii orașului de reședință și a comunelor rurale prăznuiesc deja de 3 zile într-un nesfârșit entuziasm marele eveniment”⁹.

La această bucurie și-au dat mâna armata, autoritățile, poporul și minoritățile, care împreună manifestează în delir pe „străzi, în localuri publice, în biserici arătându-și prin grai și fapte mare

⁷ A se vedea pe larg acest subiect în Alex. Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România 1821-1999*, vol. 2 *Eșecul democrației române*, București, Editura Rao, 2010, pp. 309-314.

⁸ Activitatea regenței este prezentată ca o instituție nefuncțională chiar de către Patriarh, unul dintre membrii ei care spunea că „țara nu merge pentru că n-are cap, Prințul își fumează țigările, Sărățeanu cercetează cărțile, eu, un preot, nu pot decât să încerc a împăca”. Nicolae Iorga, *Memorii*, vol.V, București, Editura Națională S. Ciornei, s.a., p. 373. Nechifor Crainic, pentru a arăta incapacitatea regenței de a gestiona problemele țării, o numea „racul, broasca și știuca”. Nechifor Crainic, *Zile albe, zile negre*, București, Editura Casa editorială Gândirea, 1991, p. 208.

⁹ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud (în continuare A.N.B.N), Fond *Prefectura județului Năsăud, documentele prefectului, nr. de bază*, dos. nr. 376/1930, f.14. Este o atmosferă de basm, unde petrecerea ține 3 zile și 3 nopți, iar prințul, Făt-Frumos după multe căutări, lupte, încercări, biruind vrăjmași de pe alte tărâmurile a reușit să-și întâlnească în sfârșit ursita și împreună se urcă pe tronul împărăției. Cam așa era atmosfera în țară și la Năsăud, iar Făt-Frumos era reprezentat de Carol I II-lea, în timp de „împărăteasa” era bineînțeles, Elena Lupescu.

mulțumire sinceră și fericire văzând în capul Țării pe de toți iubitul Rege Carol II”. Pentru acest eveniment tot județul a îmbrăcat haine de sărbătoare, iar pentru ca atmosfera să fie și mai scilipitoare, „muzicile și fanfarele cântă pe străzi”, în timp ce populația „aclamă în delir pe noul Rege”¹⁰.

Alegeri parțiale pentru Senat - martie 1931

În urma demisiei senatorului Adrian Oțoiu din 4 februarie 1931, numit director la Banca Națională, se vor organiza alegeri pentru un post de senator la colegiul consilierilor comunali și județeni în data de 27 martie 1931, așa cum a fost prevăzut prin Înaltul Decret Regal nr. 441/1931 din 17 februarie 1931, publicat în Monitorul Oficial nr. 45 din 24 februarie 1931.

Existând o nouă lege a administrației locale, Ministerul Justiției trimite o circulară către prefectură, prin care precizează că la aceste alegeri vor vota consilieri județeni, ai comunelor urbane, ai municipiilor, consilierii aleși ai comunelor rurale compuse din mai multe sate, ai comunelor rurale formate dintr-un singur sat și suburbane, precum și primarii și ajutorii de primari ai acestor unități administrative. Consilierii sătești nu vor fi convocați, deoarece ei nu au caracterul de consilieri comunali¹¹.

Pentru aceste alegeri au fost depuse trei candidaturi: Victor Moldovan, din partea Partidului Poporului, Laurențiu Oanea de la liberali și protopopul Ștefan Buzilă, de la P.N.Ț.

Liberalii au dus o campanie activă și dură, lansând acuzații către P.N.Ț și Partidul Poporului. Într-un manifest electoral al comitetului P.N.L din județul Năsăud tipărit la 20 martie 1931, Laurențiu Oanea candidatul și președintele județean al P.N.L, cere consilierilor să nu mai voteze cu roata (semnul P.N.Ț), care a dus țara la marginea prăpastiei, a mințit cetățenii și a adus sărăcia neagră asupra comunelor. Încercând să-i sensibilizeze și mai mult pe cei care urmau să aleagă la 27 martie și care în mare parte erau țărani, oameni simpli, propaganda liberală acuză că greutățile țării sunt

¹⁰ *Ibidem*. Și pentru a fi siguri că toată această muncă a autorităților, care a izvorât din iubirea sinceră a poporului față de noul suveran ajunge și la urechile acestuia, telegrama se încheie cu rugămintea de a o aduce la cunoștința „Înaltului Tron”, împreună cu toată supunerea și venerația față de regele Carol al II-lea. Dar în decurs de 10 ani, clasa politică în fruntea cu regele, au reușit să transforme acest basm într-un coșmar, făcând din România anilor 1940, doar o umbră a României Mari. Toată această primire fastuoasă a noului rege, cu toată bucuria, uneori chiar sinceră a poporului în acele momente de greutate economică, este într-un contrast evident cu momentul părăsirii țării de către Carol al II-lea, în septembrie 1940, când asupra trenului regal s-au tras focuri de armă.

¹¹ A.N.B.N, Fond *Prefectura județului Năsăud, documentele prefectului, nr. de bază*, dos. nr. 249/1931, f. 4.

datorate împrumuturilor făcute de guvernul național-țărănesc din ultimii ani, al căror folos aparține doar „cămătarilor” care l-au dat, iar pentru a le rambursa, poporul va trebui să-și tragă „dela gura copiilor și ultima mușcătură de pâine”¹².

Despre candidatul național-țărăniștilor, protopopul Ștefan Buzilă, liberalii spun că este președintele de tristă amintire de la conducerea fondurilor grănicerești și de la Camera Agricolă, care a „prădat” fondul de burse prin acordarea unor diurne mari, împreună cu „deputatul nepriceput” Leonida Pop și cu „neputinciosul senator” Nicolae Rogneanu. Candidatul averescan, Victor Moldovan, este acuzat că în perioada de 3 luni în care a fost subsecretar de guvern, „fără scaun, fără masă de scris”, ar fi avut acces la fondurile secrete ale Ministerului de Interne, astfel că are sumele necesare pentru „propaganda atât de necuviincioasă ce o face” în timp ce cutreieră județul și „face fâgădueli, pe cari singur nu le crede și turbură mintea ușor crezătoare a domnilor consilieri”¹³.

Bineînțeles că P.N.L este văzut ca singurul în măsură să scape țara de sărăcie, realizările lui sunt hiperbolizate, când se afirmă că atunci când guverna acest partid, „din România mică a făcut cea mai bogată țară a Europei, iar în România mare a pus în mișcare capitaluri mari, cu cari s-a condus viața economică a comunelor și a tuturor cetățenilor”, când toată lumea avea bani și bunăstare. Laurențiu Oanea este prezentat ca fiind acel luptător politic de care are nevoie județul, și care în trecut a ajutat comunele județului în timpul reformei agrare și pe cele grănicerești prin înființarea Regnei, instituție care a fost stricată de către „rotarii național-țărăniști fără suflet, fie din prostie și nepricepere, fie din rea voință, ură și vrășmășie”¹⁴.

Tot pentru aceste alegeri, Laurențiu Oanea trimite și o scrisoare către consilieri cu drept de vot prin care îi roagă să-i acorde încrederea și le cere să nu se lase influențați de ordinele primite de a vota cu Ștefan Buzilă, candidatul guvernamental sau de fâgăduielile făcute de Victor Moldovan. Le cere alegătorilor consilieri să asculte promisiunile care li se fac, dar când intră în cabina de vot să se ghideze fiecare după credința și știința pe care o are¹⁵.

¹² A.N.B.N, Fond *David Alexa*, dos. 124, f. 4.

¹³ *Ibidem*. Surprinde formularea pe care au folosit-o liberalii, care spun despre consilieri că au mintea „ușor crezătoare”, lucru ce pare mai degrabă o jignire adusă acestora și care poate a contribuit și la rezultatul foarte slab obținut de Laurențiu Oanea.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, f. 5. În mare parte scrisoarea trimisă de Oanea consilierilor cuprinde cam aceleași lucruri ca și manifestul electoral, dar mai pe scurt și fără atacurile la Victor Moldovan și Ștefan Buzilă.

Pentru a fi și mai convingători, liberalii au apelat și la propaganda în versuri pentru a se apropia de alegători și a-i convinge să le acorde votul. Astfel, atunci când vor sosi „rotarii” să le ceară votul „Să le spuneți cu dreptate/Că v-ați săturat de toate/Și acum ca niciodată/Nu vă faceți punte lată/Ca să treacă nici din milă/Candidatul lor Buzilă/Popă și consilier în sat/Tot așa la comitat/Ca să-și umple bine traista/Acum nu-i destul din sat/Vrea ștolă și din Senat”. Despre Victor Moldovan, candidatul averescan la postul de senator, se spune că „Ici-colea pe unde știe/Mai dă și fotografie/Când va fi pe la Șieu/Va da munții din Bârgău/În valea Bârgăului/ va da grâul Târgului/Ba pădure, ba pășune/Ca să fie toate bune”. Soluția la toate nedreptățile și problemele țării și ale județului este sosirea liberalilor la guvernare: „Că sub vremea liberală/A fost mult mai bine’n țară/Să iasă senator Oanea/Ca să ne aline foamea”¹⁶.

Liberalii, care au avut rezultate foarte slabe la alegerile trecute chiar și atunci când au organizat alegerile și se aflau la putere, încep să se organizeze mai bine, să comunice cu alegătorii, să tipărească manifeste electorale, care dovedesc că exista o echipă de campanie la nivelul județului. Laurențiu Oanea, cu toate că a dus o campanie bazată pe atacuri violente la adresa adversarilor și care se pare că nu a avut succes, a dovedit totuși că este un bun lider, un bun organizator care a reușit să facă ordine în organizația județeană a liberalilor și ușor, va reuși să facă din organizația locală a P.N.L o grupare care va conta în luptele electorale viitoare.

Numărul total al alegătorilor la acest colegiu era de 1.293, din care 1.227 au votat, iar 12 voturi au fost anulate¹⁷. Victoria a revenit candidatului național-țărănist, care a obținut 602 de voturi. Victor Moldovan a obținut 486 voturi, în timp ce Laurențiu Oanea a fost votat de doar 127 de consilieri. Comisiunea verificatoare a titlurilor noilor senatori aleși a constatat că alegerea s-a făcut în baza legii electorale și, neexistând nicio contestație, l-a validat ca și senator pe național-țărănistul Ștefan Buzilă, care a fost proclamat senator și de către plenul Senatului¹⁸.

¹⁶ *Ibidem*, f. 10.

¹⁷ Din acest număr de alegători, numărul total al consilierilor aleși era de 1.078, din care 811 erau români, 208 sași, 45 maghiari și 14 evrei. „Gazeta Bistriței”, nr. 7, din 16 martie 1931, p. 1.

¹⁸ Dezbaterile Senatului (în continuare D.S), nr. 53 din 5 mai 1931, ședința din 30 martie 1931, p. 1958. Rezultatul prezentat în „Gazeta Bistriței”, nr. 8, din 1 aprilie 1931, p. 1, este diferit de cel din Monitorul Oficial. Astfel, Victor Moldovan ar fi primit 516 voturi, Laurențiu Oanea 128, în timp ce Ștefan Buzilă a avut 602 de voturi.

Alegeri generale din 1931

Guvernarea național-țărănistă începută în 1928 se va încheia în 1931, când, la 4 aprilie, prim-ministrul Gh. Mironescu, și-a înaintat demisia¹⁹. Vestea demisiei a fost primită cu entuziasm în țară, național-țărăniștii fiind văzuți ca principalii vinovați de greutățile de zi de zi ale populației. Este, oarecum, o imagine în oglindă cu momentul venirii național-țărăniștilor la guvernare, în noiembrie 1928: dacă atunci opinia publică a fost alături de P.N.Ț, acordându-i încrederea, acum aceeași opinie publică își manifesta satisfacția la plecarea acestora de la guvernare.

După demisia guvernului Mironescu s-a vehiculat ideea formării unui guvern de concentrare națională, din care să facă parte toate forțele politice importante. Ideea a fost îmbrățișată inițial de cele două mari partide, P.N.L și P.N.Ț, și a fost însărcinat N. Titulescu cu formarea guvernului. A fost o adevărată nebunie toată perioada în care Titulescu a încercat din răspuțeri să formeze un guvern de uniune națională, după dorința regelui. Când lucrurile păreau să fi fost rezolvate și guvernul se putea forma, apărea o neînțelegere și trebuia ca negocierile dintre Titulescu și partide să se reia. Au fost mai multe ipoteze de lucru: un guvern format dintr-o parte din formațiunile politice, un guvern alcătuit din toate grupările politice sau un guvern neutru, care să organizeze alegerile și apoi, pe baza rezultatelor, să se formeze un guvern parlamentar. Cu toată zbaterea lui Titulescu pentru formarea unei coaliții de guvernare, a fost nevoit până la urmă să-și depună mandatul, după ce ultima încercare de a ajunge la un acord cu principalele forțe politice a eșuat²⁰.

¹⁹ Demisia guvernului Mironescu a fost premeditată, de către rege, prin demisia din guvern a omului său, Mihail Manoilescu. Acesta își prezintă demisia, invocând faptul că Parlamentul refuzase să voteze un proiect de lege depus de el, referitor la exploatarea gazului metan. Cu toate că Parlamentul a revenit ulterior și a adoptat proiectul de lege, Manoilescu nu a revenit asupra deciziei de a demisiona. Mironescu a interpreta acest gest ca o sugestie venită de la palat, de a prezenta demisia guvernului. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VIII, coordonator Ioan Scurtu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 298.

²⁰ După ultimele consultări, guvernul prezidat de Titulescu ar fi trebuit să depună jurământul la data de 19 aprilie 1931, dar chiar în aceeași zi, au apărut neînțelegeri generate de rege. Acesta dorea ca din guvern să facă parte și C. Argetoianu, numire cu care Maniu nu era de acord, cu atât mai mult cu cât Argetoianu susținea noi alegeri și deci dizolvarea Parlamentului, fapt care nu convenea național-țărăniștilor. Toate aceste situații conflictuale dintre liderii politici au dus în cele din urmă la retragerea lui Titulescu. Cu toate că regele, într-un discurs către liderii politici, spunea că dacă această „uniune națională nu se va înfăptui. Eu unul nu voi purta nici o răspundere, având conștiința că am făcut toate eforturile ce le poate face un Suveran în această împrejurare”, implicarea regelui s-a dovedit decisivă pentru căderea soluției guvernului Titulescu. M. I. Costian, *Regele Carol II și partidele politice*, București, Ed. „Lupta” N. Stroilă, 1933, pp. 80-82.

În aceste condiții de adâncire a crizei politice, regele I-a însărcinat pe N. Iorga să formeze un guvern de uniune națională, avându-l alături pe Argetoianu, adevăratul conducător al guvernului. Acest guvern a fost, de fapt, primul guvern tehnocrat din istoria României. Prin numirea acestui guvern, regele vroia să arate partidelor că se poate face o guvernare și în afara partidelor. Ba mai mult, regele, pentru a arăta partidelor că se poate conduce și fără ele, cu ocazia investirii guvernului Iorga, le-a spus membrilor noului guvern: „chiar dacă sunteți în vreun partid politic, v-ați descătușat prin intrarea în acest guvern de orice interes în afară de binele țării”²¹. Deci, cel care se află în slujba regelui, nu trebuie să mai dea socoteală partidului din care face parte. Este o stratagemă prin care regele încearcă să discrediteze ideea de partid și prin care încearcă să fărâmițeze partidele, prin crearea de disidențe în interiorul acestora.

Uniunea națională s-a organizat și în județul Năsăud, unde a avut o listă comună cu liberalii și a făcut campanie contra național-țărăniștilor. Manifestul electoral al uniunii îl prezintă pe Iorga ca un salvator pus de „scumpul și iubitul nostru Rege, cu luminata Sa minte și adânca Sa înțelepciune”, să scoată țara din prăpastia în care se află. Astfel, în situații deosebite de grele, cea mai luminată minte a neamului românesc, „ca dascăl al tuturor dascălilor”, dorește să vină în fruntea țării „nu ca guvern de partid, ci ca unul care înfățișează o tovarășie de oameni devotați intereselor obștești”. Noua guvernare va aduce bunăstare, va înceta vrajba și neînțelegerea din rândul societății, va aduce cinstea și dreptatea în rândul celor care conduc destinele țării, prin încetarea numirii în funcții pe bază de nepotisme sau interese, iar „tot omul să fie la locul unde-l ajută puterile și mintea, nu dus în cârcă de neamuri”. Pentru a avea și o latură mistificatoare, uniunea națională și-a ales ca semn electoral două pătrate, unul în interiorul celuilalt, „care seamănă cu rama dela icoană”²².

Chiar regele Carol, în mesajul adresat Parlamentului cu ocazia întrunirii noului Parlament rezultat în urma alegerii, spunea că certurile existente până atunci între partidele politice au compromis instituția Parlamentului. De fapt, regele încerca oarecum să-și justifice decizia de a-l numi pe Iorga ca prim-ministru și de formare a

²¹ *Ibidem*, p. 84.

²² A.N.B.N, Fond *David Alexa*, dos. 124, f. 20. Se mai susținea desființarea cămătăriei și o reformă administrativă în rândul celor care ocupau funcții datorate apartenenței politice, care erau de fapt niște slugi politice și care mâncau din avutul țării „precum mănâncă vârcolacii luna”. Numărul acestor slujbași politici, al acestor lipitori politice, este conform manifestului, de 150.000 de oameni. Chiar dacă cifra este un pic exagerată, este evident că clientelismul politic se practica pe o scară tot mai mare de către toate partidele care ajungeau la guvernare, lucru care secătua bugetul și așa destul de subțire mai ales de la izbucnirea crizei economice.

unei coaliții de uniune națională. În opinia suveranului, singura soluție pentru a putea avea așezăminte stabile și durabile, era aceea a unor „conlucrări spornice” între forțele politice²³. Această colaborare între partide, pe care și-o dorea regele așa de mult, era un fel de experiment prin care se testa reacția opiniei publice la o eventuală trecere de la pluripartidism la partidul unic. Din fericire pentru binele democrației au existat formațiuni politice care nu au dat curs invitației venită la inițiativa regelui, de a participa la această guvernare de uniune națională.

Chiar dacă femeile au primit dreptul să voteze și să candideze pentru consiliile locale și județene, în ceea ce privește dreptul de a vota la alegerile parlamentare pentru colegiul consilierilor locali și județeni, nu le-a fost acordat. Asta în condițiile în care autoritățile județene au interpretat diferit noua situație creată, trecând în listele electorale și femei. A fost nevoie de un ordin telegrafic al Ministerului de Interne prin care se preciza clar că femeile consiliere alese în consiliile comunale și județene nu pot lua parte la alegerea pentru senatori la colegiul consilierilor comunali și județeni²⁴.

Conducerea organizației județene a liberalilor din județul Năsăud, în frunte cu președintele Laurențiu Oanea²⁵, prezintă alegătorilor un manifest electoral prin care le explică motivele care au dus la alianța partidului cu gruparea din jurul lui Iorga. Ca un partid ascultător, la îndemnul regelui Carol al II-lea de a forma un guvern de uniune națională, liberalii nu au stat pe gânduri și s-au alăturat acestui guvern al înfrățirii naționale, văzută ca singura alternativă la repararea „dezastrului” lăsat de guvernarea național-țărănistă. Dacă în 1930 I. G. Duca a criticat printr-un limbaj foarte acid venirea actualului rege în țară, la nici un an distanță, liberalii, în frunte cu același Duca, „lăsând la o parte pentru binele țării și curmarea suferințelor cetățenilor ... orice interes de partid... s-a înfrățit cu Uniunea Națională”, pentru a fi pe plac regelui²⁶.

Propaganda electorală a liberalilor îi prezintă pe aceștia foarte apropiați de Tron, ei de fapt fiind aliații regelui, împreună reușind să-l alunge de la guvernare pe național-țărăniști, văzuți ca răul suprem pentru toate greutățile cetățenilor. Doar împreună, „cumințenia M.S. Regelui și opoziția dârză a Partidului Național-Liberal au înlăturat dela cârmă Partidul Național-Țărănesc”, formând alături de Iorga, o

²³ D.S, nr. 1 din 17 iunie 1931, ședința din 15 iunie 1931, p. 1.

²⁴ A.N.B.N, Fond *Tribunalul județului Năsăud*, dos. 55/1931, f. 6. De exemplu, prim președintelui Tribunalului Năsăud, i se cere, de către prefectură, să șteargă din listele electorale ale consilierilor comunali și județeni care i-au fost trimise, pe văduva Hermine Lani, de sub poziția 995.

²⁵ Vicepreședinte era Anastasiu Bejan, în timp ce secretar era Dumitru Nacu.

²⁶ A.N.B.N, Fond *Tribunalul județului Năsăud*, dos. 1084/1932, f. 63.

alianță cu tot ce țara are mai bun și mai cinstit²⁷. De fapt toată această mișcare a liberalilor era făcută din dorința de a se apropia de Palat și de a spăla din impresia pe care au făcut-o regelui declarațiile liderilor partidului în momentul în care a revenit în țară. Pe de altă parte, liberalii erau îngrijorați și de posibilitatea ca național-țărăniștii să se apropie de rege și să devină un partid de casă al Palatului, așa cum au fost ei în perioada domniei regelui Ferdinand. Astfel, atunci când relațiile P.N.Ț cu regele erau pe o pantă descendentă, liberalii au întrevăzut posibilitatea de fi ei cei care să le ia locul în preferințele monarhului.

Alegerile pentru Camera Deputaților s-au desfășurat la data de 1 iunie 1931, fiind înscrși în listele electorale un număr de 4.038.464 de alegători, din care 2.927.112 au participat la vot. Comisia Electorală Centrală a terminat la 9 iunie operațiile privind centralizarea voturilor la nivelul întregii țări și pe circumscripțiile județene, obținându-se următoarele rezultate²⁸:

Nr. crt.	Gruparea politică	Număr voturi	Procent
1.	Uniunea Națională	1.389.901	47,49%
2.	Partidul Național-Țărănesc	438.747	14,99%
3.	Partidul Național Liberal(Gh. Brătianu)	173.586	5,93%
4.	Partidul Poporului	141.141	4,82%
5.	Partidul Țărănesc (Dr. N. Lupu)	100.682	3,44%
6.	Liga Apărării Național Creștine	113.863	3,89%
7.	Partidul Maghiar	139.003	4,75%
8.	Cartelul Partidului Țărănist Democrat și al Ligii Contra Cametei	80.570	2,75%

²⁷ *Ibidem*. Deși dorința regelui era ca la alegeri să existe o singură listă, au existat partide care nu au intrat în jocul regelui și care și-au desemnat proprii candidați. Opozanții sunt văzuți ca niște răufăcători care se opun din răspuțeri făcătorilor de bine, reprezentanți de candidații Uniunii Naționale. Astfel, acești oameni fără răspundere, așa cum sunt prezentați ei de liberali, au „îndrăzneala și lipsa de patriotism să combată guvernul Uniunii Naționale”. Aproximarea de rege i-a făcut pe liberali să creadă că dreptatea este doar de partea lor și că doar ei merită să conducă, fiind aleșii regelui, orice împotrivire a altor formațiuni fiind văzută ca un act de trădare.

²⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale, (în continuare A.N.I.C), Fond *Comisia Centrală Electorală*, dosar 13/1931, f. 28. La aceste alegeri au participat 37 de formațiuni politice și independenți, dar am prezentat doar rezultatele formațiunilor politice care au obținut peste 2% din totalul voturilor exprimate.

9.	Partidul Social Democrat	94.957	3,25%
10.	Partidul Evreiesc	64.193	2,19%
11.	Blocul Muncitoresc	73.716	2,52%

În urma centralizării tuturor voturilor, a rezultat că Uniunea Națională a obținut peste 40% din total, astfel a devenit grupare majoritară, conform art. 90 din legea electorală. Aceste alegeri au adus și o situație unică în viața politică interbelică de până atunci: niciun partid minoritar nu a reușit să obțină majoritatea absolută în nicio circumscripție, neputându-se aplica prevederile art. 91 din legea electorală.

În aceste condiții, din totalul de 387 de mandate la Camera Deputaților, grupării majoritare i-au fost atribuite jumătate, adică 193 de mandate, restul de 194 împărțindu-se formațiunilor politice care au trecut pragul electoral de 2%, proporțional cu procente de voturi obținute la nivelul întregii țări de fiecare grupare politică. După ce s-au scăzut din numărul total de voturi, voturile partidelor care nu au trecut de pragul electoral și voturile anulate la despuierarea scrutinului, a rezultat următoarea împărțire a mandatelor²⁹:

Nr. crt.	Gruparea politică	Procent	Nr. mandate
1.	Uniunea Națională	49,46%	96
2.	Partidul Național-Țărănesc	15,61%	30
3.	Partidul Național Liberal(Gh. Brătianu)	6,18%	12
4.	Partidul Poporului	5,02%	10
5.	Partidul Țărănesc (Dr. N. Lupu)	3,58%	7
6.	Liga Apărării Național Creștine	4,05%	8
7.	Partidul Maghiar	4,95%	10
8.	Cartelul Partidului Țărănist Democrat și al Ligii Contra Cametei	2,87%	6
9.	Partidul Social Democrat	3,38%	6
10.	Partidul Evreiesc	2,38%	4
11.	Blocul Muncitoresc	2,62%	5
	Total	100%	194 mandate

²⁹ *Ibidem*, f. 28. Numărul mandatelor obținut de Uniunea Națională a fost de 193+96=289.

Aceste mandate au fost distribuite pe circumscripțiile electorale, pentru grupările minoritare repartitia mandatelor s-a făcut în baza art. 94 alin. 2 din legea electorală, în ordinea descrescătoare a procentelor, câte un mandat pentru fiecare cap de listă.

Pentru alegerile la Camera Deputaților, în județul Năsăud au fost depuse 10 liste ale formațiunilor politice, după cum urmează³⁰:

Nr. de ordine al listei	Gruparea politică	Numele candidaților	Semnul electoral
I	Uniunea Națională	Dr. Tit Mălai, Dr. Arthur Connerth, Gavril Bochiș.	
II	Partidul Național Țărănesc	Dr. Dumitru Manu ³¹ , Dr. Vasile Butta, Dr. Traian Login	
III	Partidul Poporului	Dr. Victor Moldovan, Dr. Victor Manu ³² , Octavian Sălván	
IV	Partidul Țărănesc (Dr. N. Lupu)	Andrei Buzdug ³³ , Dumitru Candale, Alexa Avram	
V	Partidul Social Democrat	Popescu Ioan, Penteker Ioan, Borșa Ștefan	
VI	Partidul Evreiesc	Iuliu Halberg, Dr. Israel Scherf, Israel Rachmuth	
VII	Cartelul Partidului Țărănist Democrat și al Ligii Contra Cametei	Buta Mihail, Augustin Suia, Varga Constantin	
VIII	Partidul Național Liberal (Gh. Brătianu)	Berceanu Ioan ³⁴ , Ervin Comșa, Ianul Ioan	
IX	Partidul Maghiar	Dr. Gyarfas Elemer, Szekely Alexandru, Beke Edmund	
X	Liga Apărării Național Creștine	Octavian Mărcușiu ³⁵ , Pavel Oul, Pop Victor	

³⁰ *Ibidem*, f. 91-92.

³¹ Profesor de telogie din Gherla.

³² Avocat din Cluj.

³³ Profesor din Cluj.

³⁴ Inginer din București.

³⁵ Preot și profesor din Cluj.

Numărul alegătorilor înscriși în listele electorale pentru alegerile la Camera Deputaților din 1 iunie era de 37.257. Numărul alegătorilor votanți a fost de 25.968, din care 751 de voturi au fost anulate, iar 213 au fost anulate la prezentare³⁶. Numărul celor care nu s-au prezentat la vot a fost de 11.076, ceea ce reprezintă 29,7% din numărul alegătorilor înscriși în listele electorale³⁷.

În urma alegerilor din 1 iunie 1931 pentru Camera Deputaților, în județul Năsăud au rezultat următoarele rezultate³⁸:

Numărul de ordine al listei	Gruparea politică	Voturi obținute	Procent
I	Uniunea Națională	8.863	34,13%
II	Partidul Național Țărănesc	5.288	20,36%
III	Partidul Poporului	4.300	16,56%
IV	Partidul Țărănesc (Dr. N. Lupu)	722	2,78%
V	Partidul Social Democrat	1.282	4,94%
VI	Partidul Evreiesc	1.037	3,99%
VII	Cartelul Partidului Țărănist Democrat și al Ligii Contra Cametei	1.061	4,09%
VIII	Partidul Național Liberal(Gh. Brătianu)	777	2,99%
IX	Partidul Maghiar	1.319	5,08%
X	Liga Apărării Național Creștine	568	2,19%
	Voturi anulate	751	2,89%

³⁶ Aceste voturi sunt considerate ca fiind neexprimate și nu se adună la numărul alegătorilor votanți.

³⁷ Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare D.A.D), nr. 3 din 18 iunie 1931, ședința din 15 iunie 1931, p. 9. Surprinde oarecum numărul destul de mare de absenți, cu toate că exista încă sancțiunea amenzii de 500 lei pentru cei care nu își exercită dreptul de vot, fără a avea vreun motiv. În ceea ce privește motivele pentru care pot fi motivați de la vot, în procesul verbal al secției de vot de la Șieu se precizează că organele comunale i-au motivat pe toți cei 592 de alegători care nu au participat. Motivele pentru care puteai fi iertat erau: plecarea din comună, boala, senilitate, infirmitate. A.N.B.N, Fond *Tribunalul Năsăud*, dos. nr. 38/1931, f. 2. Deci pentru această secție au fost „salvați” de la plata amenzii toți cei care nu au votat. Pot fi două explicații pentru această decizie: dorința autorităților locale de a nu supăra alegătorii, ținând cont că urmau alte alegeri sau faptul că oricum cei care nu au fost prezenți vor fi iertați de autoritățile centrale de plata amenzii, cum au fost și la alegerile trecute, și atunci nu avea rost să mai facă tabele cu numele celor absenți și să le trimită amenzile.

³⁸ A.N.I.C, Fond *Comisia Centrală Electorală*, dosar 13/1931, f. 91-92.

În urma distribuirii mandatelor la nivelul întregii țări, parlamentarii aleși ai județului Năsăud au fost: Tit Mălai din partea formațiunii guvernamentale, național-țărănistul Dumitru Manu și Victor Moldovan, reprezentantul Partidului Poporului³⁹. Ca și supleanți, au fost declarați: Arthur Connerth, Gavril Bochiș, Vasile Butta, Traian Login, Victor Manu, Octavian Sălvan⁴⁰.

Pentru alegerea unui senator la colegiul universal au fost depuse 5 liste în județul Năsăud. Lista nr. 1 a Partidului Poporului, având candidat pe Victor Moldovan, lista nr. 2 a Uniunii Naționale care a avut candidat pe Laurențiu Oanea, lista nr. 3 a Partidului Național Liberal (Gh. Brătianu), având candidat pe Macedon Maioreanu, lista nr. 4 a Ligii Apărării Național Creștine, pe care se afla candidatul Ioan Șchiopul și lista nr. 5 a Partidului Național Țărănesc, având candidat pe Nicolae Rogneanu.

La aceste alegeri au fost înscrși 18.699 de alegători, din care 12.044 s-au prezentat la vot, existând 20 de buletine nule și 234 de buletine anulate. Câștigătoare a fost declarată lista Uniunii Naționale, care a întrunit 5.934 de voturi, în timp ce Partidul Poporului a obținut 3.598 de voturi, Partidul Național Liberal (Gh. Brătianu) a fost votat de 220 de alegători, Liga Apărării Național Creștine a primit 136 de voturi, în timp ce Partidul Național Țărănesc a fost votat de 1.922 de alegători⁴¹. Comisia de verificare a titlurilor senatorilor recent aleși a constatat că această alegere s-a făcut în baza legii electorale și că nu există nicio contestație, propune plenului să-l proclame ales ca și senator al colegiului universal pe Laurențiu Oanea. Gr. Constantinescu, președintele provizoriu al Senatului, îl proclamă ales pe Laurențiu Oanea.

La colegiul consilierilor comunali și județeni, alegerea pentru un post de senator s-a desfășurat în data de 6 iunie 1931. Pentru aceste alegeri la nivelul județului Năsăud erau înscrși 1.047 de alegători, din care 998 au votat. Formațiunile politice au depus 6 liste și anume⁴²:

Numărul de ordine al listei	Gruparea politică	Numele candidaților
1.	Uniunea Națională	Vasile Bichigean
2.	Partidul Țărănesc (dr. N. Lupu)	Victor Varna

³⁹ „Gazeta Bistriței”, nr. 15-16, din 18 iunie 1931, p. 1.

⁴⁰ D.A.D., nr. 7 din 25 iunie 1931, ședința din 22 iunie 1931, p. 232.

⁴¹ D.S., nr. 3 din 26 iunie 1931, ședința din 16 iunie 1931, p. 41.

⁴² *Ibidem*.

3.	Partidul Poporului	Victor Moldovan
4.	Partidul Național Țărănesc	Dumitru Manu
5.	Lista Independentă	Alex Pălăgieșu
6.	Partidul Național Liberal (Gh. Brătianu)	Macedon Maioreanu

Cu privire la alegerea pentru colegiul consilierilor comunali și județeni a existat o contestație în 3 puncte, depusă de delegatul listei nr. 4, Leonida Pop. La primul punct, se contesta modul în care s-a făcut votarea de către consilierii din plasa Năsăud. Aceștia, înainte de vot, au fost duși în localul preturiei aflat la o distanță de aproximativ 50 de metri de localul de vot, unde li s-a luat declarație scrisă că vor vota candidatul guvernamental, ținând cont de jurământul depus în calitate de consilieri. Pentru votul acordat listei guvernamentale li se promitea că li se vor satisface toate doleanțele, iar în caz contrar, au fost amenințați cu închisoarea. Toate acestea au fost făcute de pretorul Vasile Moisil, din ordinul prefectului. Punctul doi al contestației făcea referire la influențarea alegătorilor de către Laurențiu Oanea, care, în schimbul votului, le dădea bonuri cu care puteau să comande băutură și mâncare la cârciumile Rahova și Grivița, atât înainte cât și după ce votau⁴³.

La punctul trei al contestației depuse de Leonida Pop se făcea referire la o încălcare a legii electorale, comise de președintele secției de vot de la Năsăud, judecătorul Petru Hatala, care, la ordinul prim președintelui Tribunalului Năsăud, Zaharia Dumitru, a eliberat duplicate ale cărților de alegător, chiar în timpul votării⁴⁴. Toate aceste nereguli, precizate de Partidul Național Țărănesc, erau întâlnite și cu ocazia altor alegeri, fiind făcute chiar și de către național-țărăniști. Dar bineînțeles că instituțiile abilitate cu rezolvarea lor se aflau de fapt în slujba partidului de guvernământ, astfel că toate aceste contestații erau într-un final clasate sau nu li se dădea niciun răspuns.

⁴³ Pe perioada alegerilor cârciumile nu aveau voie să servească băuturi alcoolice, dar această prevedere a fost încălcată aproape la toate alegerile, partidul care organiza alegerile, prin prefectii și instituțiile de forță din subordinea guvernului, închideau ochii la aceste practici, considerate a fi un mijloc eficient de a-și răsplăti alegătorii. Astfel, fiecare partid critica aceste practici când se afla în opoziție și le îmbrățișa când ajungea la putere și organiza alegerile. Conform contestației, toată această fraudare era foarte bine organizată. Alegătorii erau organizați în grupuri, conduse de anumiți lideri din cuprinsul județului, numiți de către prefect. De exemplu, dintre cei care erau conducătorii grupurilor de alegători și care făceau propagandă pentru a se vota cu lista guvernului, pot fi amintiți, pretorul Emil Dumitru din Rodna, notarul Dionisie Marius din Nepos, învățătorii Boșca Dumitru și Constantin Partene din Maieru. A.N.B.N, Fond *Tribunalul Năsăud*, dos. nr. 56/1931, f. 4.

⁴⁴ *Ibidem*. Se dă și un exemplu de alegător care a beneficiat de un duplicat al cărții de alegător, în persoana lui Bulz Vasile, din comuna Romuli.

Biroul electoral județean, după ce a centralizat toate voturile, a constatat că Uniunea Națională a obținut 567 de voturi, Partidul Țărănesc (dr. N. Lupu) a primit 18 voturi, Partidul Poporul a întrunit 35 de voturi, Partidul Național Țărănesc a fost votat de 281 de alegători, Lista independentă a obținut 85 de voturi, în timp ce Partidul Național Liberal (Gh. Brătianu) a obținut 10 voturi. Comisia de verificare a titlurilor noilor senatori aleși a constatat că această alegere s-a făcut respectând legislația în vigoare, contestațiile depuse nefiind întemeiate, a validat alegerea și plenul Senatului l-a proclamat ales pe candidatul Uniunii Naționale, Vasile Bichigean⁴⁵.

Concluzii

Aceste alegeri organizate în anul 1931 reprezintă primele manifestări electorale ale alegătorilor români după urcarea pe tron a regelui Carol al II-lea. După o perioadă de nemulțumiri, cauzate de prestația regenței, venirea regelui Carol a fost văzută, de marea majoritate a populației, ca lucrul care avea să schimbe, în bine, fața României, atât în domeniul economic, cât și în cel politic. Slaba autoritate a regenței a făcut ca restaurația să se facă fără nici o opoziție majoră din partea cetățenilor, care, dimpotrivă, au salutat evenimentul.

Cele două mari partide, P.N.L și P.N.Ț, s-au poziționat, inițial pe poziții diametral opuse. Dacă la început național-țărăniștii au sprijinit reîntoarcerea lui Carol în România, liberalii s-au declarat total împotriva, existând și anumite declarații, făcute în special de fruntașul liberal, I.G. Duca, împotriva regelui⁴⁶. Însă după trecerea câtorva luni situația se va schimba radical, astfel că liberalii vor deveni printre cei mai înfocați susținători ai regelui, pe când național-țărăniștii se vor transforma în principalii critici ai politicii regelui.

Noul regim instaurat a adus și o masivă participare în alegeri a diferitelor grupări politice. La alegerile generale pentru Camera Deputaților, din județul Năsăud și-au depus candidatura nu mai puțin de 10 formațiuni politice. Se pare că cele 6 rânduri de alegeri de până atunci au maturizat corpul electoral, alegătorii căpătând experiență, iar competiția electorală a devenit tot mai aprigă. Grupările politice au început să facă o propagandă tot mai

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Acesta declarase că preferă mai bine „să i se taie mâna decât să trebuiască a servi un asemenea regim”. Nicolae Iorga, *Supt trei regi*, București, ediția II, 1932, p. 437. Tot cu privire la acest eveniment, Duca precizează că „fapta de astă-noapte este cea mai primejdioasă aventură”. De fapt, aceste declarații le-a făcut din dorința de a se ralia opiniei șefului de partid, Vintilă Brătianu, care era temător că dorea să-l înlăture de la conducerea partidului. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VIII, coordonator Ioan Scurtu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 283.

înverșunată, afișele electorale prezentând în termeni laudativi proprii candidați și criticând vehement pe cei ai opoziției. Au început să apară și știrile false în presă, menite să scadă popularitatea unor oameni politici sau partide⁴⁷.

În ceea ce privește prezența la vot la alegerile din 1931, aceasta a fost de 70,3% la Camera Deputaților, de 64,4% la Senat, colegiul universal și de 95,3% la Senat, colegiul consilierilor comunali și județeni.

Ca și noutăți la aceste alegeri pot fi amintite prima candidatură a unei liste independente la Senat, colegiul consilierilor comunali și județeni, în persoana lui Alex Pălăgieșu, care a obținut un scor onorabil, de 8,5%, devansându-l pe candidatul Partidului Poporului, mult mai titratul Victor Moldovan, care a fost votat de doar 3,5% din numărul de alegători. Trebuie ținut însă cont la aceste rezultate, că voturile au fost date de consilierii comunali și județeni, care, în marea lor majoritate, sprijină gruparea guvernamentală, astfel că rezultatul la acest colegiu nu corespunde adevăratei intenții a electoratului. Altă noutate ar fi situația nemaîntâlnită până atunci în județul Năsăud, ca aceeași persoană să candideze atât pe listele de la Camera Deputaților, cât și pe cele două liste la colegiile pentru Senat. Este vorba de Victor Moldovan, din partea Partidului Poporului, care a candidat la Camera Deputaților, la Senat-colegiul universal și la Senat-colegiul consilierilor comunali și județeni⁴⁸. Oricum, toate aceste trei candidaturi, i-au adus până la urmă, scaunul mult dorit de deputat.

În ceea ce privește alegerile la Senat, la colegiul consilierilor comunali și județeni, trebuie remarcat că, chiar dacă partidul de guvernământ a câștigat atât alegerile parțiale, cât și cele generale, scorul obținut nu a mai fost așa de covârșitor, ca la alegerile din anii trecuți. La alegerile parțiale din martie 1931, P.N.Ț, partidul de guvernământ din acea perioadă, a obținut doar 49%, în timp ce la alegerile generale din iunie, Uniunea Națională a fost votată de 56,8%. Aceste alegeri arată că influența partidului de guvernământ, cu toate

⁴⁷ De exemplu, ziarul de casă al liberalilor din județul Năsăud, „Răsunetul”, a publicat o știre despre fostul prefect național-tărănist, Vasile Butta, care ar fi părăsit P.N.Ț și ar fi trecut la formațiunea Ligii contra Cametei. A fost nevoie ca Vasile Butta să facă o dezmințire în „Gazeta Bistriții”, în care a negat informația, precizând că nu va părăsi partidul și nu va candida pe listele altei formațiuni politice. „Gazeta Bistriții”, nr. 14 din 27 mai 1931, p. 5.

⁴⁸ A fost o situație oarecum ciudată ca aceeași persoană să candideze pe toate listele partidului pe care-l reprezintă. Asta poate să conducă la două concluzii: ori Victor Moldovan își dorea cu orice preț să ajungă pe băncile Parlamentului prin orice mijloc, și atunci s-a pus pe toate listele, nelăsând niciun alt candidat să aibă vreo șansă, ori Partidul Poporului din județul Năsăud nu mai avea o altă persoană capabilă să candideze.

presiunile puse pe consilieri, începe să scadă simțitor, alegătorii consilieri votând și din convingeri, nu doar din obligație.

Făcând o radiografie a alegerilor generale din 1931 în județul Năsăud, Uniunea Națională a obținut cele două mandate de senatori și un mandat de deputat, Partidul Poporului a primit un mandat de deputat, iar celălalt mandat de deputat a revenit P.N.Ț. Se pare că situația grea din ultimii ani și-a pus amprenta pe evoluția național-țărăniștilor și în județul Năsăud, nemaireușind să obțină rezultatele foarte bune de la ultimele alegerile, când, fiind în opoziție, au reușit să câștige alegerile. Această scădere a numărului de voturi ai național-țărăniștilor poate fi pusă și pe seama numărului mare de formațiuni care au participat la aceste alegeri, pe guvernarea sub așteptări pe care au avut-o începând cu 1928, pe maturizarea electoratului și nu în ultimul rând, pe o revigorare a mișcării liberale din județ, mai ales după ce la conducerea liberalilor a ajuns Laurențiu Oanea.

RELIGIOUS AFFILIATION AS A POLITICAL SITE OF CONTESTATION? POLEMICAL VOICES OF A NEW GENERATION OF ROMANIAN ROMANI AUTHORS *

Marian Zăloagă*

[DOI: 10.2478/amsh-2022-0025](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0025)

Abstract

The 1990s and the early 2000s was a period of revitalization of the Romani studies in Romania. Participants in the process were non-Roma as well as Roma authors. The religious practices and the affiliations of the Romanies was regarded to be a significant matter to start building a dignified profile of the ethnic group from the perspective of the in-group members who ventured to participate in knowledge production. If a first generation of Roma intellectuals were more concerned to find correlations and provide explanations in a more or less essentialized fashion, the analysis of the scientific literature authored by a young generation of the in-group members indicate a certain tendency to over-politicize the topic of religiosity and the religious affiliation of the Romanian Romanies. In the process, the Romanian Orthodox Church has been turned into a target. Specifically, the acknowledgment that the dominating religious actor from Romania took part in the perpetuation of the state of slavery of the Romanies makes the Romanian Orthodoxy vulnerable to a series of recent public attacks. This inglorious past is used to symbolically and rhetorically justify the ongoing reaffiliation of the Romanies to neo-Protestant churches. Recognizably, the politicization of the religious affiliation of the minority group was started by a first generation of Romanian Roma intellectuals and the young generation only intensified their attacks. If one considers the in-group knowledge production in a comparative manner, one can realize that a first generation of Romanian Roma intellectuals found it reasonable to accommodate the Romanipen to the religious background dominating in Romania, while a young generation has chosen to overtly and loudly confront the national hegemon religious institution. This is the main trend, but, as I will demonstrate it is not at all a unique approach to the religiosity of the Romanies as undertook by in-group voices. Some Romanian Roma authors have preferred to re-write back to their ethnic and generational peers and to take side with the Romanian Orthodox Church. In their research, the Romanies end up being blamed by a mendacious relation to the religious institution to which the majority Romanian population has been affiliating for centuries. At the same time, the neo-Protestant churches are suspected to act superficially and their missionary work among the Roma communities could be indirectly suggested to represent the convenient meeting ground between two religious scammers.

* Scientific Researcher, Ph.D., “Gheorghe Șincai” Institute of Socio-Human Research of the Romanian Academy, marian.zaloaga@academia-cj.ro

In the present paper I discuss to what extent the new generation of Romanian Roma intellectuals have considered suitable to weaponize the knowledge production on this specific matter and outline the political stakes behind the arguments employed to carry this symbolical and rhetorical battle between in-group narratives.

Keywords: *Romanian Roma intellectuals; religious practices; religious affiliations; identity politics; knowledge production*

The nexus between religious affiliation and ethnicity has been a recurrent regional pattern manifesting in the past and in the present at different groups from Romania. For a long period of time, the debate around these topics has been aimed to participate in processes of cultural and political self-assertiveness. At the same time, the discursive entanglement between these terms has often conducted to processes of boundary making between groups. Hence, it acted in inclusive and/ or excluding manner. In spite of having lately joined the production of knowledge in a participative manner, Romanian Roma intellectual elites have not been able to overlook the matter. This is telling for the difficulty to ignore, avoid or to cognitively emancipate from authority of the external, non – Roma paradigms. Therefore, in my research I examine how narratives dedicated to religious affiliation/(s) have been tackled by a new generation of Romanian Roma intellectual elites, and how these have become constitutive in the ongoing process of trans-national ethnogenesis and affirmative actions developed by these in-group representatives.

Inescapably, almost all the post - communist in-group productions authored by the Roma elites address the issue. Consciously or not, more or less elaborated references to the topic have insisted on the peculiarities of the Romanies set of religious beliefs and practices. The intent has been to actively raise awareness and understanding about the particular ethnic - cultural profile of the emerging trans-national Roma nation. In an overt or an implicit manner, religious peculiarities and affiliations of the Roma have become relevant rhetorical references to develop a narrative centered on the antagonizing relations of the Roma people with the normative/ dominant religious actors.

1.The (re-)launch of the Romani studies in the post-communist period

In the scientific literature dedicated to the Romanian Romanies, the post – communist period is regarded as a moment of “revivalism” in religious manifestations. The phenomenon has been intensively examined in various books and articles focusing on

different (sub-)/groups of Romanian Romanies¹. Conventionally, the phenomenon is regarded so as to highlight a caesura with the preceding communist decades. However the process of conversion of the Romanian Romanies to neo-protestant churches, for which the term “revivalism” has been metaphorically adopted, can be documented to had begun in communist and even pre-Communist periods². Indisputably, during post-communism times the size and rhythm of the process has significantly increased because the affirmation of a peculiar religious (re-)/affiliation has become also a matter of public assertiveness of the “new born” believers. Considering the origins of this process in communist period, I would suggest that instead of focusing on cessations, it would be more practical to try and look for continuities in religious (re-)/affiliations. Admittedly, they need to be considered in a completely reconfigured and significantly diversified religious landscape because it is undeniable that post-communist constitutional freedoms impacted on the dynamics of the process. Further, the public exposure and publicity around the religious (re-)/affiliation has become also more observable.

1.1. A brief record of the non-Roma publications in post-communist Romania

One can recognize several stages relevant for the development of the knowledge production pertaining to the spirituality, the religious practices and the affiliations of the Romanies from post-communist Romania. At the outset, the post-socialist knowledge production about Roma was almost exclusively in the hands of the non-Roma. Non-Roma amateurs published books that were tempted to sketch

* The research has received funding from the NO Grants 2014-2021, under Project contract UEFISCDI no. 38/2021.

¹ László Foszto, *Ritual Revitalisation after Socialism. Community Personhood and Conversion among Roma in a Transylvanian Village*, Münster, LIT Verlag, 2009; Joahannes Ries, *Welten Wanderer. Über die kulturelle Souveränität siebenbürgischer Zigeuner und den Einfluß des Pfingstchristentums*, Würzburg, Ergon Verlag, 2007; Martin Olivera, *Romanes. Tradiția integrării la romii gabori din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura ISPMN, 2012; Mirel Bănică, *Bafta, Devla și Haramul. Studii despre cultura și religia romilor*, Iași, Editura Polirom, 2019, p. 361-410; Ioana Bunesco, *Roma in Europe. The Politics of Collective Identity Formation*, London & New York, Routledge, 2014, pp. 127-160; Cerasela Voiculescu, “Nomad self-governance and disaffected power versus semiological state apparatus of capture: The case of Roma Pentecostalism” in *Critical Research on Religion*, 5(2) 2017, pp. 188–208. <https://doi.org/10.1177/2050303217690894>.

² See: Iemima Ploscariu, “Faith Church: Roma Baptists Challenging Religious Barriers in Interwar Romania,” *Social Inclusion*, Volume 8, Issue 2 (2020), pp. 316–326; Gabriel Sala, *Neamul țiganilor gabori: istorie, mentalități, tradiții*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2007, pp. 38-40; Manuela Marin, “Studiu introductiv,” in *Romii și regimul comunist: marginalizare, integrare și opoziție*, Vol. 1, (ed.) Manuela Marin, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017, pp. 57-63.

and overemphasize a radical social deviant profile of the ethnic group³. Other non-Roma contributors to the topic were, on the contrary, interested to do their best to rehabilitate the image of the exoticised ethnic other. In this respect some non-Roma researchers proposed a narrative closely related to the writings authored by the Gypsologists from the Western academic milieu during 19th and early 20th centuries⁴. More scientifically grounded literature was produced by members active in research institutes and universities from Cluj and Bucharest which succeeded to institutionalize the research of Romanian Roma from historical⁵ and social sciences perspective⁶.

In the same context of post-communist Romania there has been adopted an alternative approach, which I would call an informal and semi-institutionalized participation in the knowledge production about the Roma people. It has been also in the hands of the non-Roma authors but it was patronaged by the in-group representatives such as the Cioabă family from Sibiu. These contributions were published in German and served certain domestic and international political agendas. I would place these texts in an intermediary position with their author, a journalist and fiction writer showing readiness and willingness to develop a semi - internal/ mediated internal narrative voice and at the same time struggling to fill a gap in the hiatus of recent bibliography on the topic. Generally these volumes authored by the Banat Swabian Franz Remmel, insisted on the long run historical persecution of the Roma. It cannot be left unmentioned, that besides their ethnographical and historical content, these volumes

³ Dr. M.(ihai) Băcanu, *Țigani. Minoritate națională sau majoritate infracțională?*, Brașov, Editura Bravo – Press, 1996).

⁴ Lucian Cherata, *Istoria țiganilor*, București, Editura Z, 1993; L. Cherata, *Țigani. Istorie, specific, integrare socială*, Craiova, Editura Sibila, 1999; L. Cherata, *Tigni Biblia Rromani (Mică Biblie în Rromani)*, Craiova, Editura Sitech, 2001; L. Cherata, *Devlikano Lil anda Rrom (Carte Sfântă pentru Rromi)*, Craiova, Editura Arves, 2004; L. Cherata, *Integrarea europeană și problema rromilor*, Craiova, Editura Arves, 2005; Mihai Merfea, *Țigani: integrarea socială a romilor*, Brașov, Editura Bârsa, 1991; Nicolae Crișan, *Țigani mit și realitate*, București, Editura Albatros, 1999.

⁵ An entire record would be too long and goes beyond the intent of my demonstration since it has been already undertook and, presumably, it will turn into an on-going project. Here I mention only the contributions that have revitalised and have become referential for the non – Roma academic research from post - communist Romania. See: Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998; Lucian Năstasă, Andrea Varga, (eds.) *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare: Țigani din România (1919-1944)*, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2001.

⁶ Elena Zamfir & Cătălin Zamfir (eds.), *Țigani între ignorare și îngrijorare*, București, Alternative, 1993; Cătălin Zamfir & Marian Preda, (eds.) *Romii în România*, București, Editura Expert, 2002; István Horváth & Lucian Năstasă (eds.), *Rom sau țigan. Dilemele unui etnonim în spațiul românesc*, Cluj-Napoca, Editura Institutului Pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2012; Vintilă Mihăilescu, Petre Matei (eds.), *Condiția romă și schimbarea discursului*, Iași, Editura Polirom, 2014.

can be regarded as overt extols of the political representativeness of the self-entitled Cioabă Royal Dynasty⁷. Yet, with all the critics towards the position adopted by the author, these publications can be considered as samples of an *avant – la – lettre* co-participative knowledge production developed from an privileged position.

1.2. Peculiarities of the Romanian Roma intellectuals' voices with regard to the domestic Romani Studies and the religiosity of the ethnic group

Reediting certain texts written by non - Roma interwar scholars was also found useful and significant in the process of (re-)starting a research field and making sense of the Romanian Romanies condition in the past and in the present. Despite their outward external gaze, these works were not regarded as detrimental to the process of affirmative movement. As a matter of fact the process of reediting could be undertaken at the initiative of Roma activists⁸. This handling of the things may indirectly reveal an latency or recognizable lack of expertise in engaging critically with the historical knowledge production.

In parallel, during the last 30 years one have assisted to the emergence of many NGO's and state agencies for minorities and for the Romanies. Their approach involved direct participation in knowledge production which has materialized in the publication of a series of volumes destined to a Roma and non - Roma readership. Sharing an overwhelming intellectual background rooted in social sciences, Romanian Roma intellectual elite became increasingly more articulate in making their own voice heard and, accordingly, participate in the knowledge production about the group they claim to represent, protect, integrate and empower.

The channels used to participate in the knowledge production about the Roma people from a Romanian Roma point of view were diverse. In-group participants in the process were able to disseminate information about their ethnic group by publishing volumes and articles, by editing school – handbooks and children literature, by

⁷ Franz Rimmel, *Die Roma Rumäniens – Volk ohne Hinterland*, Wien, Picus Verlag, 1993; F. Rimmel, *Nackte Füße auf steinigen Strassen. Zur Leidensgeschichte der rumänischen Roma*, Braşov, Editura Aldus, 2003; F. Rimmel, *Der Turm zu Babel*, Reşiţa, Editura InterGraf, 2004; F. Rimmel, *Alle Wunder dauern drei Tage. Vom Bulibascha der Zigeuner zum Kaiser der Roma*, Reşiţa: Editura InterGraf, 2005; F. Rimmel, *Botschaft und Illusion - Zeugnisse der Literatur der rumänischen Roma („Mesaj şi iluzie” - dovezi ale literaturii romilor din România)*, Reşiţa, Editura Banatul Montan, 2007; F. Rimmel, *Zigeunersitte – Zigeunerrecht. Traditionen im Alltag der rumänischen Roma*, Reşiţa, Editura Banatul Montan, 2008; F. Rimmel, *Die Fremden aus Indien. Nicht die Hoffnung stirbt zuletzt*, Reşiţa, Editura Banatul Montan, 2010.

⁸ George Potra, *Contribuţii la istoricul Țiganilor din România*, edited by G. Pinescu, Bucureşti, Mihai Dascal Editor, 2002.

supporting the publication of literary texts. To these materials one shall add newspaper articles, TV shows and radio broadcastings, online postings of conference presentations and virtual debates held on various social network platforms.

In my article I scrutinize the texts authored by members belonging to the young generation of Romanian Roma intellectuals who own different university degrees defended in Romania and/or in co-tutela with Western academic institutions. Like their elder colleagues, the majority of the authors have an academic track in the field of social sciences⁹. However, this tendency has not excluded the participation of historians and theologians who have also brought their contribution to various topics and have participated in the articulation of an academic discourse about the ethnic group they chose to publicly identify with.

In my analysis I will try to provide brief references about the intellectual, institutional or social background of the Romanian Roma intellectuals involved with the knowledge production. Inexorably, biographical elements and career paths are relevant details for the manner in which religious matters have been addressed, at a certain moment, by the Romanian Roma intellectuals engaged in the process of knowledge production. Here, I am closely looking only to a limited group of publications authored by a young generation of post-communist Romanian Roma authors. Therefore, the paper needs to be read in relation to another contribution to the topic that is going to be published in another forthcoming research¹⁰.

My working assumption is that any text, and particularly those envisioned to write back to the preexistent knowledge production of the non-Roma, actually expresses a political engagement. The participation in such a process is in itself an act aimed to regaining dignity and emancipation from a subaltern position. This assumption is particularly valid for the young generation of Romanian Roma intellectual elites who proudly and increasingly loudly have chosen to participate in the process of decision making and knowledge production, as well. They consider themselves entitled to transform their wounded and awaken consciousness into an instrument that

⁹ See: Mihai Neacsu, "«Românizarea» Rromilor" in *Rromii ... În căutarea stimei de sine*, (eds.) Delia Grigore, Mihai Neacsu Adrian-Nicolae Furtună, Bucuresti, Editura Vanemonde, 2007, p. 62; Adrian Neculau, Mihai Curelaru, Daniela Zaharia & Daniela Tarnovschi, "Elites rom dans les anciens pays communistes. Le cas de la Roumanie", *Transitions. Nouvelles Identités Rom en Europe Centrale & Orientale*, (eds.) Andrea Boscoboinik & François Ruegg, vol. XLVIII, (2), 2009, p. 73.

¹⁰ From reasons of editorial conventions an article entitled "The Religious Affiliations of the Romanies from post-socialist Romania. Considerations concerning the In-Group Academic Productions" has been drastically shorten and sent for publication to *Review of Ecumenical Studies*, 14 (3/2022). DOI: 10.2478/ress-2022-0102 Forthcoming.

would eventually contribute to the development of an impactful in-group identity policy.

Recognizably, there are some limits when it comes to discussing about the impact of the participation in knowledge production of the Romanian Roma academic elites. Some politically experienced Roma intellectuals have recently asked if these academic undertakings are really able to give voice to the group they claim to represent and to what extent do they actually represent the heterogeneous Roma collective consciousnesses, or, on the contrary, have no echo at all among the ordinary peoples with Roma ethnic background¹¹. Such matters are important to be judiciously considered. However, this is not a reason to get discouraged in engaging with knowledge production. As a matter of fact, the texts I am looking at in this research, attest that there are voices who have acknowledged that it has become crucial to aspire to a decolonialized approach in making sense of the Roma religious experience in the past and the present, even if this stand would lead to internal or external discords.

2. Consecrated vs. rearranged chants and the loudness of their pitches. Religious matters and the political assertiveness of the young generation of Romanian Roma intellectuals

Generally speaking, all the narratives advanced in the Romanian Roma authored academic writings reveal a certain degree of uniformity in matters of interpretation of the centrality of the *Romanipen*. It is usually regarded as a substitute for a distinct religion of the Romanies. Recognizably, *Romanipen* is marked by local variables and/ or constraints inherent from living within a dominating Romanian Orthodox environment. The particularities and specifically the contentions points originate in the interpretation given to the interaction with the churches as institutions and with their actors (i. e. clergymen and/or non - Roma church goers). These could be described as either pragmatical, ambiguous, marked by duplicity or circumstantially confrontational.

As I demonstrated elsewhere, the first - generation of the Roma intellectuals who chose to participate in knowledge production, found it more reasonable to address the religious peculiarity of the Romanies in a relatively judicious manner, although, their writings display a gradual tendency to call into question the manifestations of the religiously articulated antigypism. However, one can say that in a

¹¹ Vasile Ionescu, *Rromii – o istorie culturală. A doua abolire și imperativul etic al recunoașterii*, București, Editura Centrului Național de Cultură a Romilor, 2022, p. 23.

pragmatical and calculated fashion they have been cautious not to stir the majorities' sensitivities and therefore have chosen to embrace a soft core assertive narrative. They seemed aware that giving too much salience to the religious peculiarity and especially to the religious conversion of the Romanies, could be potentially disadvantageous. It might add to the stigmata associated with the ethnic group they were giving a voice after a long period of silence or it would even alienate eventual Romanies who might find it difficult to identify with the proposed narratives and / or profiling.

The burden of Gypsologists' tradition weighs heavy on the way they have addressed the religious practices and the religious affiliations of the Roma people. Hence, the peculiar/essentialized religious profile as epitomized by numerous members belonging to the first generation of Roma authors from post-communist Romania, follow the grand narrative of an ethnic group determined to preserve a proto-Indian system of beliefs which was combined with heterogeneous elements borrowed from the religious systems shared by the populations living in the Middle East at the time when Roma people migrated to the European countries. The contact with Christianity is, however, described as the beginning of manifestation of asymmetries with respect to power relations. Such circumstances would force the Romanies to „culturally translate“ their syncretic set of beliefs and bring it closer/accommodate it to the versions of popular religiosity they had become familiar with in Eastern and Western European lands. In the writings of the first generation of post-communist Romanian Roma intellectuals one may perceive a certain captivity in the exoticizing discourses of the national and international Gypsologists. The out-group narratives are rarely critically approached in order to be dismantled from methodological and paradigmatic point of view. However, it is true that these non - Roma essentialized and romanticized narratives have been refiltered, resemantized and rearticulated in order to conceive a distinct Roma religious and ethnic profile.

Other authors belonging to a younger generation of Romanian Roma intellectual elite chose to talk about the religious profile and the affiliation/(s) of their co-ethnics in a distinct way. In their writings the voicing of the minority group has been reconsidered to the level that it is turned into a contesting political outcry. They have begun to blatantly acknowledge the burden of the past, and have articulated their narratives about Romani history in the victimizing paradigm of pariah syndrome¹². The traditional churches and particularly the

¹² As a challenging public act of writing back, Hancock's writings get ink for a movement of empowerment attainable by exposing the religious roots of the long lasting deprecatory treatment of the Sinti and the Roma groups. At the same time,

Romanian Orthodox Church as the biggest owner of the slaves is pointed the finger at and pressured to publicly assume guilt for the exploitation and participation in the collective discrimination. At first sight, the calling for symbolic reparations seems to be a contestation made from neo-Marxist perspective of individuals partially trained in national as well as in the Western university milieu. In order to create a contrast with the practices of the normative Orthodox Church, which is associated with all sort of exploitations, neo-Protestant churches are regarded as an empowering solution because they have given consideration to the ethnic-cultural background of the ordinary Romani worshipers. Adoption of diverse religious affiliations, different from that of the majority non-Roma population, is understood in their writings as an act of emancipation from a cultural narrative of the hegemon/oppressor and of its institutions. Although tolerant to bricolages in the sectors of the religious beliefs and the practices of the Romanies, Romanian Orthodox Church is scolded to have supported/tolerated a dehumanizing popular rhetoric widely shared, in the long run, by the non-Roma majority population. Else formulated, the texts written by the some representatives of the young generation of Romanian Roma intellectuals attack the prestige of a religious institution blamed for profiting from the exploitation and the inhuman treatment of the former Roma slaves.

This radicalizing trend has not been left unanswered. In the recent years there has been articulated a reaction to this kind of victimizing narratives which ultimately has called for retroactive justice and for reparations. The contenders of the Romanian Orthodox Church received an answer back from an ethnic Roma who in his writings focuses especially on religious matters. The young Roma author, aspirant to an academic title awarded by the Romanian Orthodox theology faculties, has chosen to adopt a subaltern position and to vindicate the dominating religious institution in Romania by all the means at hand. The resulting narrative, involves disclosing the religious affinities of the blamers along with the disowning of the activist Roma intellectuals as eventually morally depraving the Roma people as a consequence of their collaboration with various minority NGOs.

the voicing of the Romanies involves identification of the religious resources available which could enable Roma people to emancipate from the marginal position so profoundly rooted in the non-Roma academic or non-academic discourses. Given the importance and the influence of these academic accomplishments, I have found it relevant to learn how the Romanian Roma knowledge producers responded to the Western Roma academic discourses. See: Ian Hancock, *The Pariah Syndrome. An Account of Gypsy Slavery and Persecution*, Ann Arbor: Karoma Publishers, Inc., 1987; Ian Hancock, *Danger! Educated Gypsy. Selected Essays*, (ed.) Dileep Karanth, Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 2010.

In order to be more specific about the inflections of the narratives developed by the young generation of Romanian Romani authors, in the following pages, I am professing a closer reading of their academic volumes and articles.

2.1. Addressing the religious matters from a distance

Representants of the new generation engaged in the political affirmative action of the Roma trans-nation have found it useful to learn, in a dialogical manner, from leading figures belonging to the first generation of post-communist Romanian Roma intellectuals. Some references from an interview taken in 2005 by Iulius Rostaş to Nicolae Gheorghe were able to provide valuable hints concerning the matter of religious affiliation of the post-communist Romanian Roma¹³. Here I will resume the discussion and will consider the echoes of Nicolae Gheorghe's opinions and how they were readdressed in the book published in 2019 by the interviewer. When Rostaş interviewed Gheorghe, he was an aspiring PhD candidate, an active national governmental expert and a program coordinator for various international agencies. Later, at the time of the publication of his book, Rostaş has succeeded to occupy an established academic position in the Romani studies department and has become the editor-in-chief at the journal *Critical Romani Studies*, both affiliated to the politically sieged Central European University in Budapest. The matter of religion is not exactly central to Rostaş's research as in the book he primarily examines the national and international policy-making targeting the present-day European Romanies. Admittedly, the book is written with a focus on the importance of participative strategies in the political decision-making and only secondarily in the academic knowledge production¹⁴. Yet, in the pages of the sententiously entitled volume "*A Task for Sisyphus. Why Europe's Roma policies Fail*" Rostaş inevitably comes across cultural roots of discrimination and, as he demonstrates, some of them have been religious.

Broadly speaking, Rostaş accounts for the "multilingual, multi-religious, multi-denominational, spread [of Roma minority groups] all over eastern Europe and [highlights his co-ethnics'] global presence but [absence of a] kin state", aspects that have caused an increased vulnerability for the ethnic group in designing and ascertaining a coherent identity politics. Despite his interest to examine and to design strategies that would enable Romanies to participate in

¹³ "Roma or Țigan: The Romani Identity – between Victimisation and Emancipation. Nicolae Gheorghe in dialogue with Iulius Rostaş", in *Roma Rights. Journal of the European Roma Rights Centre*, 1, (2015), pp. 43, 46.

¹⁴ Iulius Rostaş, *A Task for Sisyphus. Why Europe's Roma Policies Fail*, Budapest, New York, Central European University Press, 2019, pp. 40-41, 54, 59-63, 92-94.

meaningful and influential knowledge production, Rostaş does not reflect on how religious matters or affiliations may contribute to the creation of an imagined trans-national community and how this would eventually manifest in terms of ethnic mobilization.

First and foremost Rostaş is preoccupied to demask forms of antigypsism, considered to be structural to past and present day institutions responsible for designing and implementing policies towards the Romanies. Rostaş prefers to underline that the intellectual roots of the antigypsism can be traced back “to the arrival of Roma in Europe and can be found in religion”¹⁵. In addition to other economic and ideological factors, Rostaş overstates that “Since the arrival of Roma into Europe, religion and the church, the dominant power in society, played a significant role in othering Roma. Being non-Christian and not obeying the strict rules of the church” exposed Roma people to be “often portrayed as incarnation of absolute evil” [and Rostaş specifies that], “palm-reading, fortune-telling, etc. were contrary to religious teaching and heavily penalized, including by death”¹⁶. In order to highlight the long term and socially widespread effects of antigypsism, Rostaş claims that its religious manifestations are still in place and impact on “the everyday life of Roma last(ing) long after the Roma converted to the majority religion”¹⁷. In making such a point Rostaş relies on what the British emeritus professor Thomas Acton epitomized as “popular antigypsyism,” a cultural tenor which recycled “legends according to which Roma have stolen the fourth nail of the crucifixion of Jesus”¹⁸. Thus, Rostaş proves that even in an apparently unchurched world, racism directed against Roma can preserve something from its ecclesiastical tradition and these cultural residues are deeply stored in the popular imaginary of the European citizens.

It is intriguing that in Rostaş’s book religious aspects are dealt with only in very generic terms and the Christian ethic is exclusively seen as a source for prejudiced discourses oriented against the Roma people. Accordingly, the attitude displayed by the religious actors mostly contributed to what Rostaş called a “victimizing identity” developing from the practice of racialized oppression of Roma individuals and communities¹⁹. In stark contrast to other Roma and non-Roma social scientists, Rostaş remains silent with regard to the category of neo-Protestant religious leaders identified by researchers as active participants in the process of raising of the self-esteem of the stigmatized Romanies. The scholarly studies which have convincingly

¹⁵ *Ibidem*, p. 16.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 32.

revealed that the religious choices had the potential to turn into emancipative, assertive and coagulating strategies are entirely overlooked. Even Romanian Roma peers belonging to the first generation of authors, such as the sociologist Vasile Burtea or the armchair ethnologist Delia Grigore, have demonstrated how marginalized and discriminated Roma sub-groups resonated with the religious message preached in these churches. The message delivered in neo-Protestant environment was attractive because it was built around the experience of persecution that Romanies would share and compare with the founder of Christianity himself. Exactly this discursive commonality was used to explain the growing participation at neo-Protestant church services and to illustrate how this choice helped ordinary Romanies to gain acceptance and deference both in-group and in relation to the out-group²⁰.

Yet, it is difficult to elucidate what stood behind Rostaș's disregard for this body of academic writings elaborated by in-group and out-group researchers. It may be suspected to represent a deliberate personal choice meant to keep distance from the category of pastors and preachers "usually traditional leaders, with a low level of education"²¹, and/ or a way to express one's belongingness to a new category of political representatives possessing a high level of training and NGO expertise, who do not seek ingroup prestige by servicing from the pulpit²². If so intended, than Rostaș's delimitation or lack of consideration for the ethnic agenda of the Roma neo-Protestant congregations, with its undeniable contribution to the elevation of the Roma collective and individual self-esteem, is in itself questionable if not a form of condescending attitude. On the other hand, Rostaș's reluctance to engage with the matter may be legitimated by the awareness that the converted Romanies started to regard the rest of the Roma population according to the dichotomy "us" versus "them"²³. The effects of this dichotomy went so far as the converts would be

²⁰ Salomea Popoviciu & Ioan Popoviciu, "Romii în literatura de specialitate. O analiză sistematică a publicațiilor științifice din anii 1990-2011", in *Prezent și perspective în cultura romă în viziunea intelectualilor, liderilor și oamenilor de succes romi*, (eds.) Elena Zamfir & Vasile Burtea, București: s.ed., 2012, p. 26; Delia Grigore, "Rromii și *Rromanipen*-ul: Între stereotipurile unei identități stigmatizate și arhetipurile unei identități reconstruite. Cultura Rromani – stigmat sau Motiv de mândrie?" in *Rromii ... în căutarea stimei de sine*, (eds.) Delia Grigore, Mihai Neacsu Adrian-Nicolae Furtună, București Editura Vanemonde, 2007, p. 43; Delia Grigore, "Concluzii și recomandări", in *Rromii ... În căutarea stimei de sine...*, p. 100.

²¹ Vasile Burtea, "Trei profiluri ale romilor de succes", in *Prezent și perspective în cultura romă în viziunea intelectualilor, liderilor și oamenilor de succes romi*, (eds.) Elena Zamfir & Vasile Burtea, București: s.ed., 2012, p. 68.

²² *Ibidem*, pp. 72-73; my translation.

²³ Ioan Popoviciu & Salomea Popoviciu, "Liderii religioși. Evoluții alternative: de la ȝiganul păcătos la ȝiganul mântuit", in *Prezent și perspective în cultura romă ...*, p. 129; my translation.

regarded as betrayers of Roma culture, while the new born Christians disregarded their unconverted co-ethnics as immoral, superstitious, religiously illiterate²⁴. Possibly the awareness about this internal tension or the observed practices of exclusion manifesting not only in the traditional churches but also in neo-Protestant ones²⁵ can explain why Rostaş has been evasive in dealing more in depth with the aspect of religious affiliation. Yet, by ignoring the religious local elites as grass root participants in the process of trans-national identity project, turns Rostaş's warning about the factionalism which has unleashed subversive "struggles for authenticity"²⁶ – noticed at the level of traditional, respectively, new intellectual Roma elites –, in an empty or even a demagogical argument.

Rostaş's side glance when it comes to the religious matters may be also an outcome of approaching the subject at a macro-national respectively a European institutional level which might have imposed some sacrifices to be made when it came to the incorporation of micro-community research. Yet, one of the main trends in the field of social studies dealing with Romani issues consists in addressing the present state of marginalization of the Roma as a consequence of centuries of abuses indorsed actively or passively by the traditional churches all over Europe. In both Roma and non-Roma academic writings which discuss past and present forms of antigypsism, traditional European religious actors are commonly blamed to have participated in the defamation of the Romanies from the very moment of the first encounter. It is impossible to turn a blind eye to the fact that for many centuries ecclesiastical bodies participated to the knowledge production about the Romanies and, thus, they contributed to the articulation of "Gypsy threat narrative casting the Roma as superstitious religious outsiders"²⁷. As noticed, this cultural narrative articulating otherness in religious parameters continues to be relevant even in circumstances when present day Romanies chose to convert to neo-Protestant churches²⁸.

Clearly, in his book, Rostaş seems to minimize the role of the religious matters in Romanies' individual or collective strategies "to reduce attributed social anomie or", at least, "to attenuate practices

²⁴ Sorin Gog & Maria Roth, "The Roma People of Romania", in *The Wiley-Blackwell Companion to Religion and Social Justice*, (eds.) Michael D. Palmer & Stanley M. Burgess, Malden: Blackwell Publishing, 2012, p. 395.

²⁵ *Ibidem*, p. 397.

²⁶ I. Rostaş, *A Task for Sisyphus ...*, p. 27.

²⁷ Matthew T. Loveland & Delia Popescu, "The Gypsy Threat Narrative: Explaining Anti-Roma Attitudes in the European Union", *Humanity & Society*, Vol. 40, Issue 3, (2016), p. 340; Marian Zăloagă, *Romii în cultura săsească în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, Cluj – Napoca, Editura ISPMN, 2015, pp. 127-176.

²⁸ M. T. Loveland & D. Popescu, "The Gypsy Threat Narrative...", p. 5.

of social exclusion and marginalization”²⁹. Such a stance indirectly confirms that Rostaș’s participation in knowledge production can be understood as a strive to give preeminence to the top - down initiatives designed, negotiated and implemented by the Roma bureaucratic actors.

2.2. Coercing the Romanian Orthodox Church to address a shameful past

The effect of the anti-Gypsy demeaning discourses build with the rudimental elements rooted in popular religious beliefs are recognized to be long-lasting. Since these popular narratives and practices have been internalized by the Romanies themselves, the Roma intellectuals engaged with the knowledge production consider it is reasonable to imply that an intrinsic antagonism between the dominant religious actor from Romania and the ethnic Romanies has always existed. An illustrative example in this respect is the recent publication co-authored by Adrian-Nicolae Furtună. At first glance it basically represents a collection of documents, transcribed from Cyrillic and translated into English with the main purpose to illustrate Roma slavery and its places of memory³⁰. Interestingly, the authors chose to fill the iconographical section of the album exclusively with ecclesiastical sites (i.e. churches and monasteries). Similarly, a significant amount of documents are concerned with practices of purchasing and ownership of the Roma slaves by the ecclesiastical institutions and their representatives. Indirectly, one learns from a free of charge printed and online accessible material, that the process of slavery was dehumanizing and that the Roma slaves were turned into market objects by their owners and exploiters. In the process, which lasted for several centuries and deeply wounded not only the generations of slaves but also the present time Roma people, the Romanian Orthodox Church is indirectly blamed to had ideologically agreed to the slavery institution and, even worse, took advantage of its existence. Indirectly, but in line with Petre Petcut’s studies and the claims for retroactive justice, these documentary testimonies, may implicitly explain why ordinary Romanies and even members of the Roma intellectual elites, may be tempted to search for religious affiliation to the neo-Protestant denominations.

One can recognize that a younger generation of Romanian Roma intellectuals which grew up and fulfilled their high-education exclusively in post-communist times seems less conciliatory in

²⁹ S. Gog & M. Roth, “The Roma People of Romania”, p. 394.

³⁰ Drd. Adrian-Nicolae Furtună, Dr. Victor-Claudiu Turcitu, *Sclavia romilor și locurile memoriei - album de istorie socială/Roma Slavery and the Places of Memory Album of Social History*, Popești – Leordeni, Editura Dykhta!, 2021, pp. 91-98.

relation to the traditional ecclesiastical actors. In consequence, this in-group voices ask for justice and eventually retributions for the awful past which left multiple mental traumas visible in the present, as well. Thus, participation in knowledge production turns into a public trial that is robustly prepared by the publication of new archive materials or by re-readings of the already available historical sources.

Petre Petcuț may be regarded as the flag bearer in this symbolic clash between a stigmatized and long - time voiceless minority and the hegemon promoter of disempowering discourses against the Romanies, as the Roma historian regards the Romanian Orthodox Church. He published articles in Romanian and Western academic journals and contributed to school handbooks, edited volumes and completed two author books, including a revised version of his PhD thesis. What can be asserted about his recent academic track is the fact that he received a PhD from the University of Bucharest and that the academic title was obtained in close collaboration to the French school of social science from Paris. He has moved to live in France and is presently teaching a complementary course about Roma history at the *Institut national des langues et civilisations orientales* (INALCO) in Paris. Several studies published by Petcuț in the Romanian academic yearbook edited by the Romani studies department at the University of Bucharest had been later republished in French in specialized journals such as scientifically esteemed “*Études Tsiganes*”³¹. Thus, his voice has succeeded to transcend Romanian borders and has reached a wider audience, hence, having the potential to reshape the understanding of the Romanian Roma history.

As a social historian, focusing precisely on the traumatic experience of his ethnic group, Petcuț has relinquished to build too heavily on the religious profile of the Romanian Roma from the perspective of Indian ancestral heritage. In his view, the resurrection of ancestral proto-Roma religious beliefs is in some way an audacious proto-chronist approach, therefore, a trap to the real issues the Romanies have been confronting with. Instead, Petcuț prefers to set things in concrete national framework dominated by the Romanian Orthodox Church. Therefore, he finds no reason to go easy with the long practices of exploitation and no single motive to dodge in proliferating direct attacks against the traditional normative church from (pre-)/modern Romanian states. As former slave owner, the Romanian Orthodox Church is challenged to publicly assume the mistakes and mishandlings in relation to the Roma people. The interpretations Petcuț gives when he embarks the process of

³¹ Petre Petcuț, “La valeur des esclaves tsiganes en Valachie (1593-1653)” *Études Tsiganes*, 2 (38) 2009, pp. 44-61.

participative knowledge production, by re-reading edited or editing unknown historical sources, is illustrative for the new radicalized pitches the identity discourse of the Roma intellectual elite in post-communist Romania has reached.

In an article published beforehand the Romanian Roma social historian had published his book, Petcuț ridicules the Orthodox Church when he discusses the equivalence in agricultural products of the market value of a Gypsy/Roma slave. An example would be informative for his attitude towards the main religious actor in Romania: "The life of a «Gypsy» was estimated by two monasteries to «100 buckets of wine» a quantity possibly satisfactory enough in the eyes of the holy fathers who probably after a bad harvest had not sufficient wine for the communion"³².

In his book, *Rromii. Sclavie și libertate. Constituirea și emanciparea unei noi categorii etnice și sociale la nord de Dunăre 1370-1914*, Petcuț repeatedly incriminated the Romanian Orthodox Church which, in his opinion, had played "an active role in the birth of the institution of slavery in the medieval Romanian states"³³. Furthermore, manipulating the fear for the fate of the souls, the ecclesiastical institution profited from the "donations in Gypsies [made by boyars and the prince, thus,] setting the foundation of a history of social violence with no correlative in Europe"³⁴. Repeatedly, Petcuț outlined "the influence of the Orthodox Church as the fundamental cause for the Roma falling and for being kept captive into a state of slavery"³⁵. He explains what stood behind all this blameful involvement: "The run for easy profit made that the moral and the religious considerations would go on second place since the wealth of the church was attained by making use of cheap labor on the vast land possessions. Christian teachings were ignored, as much as the humanist values similarly rooted in the religious and secular tradition"³⁶. This virulent criticism of the Romanian Orthodox Church, perceived as a pre-capitalist exploitative agent, unveils Petcuț's predisposition to make use of the secularistic and anti-church ideas. Moreover, Petcuț's connections with the French academia, with its intellectual traditions rooted in the left wing ideology and the critique professed within the postcolonial studies, comes soon to the forefront.

³² *Idem*, "Prețurile sclavilor rromi în Țara Românească 1593–1653", *Anuarul Centrului de Studii Rome*, Vol. I/2008, București, Editura Universității din București, 2008, p. 11.

³³ Petre Petcuț, *Rromii. Sclavie și libertate. Constituirea și emanciparea unei noi categorii etnice și sociale la nord de Dunăre 1370-1914*, București, Editura Centrului Național de Cultură a Romilor, 2015, p. 36.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 49.

³⁶ *Ibidem*.

The Roma historian finds it right to blame the Romanian Orthodox Church for at least two major reasons. On one hand, the Romanian Orthodox Church exploited the superstitions of the slaves donors and on the other hand, in relation to the Roma slaves, behaved like “a bunch of feudal owners dissimulated in a religious attire”³⁷. He chooses to highlight the hypocrisy of an institution which “through the mechanism of donations of the slaves to the church decisively implemented the institution of slavery”³⁸, in parallel, feigning that the practice of “donation of pagans to become the property of the ecclesiastical owners was a natural path towards their Christianization”³⁹. However, this allegedly missionary discourse attributed to the Romanian Orthodox Church rests on no written document but on a speculation of the author whose main concern is to denounce the dominant ecclesiastical institution from Romania as being “the main beneficiary” of the slaves donations⁴⁰.

Petcuț’s exposes the abuses against the Roma slaves in numerous instances but, noteworthy, hard facts are, occasionally, accompanied by ahistorical comments. For instance, the process of the abolition of slavery is understood in terms of “cosmeticizing the public image” of the main ecclesiastical institution and slave owner. Noteworthy, Petcuț maintained that the abolition of slavery occurred not at the initiative of the Orthodox Church from the Danube Principalities but somehow against its interests. When it comes to discuss the abolition of slavery, Petcuț tackles the matter in moralistic terms: “One would have expected that the initiative that triggered the abolition, in the sense of condemning the slavery, had come not from the secular authority but to have derived from the religious conviction in the belongingness of the Gypsies to the God’s human creation”⁴¹. Leaving aside the vague formulation, personal comments of this sort can be understood as an in-group response to the out-group derogative representation of the Romanies. In other words, the impiety ascribed by the non-Roma knowledge producers, many of them clergymen, to the Romanies, traditionally stigmatized as non-believers, is in Petcut’s moralistic narrative a clear proof that the practices of the dominating ecclesiastical actor from Romania have been fragrantly conflicting with the basic Christian teachings. In his interpretation, which betrays a strong anticlerical attitude, the priority given to the emancipation of the Church slaves was only motivated by the sheer and snide interests to revamp “the image [of the Church] which had to be seriously revised after five centuries of

³⁷ *Ibidem*, p. 63.

³⁸ *Ibidem*, p. 61.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 84.

⁴¹ *Ibidem*, p. 76.

distorted interpretation of the Christian dogmas". Further, Petcuț went on stating that "this subterfuge [allegedly had] the advantage to create the impression that the church blew the horn of the social change"⁴². Passionately insisting on the injuries suffered by the Roma slaves, such reasoning is ambiguously set in the context of the modernization projects implemented by the secular rulers of the Danube Principalities⁴³.

In other sections of the book, the assumed resentment of the enslaved Romanies towards the Romanian Orthodox Church is formulated in more generic culturalist terms. Petcuț found it important to mention that there existed a set of customs which reflect the "significant cultural and religious idiosyncrasies which [the Romanies] did not want [...] to abandon, regardless of the circumstance and the intolerance of the peoples with which they came into contact, [even though their preservation only] offered the Romanies centuries of sufferance and humiliation accompanied by a constant struggle to not vanish from history"⁴⁴. In such generalizing and unspecific formulation, Roma are almost looked at as eternal martyrs persecuted by the majority groups and the traditional religious institutions.

Over the centuries the adversaries of the Romanies ignored and/or vilified the particular cultural and spiritual values of the ethnic group. Allegedly, the Roma slaves and their descendants adopted a resilient attitude which helped them resist and preserve their cultural identity. In Petcuț's eyes, Roma history is a relentless struggle to resist historical oppression. Therefore, Petcuț's engagement with the past of his co-ethnics must be understood as an endeavor to rewrite the history of the Roma from Romania in the paradigm of resistance. By developing this narrative, Petcuț also professes a harsh critical discourse targeting the ideological agent upholding the institution of slavery, primarily identified to be the Romanian Orthodox Church. As the last stronghold of the past – the ancient regime states and the boyars being long gone –, the hegemonic ecclesiastical institution in Romania appears to represent the last standing agent of oppression. Consequently, the Romanian Orthodox Church is cornered and pressured to assume the guilt for the past

⁴² *Ibidem*, p. 143.

⁴³ On the power dynamics between institutional actors and the articulation of emancipation discourses, see: *Modernizare socială și instituțională în Principatele Române (1831-1859)*, (eds.) Venera Achim & Viorel Achim, București, Editura Academiei Române, 2016; Constantin Iordachi, *Liberalism, Constitutional Nationalism, and Minorities The Making of Romanian Citizenship, c. 1750–1918*, Leiden, Boston, Brill, 2019, pp. 127-164; Marian Zăloagă, "Discurs abolitionist în Principate și ideea modernizării (1837–1856)", *Studia Universitatis Petru Maior, Series Historia*, 5, 2005, pp. 95-108.

⁴⁴ P. Petcuț, *Rromii. Slavie și libertate*, p. 215; my translation.

injustices and for the trauma caused to the collective identity of the Roma living in the past and present.

Since the consequences of exploitation and dehumanizing treatment can be identified even in the present, Petcut slanders the Romanian Orthodox Church for not engaging in the process of *Vergangenheitsbewältigung*. In his opinion it is “an abnormal «omission» to not have displayed inside the monastery of Tismana, on a commemorative plaque, on a piece of glass, on a chunk of wood or on a cheap scrap of paper, the first mention of the Gypsies at the north of Danube River. Yet, how would one imagine that some Gypsies can stay next to so countless illustrious saints and princes, overrepresented in inscriptions and paintings, and how would react the tourist, arriving to relaxation or to pray, at the sight of such an old presence of the Gypsies and in the proximity of such sacred items? I cannot precisely imagine their feedback. However, I am personally aware of the reaction exhibited by the Roma whom I had shown the image of his ancestor engraved in the stone from the inside walls of the fountain from the courtyard of the monastery. He just could not believe it. He called over his entire family to show them the wonder. He was utterly exalted. Most probably the attestation of the presence of the Gypsies at Tismana [...] and at Cozia would create an uncomfortable precedent since the next natural step would be the building of a monument of slavery, eventually, the consecration of the former place of the Metropolitan Tigănie from Bucharest and of many other «places of memory» according to the term coined by Pierre Nora, where Roma would be able to gather and show reverence to the memory of their ancestors, remember the history, and, last but not least, become aware of the ethnic and group peculiarity”⁴⁵. The reception of paradigms visited by the recent historical writing, particularly those dedicated to the public mnemonic practices, can be distinguished in the works of Petcuț who finds no embarrassment to act as a public intellectual loudly engaged in the process of affirmative action of the group he belongs to. His preoccupation with the commemoration politics is a striking evidence for the shift the historical narrative has undergone during the last decades. As an activists in the service of a cause, Petcuț adopts these research paradigms as they are helpful to bring the sufferance of the former slaves in the wider public consciousness of the Roma and non-Roma readership and, eventually, to invite to the reconsideration of the in-group and the out-group’s modes of thinking.

2.3. Paradoxical in-group stances. A Roma voice re - writes back and vindicates the Romanian Orthodox Church

⁴⁵ *Ibidem*, p. 41.

As already noticed, the institution of the Romanian Orthodox Church has been made culpable for its participation to the lowering of the self-esteem of the former slaves, for virtually dehumanizing the members of this social and ethnic category, for the internalization of the external stigma of the descendants of the former ethnicized slaves, for its apparent passivity to the abolition of the slavery in the long 19th century and, last but not least, for the reticence to rigorously and piously revisit the past by assuming a public guilt. All these, in the conditions that the historical data available are overwhelming and the present would require that a Roma ethnic like the anonymous monastery visitor Petcuț had chosen to mention –who can be regarded as an Orthodox by default–, should be treated with respect and not as a member of a sub-category of believers whose attendance to the religious services, may appear as not exactly desirable, comfortable or worth to be accounted for.

As widely acknowledged, writing back is one of the most powerful strategy available to the oppressed group who reach the level of collective assertiveness. Unsurprisingly, this empowering act is usually undertaken by the intellectual elites, regardless of their ideological affiliation, and uttered as a more or less loud demand for retroactive justice. Petcuț's contributions to the history of Roma slavery seems to be perfectly in line with this strategy and from his point of view the Romanian Orthodox Church represents a main target, first and foremost, because it is identified as the symbolical and concrete enabler of Roma slavery. As a result, the main religious actor in post - communist Romania has become vulnerable to the very serious accusation to have betrayed its earthly mission.

All the fierce allegations of indifference, dehumanizing treatments or even sexual and long term psychological abuses, which have been lately loudly directed against the Romanian Orthodox Church, have not been left unanswered. An ethnic Roma priest, aspirant to the academic title of PhD, has raised his voice and formulated replies to his Roma intellectual peers. Essentially, his concern is to defend the cornered ecclesiastical institution which he is also serving as a priest. The Romanian Orthodox Church could hope to have found the legitimate in- group voice suitable to call to peace and, in the same time, to save its public reputation.

To be more specific, through the publications authored by Marius Căldăraru, a Roma priest serving in Sintești, a village populated by a traditional Roma community⁴⁶, the Orthodox Church

⁴⁶ Marius Căldăraru, *Particularitățile misiunii Bisericii Ortodoxe Române în comunitățile romilor căldărari*, București, Editura Universității din București, 2022, p. 14; my translation. (Further *Particularitățile misiunii Bisericii Ortodoxe Române* - 2022)

has been trying to respond to the accumulation of invectives and even emotional escalation from the part of the contenders, frowningly labelled as “the Roma activists”. Their discourse shaped by the recent academic paradigms are primarily dismantled as confounding with the secularized world and left-wing thinking. In his book, which basically reworks a very recently defended PhD thesis, Marius Căldăraru considers himself entitled to respond to all the accusations and, at the same time, to highlight the particularities of the mission undertook by the Romanian Orthodox Church in the Roma coppersmith communities.

Before I will examine in depth the author volume, I find it mandatory to mention that the same Roma priest engaged publicly in defending the Romanian Orthodox Church which brought him adverse reactions. In the public debates carried sometimes in a trivial language on various online channels, Căldăraru exposed himself to being brutally bullied⁴⁷. However, he did not give up and wrote an article, documenting the contemporary missionary work of the Romanian Orthodox Church within Roma communities, henceforth, directly confronting the opponents of the dominating ecclesiastical institution.

In the article published in 2019 Căldăraru openly took distance from the “Roma intellectuals from Romania” who, in his understanding, “have an anticlerical attitude and are politically correct”⁴⁸. From the very beginning, he ambitiously stated that his research is meant “to contradict the wrong opinion about the religious and social inclusion of the Roma, concerning the lack of involvement from the side of the [Romanian Orthodox] Church when it comes to the spiritual needs of [this ethnic group], and [promises to] reconstitute, with no attempt to hide, the reality of slavery and of the atrocities from Transnistria during 1942”⁴⁹.

Căldăraru directly and bluntly confronts the Roma historian Petre Petcut, because “I consider that Romanian Orthodox Church is not guilty for the existence of the institution of slavery, and although some despicable members of the institution [may have] misinterpreted their assignment, [the ecclesiastical institution] was preoccupied with the spiritual and social well-being of the Romanians, particularly after 1856”⁵⁰. However, as an ethnic Roma, Căldăraru has no choice but to

⁴⁷Căldăraru Marius mi-a scris, apără Biserica Sclavagistă! at <https://naayram.wordpress.com/2016/05/01/caldararu-marius-mi-a-scris-apara-biserica-sclavagista/> Naayram Publicat în mai 1, 2016 [last accessed 06.09.2022].

⁴⁸ See Footnote 2, Marius Căldăraru, „Aportul Bisericii Ortodoxe în procesul privind incluziunea religioasă și socială a romilor din spațiul geografic românesc”, *Altarul Reîntregirii*, XXIV, 1, 2019, p. 38.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 38.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 40.

concede that “slavery remains a social and historical phenomenon, an unnatural moral accident of the human behavior, which still exists in various forms. Even though there were few clerics who openly denounced this unfortunate social state [...] there were and still are representatives of the Church showing solicitude for the spiritual and social well-being of the Roma”⁵¹.

Căldăraru acclaims the collective christening of Roma in the presence of the Patriarch Miron Cristea, occurring during interwar years. In this respect he quotes the newspaper “*Glasul Romilor*” from 1940 which can prove that the action undertook by the main religious actor in Great Romania had received a positive feedback from the Roma intelligentsia of that time⁵². His encomiastic narrative, continues with the post-communist times, when “the Orthodox Church regained its pastoral missionary preoccupation with regard to the spiritual needs of the Romanies”⁵³. The initiative of archbishop of Râmnic who opened “an office of catechization and [got involved in] other projects expected to partake to the religious and social inclusion of the Roma” are particularly praised. In the same line, Căldăraru highlighted the preoccupation of Archbishop Andrei Andreicuț who, after an unsuccessful attempt in 1996, “succeeded to ordain a priest for the Roma community from Sebeș - Alba in the year 2005”, “the idea of a church for the Romanies from Sebeș being seriously considered after the ordainment of a second Roma priest in the person of Vasile Frațilă”. The ordainment of Marin Trandafir Roz, “the first Roma priest in the Cluj eparchy, [who] has the mission to serve the Roma communities in Turda and Câmpia Turzii” is credited to represent another example of good practices of an ecclesiastical actor preoccupied with the social inclusion of the local Roma population. The holding of a religious service on the symbolic date of April 8th, in bilingual version, is also mentioned as a praiseworthy action of the contemporary Romanian Orthodox Church in religiously assisting several Roma communities⁵⁴.

Căldăraru did not explain what precisely stood behind this mobilization of the Romanian Orthodox Church leaders from Oltenia respectively from Transylvania. Was it the proximity of Costești, a site of yearly gatherings of the traditional Romanian Romanies, respectively, a response to the Greek - Catholic or the Catholic involvement with these ethnic communities or, perhaps, the distressing neo-Protestant wave of conversions? He only found it relevant to vaguely suggest that the Romanian Orthodox high-clergy's

⁵¹ *Ibidem*, p. 39.

⁵² *Ibidem*, p. 42.

⁵³ *Ibidem*, p. 39.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 44.

recent concern with the religiosity and the social inclusion of the Roma communities has a respectable national and confessional tradition, being initiated by the first Romanian Patriarch and that these actions are in line with the expectations of some Roma representatives acting for political emancipation and representation of the Romanies.

As already noticed, the main contenders of the Romanian Orthodox Church were not identified among the ordinary Roma ethnics but amid the elites, more specifically, the authors of a plethora of academic and non-academic writings delivered by NGOs and university trained Roma intellectuals. The involvement in the knowledge production of the Roma intellectuals is acknowledged by the main religious actor in Romania to be specifically problematic as it seems to go hand in hand with an affirmative and militant political movement. In the context of post – communist Romanian, Roma intellectuals are not any longer amenable to adopt a subaltern tone similar to that shared by the interwar Romanian Roma elites who were constantly searching for legitimation from the Orthodox church leaders⁵⁵. In the recent times, the young and old generation of Romanian Roma intellectuals find no reasons to be tactful in their attitude towards the Romanian Orthodox Church. What seems crucial and problematic for the Romanian Orthodox clergymen is the recent predisposition of the young Roma intellectuals to approach the dominant ecclesiastical institution from Romania in a rough tongue.

Aware of this uncomfortable state of affairs, the Romanian Orthodox Church has been hoping to reply to the accusations professed by the ill-intentioned Roma „activists” by backing up the research carried by the theology trained Marius Căldăraru. In tune with the expectations of the Orthodox prelates and the theology professors, already from his first publication, Căldăraru disdained the „activists” involved in the knowledge production. First and foremost, he looks at them as unrepresentative in relation to the reference micro-group of coppersmiths which Căldăraru has designated to be “the authentic” Roma. In the eyes of the Orthodox Roma priest from Sintești, the Roma “activists” actions and writings can be easily discredited by the collaboration of the Roma NGOs with the organizations defending the sexual minorities rights⁵⁶. In subtext such correlations would be able to infer the unreasonableness of the Roma political movement simply because, in the recent years, several

⁵⁵ Petre Matei, „Raporturile dintre organizațiile țigănești interbelice și Biserica Ortodoxă Română”, in *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Vol. V, (ed.) Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Sibiu, Editura Techno Media, 2010, pp. 159-173.

⁵⁶ Marius Căldăraru, *Particularitățile misiunii Bisericii Ortodoxe Române* - 2022, p. 94.

representatives of this group have formulated harsh attacks against the righteous Romanian Orthodox Church.

Starting from his activity as a parish priest, Căldăraru finds himself entitled to make strong judgments about the religious profile or the religious affiliation of the Roma people. Alternating between macro- and micro-level perspectives, he aims to provide adequate data to highlight, explain and support the “peculiarities of the missionary work undertook by the Romanian Orthodox Church among the «hermetic» coppersmith” Roma sub-group⁵⁷. Going beyond the sub-group taken as a reliable source for first hand empirical evidences, Căldăraru also claims to make his point starting from relevant data acquired through his privileged access to ecclesiastical archives. In his opinion, this combination of data would be able to undermine the alleged “lack of reaction of the Orthodox Church with regard to the spiritual and social needs”⁵⁸ of the Roma people. Last but not least, his research wants to be more than just an attempt to defend or rehabilitate the prestige of the Romanian Orthodox Church by describing their missionary activities. It is an implicit examination of the Romanies’ religiosity.

As I will demonstrate, Căldăraru’s engagement with knowledge production is specifically dedicated to the spiritual, religious practices and confessional affiliation of the Romanies. But the manner in which he approaches the matters illustrates a paradoxical stand. Even though he represents an in-group voice, Căldăraru’s publications can be regarded as a veritable act of re-writing back to the production of knowledge delivered by ethnic Roma “activists”. In his employment, the concept carries pejorative connotations and in subtext one could read that “the activists” are secular and rancorous opponents of the main religious actor in post-communist Romania. Although Căldăraru belongs to the young generation of Romanian Roma intelligentsia, unlike his peers, he discards the strategy to highlight and in the same time delegitimize the power differentials between the normative culture and the heterogenous Roma (sub-)group(s).

In salient opposition to the iconoclast “activists”, Căldăraru seems rather interested to serve the dominant ecclesiastical institution in Romania and less concerned to make the voice of his co-ethnics heard. In his exposition, Căldăraru starts by asserting his personal in-betweenness, identifying himself as “a Romanian by birth and a prospective Romanian with a Roma ethnicity”⁵⁹. Even if he acknowledges the processual mechanisms, the circumstantial and the intersectional aspects involved in the process of self-identification,

⁵⁷ *Ibidem*, p. 20.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 19.

Căldăraru sees no deontological problem to frequently be reproachful and picky in his academic argumentation.

From the very beginning, he undermines a perennialist line of argument according to which the cultural Hindu elements have been credited to be fundamental elements of the Roma religiosity. In his understanding, the ancestral references to the Indian religious landscape are rather irrelevant, as he personally does “not feel Indian at all”⁶⁰. In this line of argument, he goes on from personal to general, stating that, actually, a significant part of the Romanian Romanies do not identify as Indians and some of them even display a “profound feeling of being Romanian and Orthodox”⁶¹. In order to invalidate the overstressed Indian rooted cultural background pushed forward by some the Roma academic peers, Căldăraru chooses to accuse the Roma along with the non-Roma population, of ignorance in religious matters. If the ordinary Romanian Orthodox believers are perceived as inept to become familiar to the dogmas of the Orthodox Church preferring instead “to give credit to magic and superstitions”⁶², the level of Romanies’ religiosity could not be expected to be any different. As noticed, the missionary activity of the Romanian Orthodox Church among the Romanian Romanies represents the red line of his research. Yet, its sluggish advance is allegedly caused by the appalling leaning towards superstition noticed in both non-Roma and Roma popular cultures.

Contradicting academic conventions, Căldăraru seems unwilling to detach his knowledge production from his personal life-narrative and beliefs. In fact, he militantly goes on affirming them and even considers they represent pertinent empirical evidences.

The theologian and priest Marius Căldăraru refers to the writings of a Romanian Roma historian, who proved particularly critical toward the Romanian Orthodox Church as former slave owner and ideological supporter of slavery of the Romanies, on a passionate, even offending tone. In a peddling manner, Căldăraru exonerates the dominant ecclesiastical actor in Romania by questioning the power of argument of “Petre Petcuț [who] assumes that the Romanian Orthodox Church had a decisive role in the process of annihilation of the Roma freedoms, since it overtook the Byzantine attitude with regard to the slavery”⁶³. Frequently, Căldăraru’s submissive partisanship with the institution he is serving as a parish priest, can turn straightforwardly into a personal and/or institutional attack directed specifically against the Roma “activists”.

⁶⁰ M. Căldăraru, *Particularitățile misiunii Bisericii Ortodoxe Române...*, PhD diss., „Justinian Patriarhul” Faculty of Orthodox Theology - Bucharest, 2021, p. 31.

⁶¹ *Idem*, *Particularitățile misiunii Bisericii Ortodoxe Române* - 2022..., p. 34.

⁶² *Ibidem*, p.19.

⁶³ *Ibidem*, p. 93.

In a severe tone Căldăraru commonly denounces the standpoint of the Romanian Roma academic elites whom he mostly quotes in contentious contexts, often, preferring to give more credit to the research undertaken by the domestic or foreign non-Roma. By naming and even providing background information about some Romanian Roma authors, Căldăraru hopes to invalidate their impartial involvement with the knowledge production. Hence, he writes: "I find it necessary to point out that the Roma pastor and preacher Petre Petcuț, the coppersmith Marian Cărpaci and many other Roma intellectuals (Delia Grigore) consider that the Romanian Orthodox Church contributed decisively to the birth of Romanian slavery or that it is entirely guilty of its existence"⁶⁴. However, it is difficult to say that his attempt to discredit the preexisting Romanian Roma academic voices is actually effective. On the contrary, by his own submissive partisan attitude, Căldăraru forsakes any claim of scientific detachment. The most he actually achieves is to betray his own biases. They become most poignantly visible when Căldăraru comes to address the neo-Protestant conversion of the Roma.

Most of the observations regarding the conversion of the Roma to different neo-Protestant churches are acquired by means of a seemingly ad-hoc engagement in the field work. Alleged interviews with Roma converts are alternated with testimonies from Căldăraru's family which are, contextually, correlated with pieces of information collected from the surveillance reports delivered by the communist Romanian secret police (Securitate). Unsurprisingly, this *mélange* of in-group and out-group sources, leads Căldăraru to a negative assessment of the attraction exercised by other religious actors which by their missionary activities have challenged the hegemony of the Romanian Orthodox Church.

To be more specific, the choice for the Pentecostal denomination seems problematic and is repeatedly addressed. At a certain point, Căldăraru writes that "the growth in the number of adepts of the Pentecostal cult in Romania is also related to the Roma people, with the proselytism of the neo-Protestant [taking place] inside and outside the traditionalist Roma communities, targeting those who are, in part or totally, assimilated in the majority population"⁶⁵. Such statements are equivocal, and so it is the entire effort to draw on the profile of the converts. In a biased and narrow-minded way of thinking, the precarious socio-economic background of the converts becomes the main argument in Căldăraru's elucidation of the conversion to what he hegemonically and disparagingly calls the "Pentecostal cult." Căldăraru claims that, in broad terms, the process

⁶⁴ *Ibid*, *Particularitățile misiunii Bisericii Ortodoxe Române...*, (PhD thesis), p. 64.

⁶⁵ *Ibid*, *Particularitățile misiunii Bisericii Ortodoxe Române* - 2022, p. 163.

of conversion is nothing else but a “form of pragmatism”⁶⁶ of the impoverished Roma who anticipate “religious integration” which is interrelated to “the social integration”. Accordingly, “the conversion of the Romanies to Pentecostalism represents a combination between the personal assumption (the case of few of them) and the yearning for religious affinity (the case of the majority) a desire which seems to be related to the communitarian or to the confessional sense of belongingness”⁶⁷. Noteworthy, within the Roma Orthodox priest’s narrative, the accent falls on doubting that the conversion can be motivated by authentic Christian spiritual needs and/or on strong religious beliefs.

Repeatedly, Căldăraru underlines that the entire process of disaffiliation from the dominant church is the consequence of several factors such as the strong missionary zeal of the neo-Protestant groups, the state of destitution of the Romanies, respectively, a regrettable shortfall identified at the level of the strategies pursued by the abandoned ecclesiastical institution. Accordingly, in a comprehensive and ambitiously definitive manner, Căldăraru claims that “the conversion to Pentecostalism of most of the Romanies has occurred as a result of the process of proselyte inculturation, from the lack of committed pastoral planning of the Romanian Orthodox Church, and from the opportunism characteristic to the very impoverished people”⁶⁸.

In order to give weight to his biased conviction about the shallowness of the act of conversion, Căldăraru highlights the poor religious instruction of several traditional leaders who have been enjoying an enormous but controversial public prestige and symbolic capital. The self-entitled King Cioabă, himself a pastor in a Roma Pentecostal church is unmasked as a Securitate collaborator and mentioned with his secret informant nickname⁶⁹. At the same time, Cioabă’s stratagem to be crowned as king in a Romanian Orthodox monastery is regarded as the sheer expression of the inauthenticity of the Romanies’ choice to switch from Orthodoxy to Pentecostalism⁷⁰.

In other paragraphs, Romanies’ religious affiliations could be reassessed. In some contexts, the sheer pragmatism and superficiality in religious matters of the Romanies has been complemented by a set of culturalist suppositions. In contrast to the nuanced and multifaceted conclusions reached by non-Roma researchers, who after long years of field work advanced a set of reasons standing behind the conversion of the Romanies to Pentecostalism, Căldăraru

⁶⁶ *Ibidem*, p. 194.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 181.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 194.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 192.

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 177-178.

prefers a simplified and prejudiced synthetic explanation. In his opinion, “neo-Protestant Roma have transferred the binary religious understanding” which “on the neo-Protestant ground conducted to the hybridization of a new form of religiosity”⁷¹. Elsewhere, he admits that Pentecostalism, “satisfies better the Romanies’ understanding and seemingly provides them with the necessarily framework where inherited religious elements amalgamate with those of neo-Protestant provenance”⁷². However, Căldăraru implies that by the readiness to absorb and accommodate elements specific to the Roma culture, the competitor of the Romanian Orthodox Church is less rigorous in terms of purity of the dogmas.

In his tenacious commitment to diminish the relevance the new players on the Romanian religious market, Căldăraru insists on neo-Protestants’ overemphasis of the supernatural drive which is also attributed to the Romanies’ understanding of the sacred. Hence, the conversion to neo-Protestantism is liable to be downgraded to the level of a reciprocal deceit between the actors involved, the missionaries, respectively, the Romanies. In this respect, Căldăraru could wrote that the unassimilated Roma show an inclination towards a “morbid supernatural”⁷³, while elsewhere he could epitomize the existence of a “thirst for supernatural”⁷⁴ understood as nothing else but a “pagan *modus vivendi*”⁷⁵. Exactly, this deliberately primitivized background makes the Romanies perfect targets for the missionarism of the neo-Protestant churches, which in the process, cunningly exploit and make use of “the supernatural, the pastoral of fear and the parables which can illustrate radical transformation of the most treacherous Roma persons”⁷⁶.

Căldăraru may occasionally agree on the social disciplining effect of the conversion, a phenomenon widely documented by the academic research⁷⁷. However, the Orthodox Roma parish priest tries

⁷¹ *Ibidem*, p. 213.

⁷² *Ibidem*, p. 182.

⁷³ *Ibid*, *Particularitățile misiunii Bisericii Ortodoxe Române...*, (PhD thesis), pp. 219-220.

⁷⁴ *Ibid*, *Particularitățile misiunii Bisericii Ortodoxe Române ...2022*, p. 190, 193.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 188.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 193.

⁷⁷ Cerasela Voiculescu, “Nomad Self-Governance and Disaffected Power Versus Semiological State Apparatus of Capture: The Case of Roma Pentecostalism”, in *Critical Research on Religion*, Vol. 5, Issue 2, 2017, p. 204; Ioan Popoviciu & Salomea Popoviciu, “Liderii Religioși...”, p. 132; Natanael Bițș, “De la marginalitate la normativitate. Convertirea unei comunități rome la penticostalism” *Revista română de sociologie*, Serie Nouă, XXVIII, Nr. 3–4, 2017, pp. 249–269; Sorin Gog, “Post-socialist Religious Pluralism: How Do Religious Conversions of Roma Fit into the Wider Landscape? From Global to Local Perspectives”, *Transitions: Nouvelles Identités Rom en Europe Centrale & Orientale*, p. 103; Alina Bîrsan, “Romii căldărari din

to diminish the effectiveness of neo-Protestant approach and writes that the cultic rigors of the Romanian Orthodox Church generally drove the Romanies to display an “antagonistic attitude”⁷⁸ towards the clergymen. The alleged uncompromising attitude of the Orthodox priests to provide services on demand that would satisfy the credulous beliefs of the Romanies, specifically at different ceremonies such as the baptism and the burial rites⁷⁹, is presented as a sign of strength, an avowal of some dogmatic Orthodox truths that cannot be negotiated and/or subordinated to the customs shared by an ethnic group.

The Orthodox Roma priest recognizes that behind the religious conversions to neo-Protestant churches, a process of ethnic assertiveness and articulation of a trans-national identity has been taking place. Undeniably, it may provide the converts with a platform to manifest social and political agency and contribute to individual and collective emancipation⁸⁰. Nevertheless, Căldăraru disagrees that this widely acclaimed outcome can be regarded as a veritable progression in spiritual terms. Repeatedly, he expresses doubts about the process of “so-called spiritual awakening or [shows reservations whether this] form of religiosity is grounded on sincere declaration of faith of the new adepts, if it is really followed by assumption and living according to the prescripts”⁸¹. Determined to undermine the consistency of the conversion as undertaken by the confessional rivals, Căldăraru puts the term in inverted commas. To make his point, he even assigns to the “evangelization” undertaken by the neo-Protestant missionaries a negative connotation “because it touches and alters the judgment of the targeted persons, [...] while inculturation, in case it does not touch the dogmas, [...] affects the freedom of choice”⁸². In essence, the process of conversion to neo-Protestant churches is disparaged as a mere brain washing operation⁸³ of the superstitious and otherwise religiously erratic Romanies.

Situating himself above the people he claims to represent, Căldăraru shares the opinion that the Romanies’ religious representations and practices are more likely to be described as a

Verești”, in *Romii – povești de viață*, (eds.) Mălina Voicu, Claudiu D. Tufiş, Bucuresti, Fundația Soros România, 2008, p. 37, 40.

⁷⁸ M. Căldăraru, *Particularitățile misiunii Bisericii Ortodoxe Române...*(2022), p. 215, 218.

⁷⁹ *Ibidem.*, p. 213.

⁸⁰ *Ibidem.*, p. 187.

⁸¹ *Ibidem.*, p. 164.

⁸² *Ibidem.*, p. 167.

⁸³ Dragan Todorović, “From Missionaring to Proselytism (Conceptual Differentiation, Historical Survey and Indications of Future Perspectives)”, in *Evangelization Conversion Proselytism*, (ed.) Dragan Todorović, (Ysssr / Kse / Punta, Niš, 2004), p. 23.

combination of dualism, pragmatism resulting from nomadic lifestyle, the supernatural and the belief in witchcraft and the solax – a form of solving the ingroup discords by appealing to divine justice⁸⁴. Predictably, what Căldăraru calls superstitions beliefs, most of the secular Romani voices have cherished to be religious manifestations and elements denoting a particular type of spirituality rooted in the *Romanipen* ethos. However, the actions and the narratives of the younger or elder Romanian Roma intellectuals are practically delegitimized. They are considered to be unrepresentative for the communities which Căldăraru considers to embody the very essence of the “authentic” Roma and constantly mentions in the micro-community focused sections of his book. Moreover, the strength of the argument of the other intellectual Roma elites participating in knowledge production are suspected for a potential vicious intent. Allegedly, their understanding and actions contravene to the traditional values of the Roma people they claim to be representing at the level of official national or international political and educational institutions. On this line, the perennialist narrative building on the Indianization of the religious profile of the Romanies is to some extent refuted by Căldăraru who suggests that the bookish explanations delivered by the co-ethnic intellectuals have little relevance for the religious beliefs and the confessional affiliations of the ordinary members of the ethnic group.

Overstating the representativity of the coppersmiths from his own parish, Căldăraru claims to have an authentic, grass - root access to the spiritual needs and the religious life of the Romanies. Therefore, he feels entitled to make definitive statements. He points out that the most profound expression of the coppersmiths’ religiosity is grounded in the dualist interplay between *bibaxt* and *baxt*⁸⁵ and in other religious manifestations they have been actually only imitating. According to Căldăraru, what “regrettably” stands out in the case of the coppersmith sub-group and of the Romanies at large, is a “serious incapacity to understand the authenticity of the Orthodox spirituality”⁸⁶.

A recurring idea in Căldăraru’s demonstration is that the preference for a nomadic life-style could have caused the allegedly inauthentic affiliation of the Romanies to the traditional religious institutions and, in particular, to the Romanian Orthodox Church. Căldăraru concedes that one can recognize, at the most, a religious syncretism, in which “the religious borrowings were validated also by

⁸⁴ M. Căldăraru, *Particularitățile misiunii Bisericii Ortodoxe Române...*(2022), pp. 245-246.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 244.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 243.

the prerequisite to adapt, a necessity that is intrinsic to the condition of nomadism”⁸⁷. Else said, “by not giving up a nomadic way of life, it was impossible for [the Romanies] to internalize the institutionalized form of Christianity”⁸⁸. Unfailing to the thesis in which nomadism seems to be the cause of all the alterations and inconsistencies in religious matters⁸⁹, Căldăraru considers that for the Romanies the “Orthodoxy is contextual, and the contact with the church is conditioned by a very immediate need”⁹⁰. The solution he is envisioning is formulated in post-enlightenment perspective. He considers that only the renunciation to the cultural ethos would facilitate a “drawing near to the Orthodoxy”, an option which should be regarded as a convenient sacrifice since it would facilitate the “coming out of the darkness of ignorance”⁹¹. In this line of argument, the Orthodoxy, devotedly defended by Căldăraru, appears to be the only true spiritual and religious way. In case the Romanies would show eagerness to follow this spiritual path, this would imply that an internal cultural purging shall be initiated. Until that point would be actually reached, Căldăraru can only assert that “from religious point of view, most of the coppersmith Romanies are on the stage where human kind had been at the time when the Savior came to this world”⁹². For the moment, Căldăraru prefers to highlight the existence of a structural tension between the Romanies’ culture and spirituality and the set of dogmas of the Romanian Orthodox Church.

In a covert but artful manner, the Romanian Orthodox Church is discharged by the guilt of being indifferent and exploitative in relation to the Roma. On the contrary, the Romanies end up being blamed by a mendacious relation to the religious institution to which the majority Romanian population has been affiliating for centuries. At the same time, the neo-Protestant churches are suspected to act superficially and their missionary work among the Roma communities could be indirectly suggested to represent the convenient meeting ground for two religious scammers.

In order to give strength to his opinion, Căldăraru makes use of any argument at hand and even goes quoting the surveillance reports of the Securitate agents during the communist regime. These sources elaborated by a repressive police apparatus are uncritically treated as valid and convincing references because they are consonant with his own biased thesis. Outrageous as this might seem, even the atheistic enemies of the church/(es), are acknowledged to have

⁸⁷ *Ibidem*, p. 56.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 53.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 127.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 244.

⁹¹ *Ibidem*, p. 131.

⁹² *Ibidem*, p. 244.

collected hard evidence that can confirm the “formal religiosity or, better called, the declarative religiosity of the coppersmith Roma”⁹³. Somehow following the rhetorical paths pursued by the adversaries of the free religious practices from the communist period, the Orthodox Roma priest and theologian infers that, basically, all the religious affiliations of the Romanies are sheer mimics.

At a more specific missionary level, even though Căldăraru struggles to dismantle the pretense of truthfulness from the side of the neo-Protestant Roma converts, the rightful servant of the main religious actor in Romania, ends up admitting that there is something valuable to be learnt from the approaches and the experience of the religious competitors. In this respect, Căldăraru expressed his confidence that “the Roma priest is «a gate» to the entrance in the church”⁹⁴ of the Roma people. Therefore, he conditioned the authentic and successful missionary activity of the Romanian Orthodox Church amongst the present day Romanies by the willingness of the ecclesiastical institution to promote and take advantage of the ethnicity of the priest who, ideally, should be similar to the ethnicity of his parishioners. In the article published beforehand in the theology journal “*Altarul Reîntregirii*” and later on in his book, Căldăraru presented an entire record of the steps taken, during post-communist times, to ordain Roma priests in parishes in which the majority of the population was Roma.

The combative and partisan discourse that dominates Căldăraru’s research reveals long term biases very similar to those visited by the Romanian Orthodox Church during the interwar times with respect to the religious minorities. They do not only remain in use but add up to the long established perception of the religious otherness of the Romanies. It is to some extent bewildering, to learn that such biased external perceptions can be shared by a post-communist young Roma clergyman involved in the process of knowledge production dedicated to the Romanian Romanies’ religious affinities and affiliations.

Although, demographically speaking, Căldăraru belongs to the young generation of Roma intellectual elites, his publications can hardly be seen as an act of writing back, since he deliberately avoids and utterly contests the narratives advanced by his co-ethnic colleagues. As an ethnic Roma and a truthful servant of the Romanian Orthodox Church, Marius Căldăraru expected that his engagement in the knowledge production about the Roma religious profile and their affiliation, would enable him to debunk the agenda of morally and eventually spiritually corrupted academic peers. Be them secular

⁹³ *Ibidem*, p. 126.

⁹⁴ *Ibidem*, pp. 246-247.

academics or ministers of minority neo-Protestant churches, in the majority of the cases, they have shown an antagonistic attitude towards the main religious actor in Romania. In order to denounce their blaming public outcry, Marius Căldăraru prefers to adopt the mindset and the discourses professed by the Gypsolorists who for centuries wrote that the Romanies lack truthfulness in religious matters and only formally affiliate to some communities of faith. Similar to the ill-famed Gypsolorist knowledge producers, Căldăraru prefers to highlight the inconsistencies and/or the superstitious or the pragmatic - exploitative approach of his ordinary co-ethnics. These conservative and biased arguments constantly resurface in the texts published by the Romanian Roma Orthodox parish priest and theologian, attesting the consistency of institutional racism and the disempowering burden of bigot modes of thinking.

3. Conclusions

In general, the analysis of the in-group produced texts indicate a certain tendency to politicize the topic of religious affinity and religious affiliation of the Romanian Roma. This leaning is explainable by the fact that the debate on this matter has been increasingly intrinsic to the empowerment and self - assertiveness of the Romanian Roma intellectual elites in post - communist Romania. It is important to remember that the pitches and the pathways followed by the new generation of Romanian Roma intellectuals display the potential to weaponize the knowledge production on this matter. In the process, the dominant religious actor in Romania, the Romanian Orthodox Church has been turned into a target. Specifically the acknowledgement of its part-taking in slavery of the Roma makes the Romanian Orthodoxy vulnerable to such public reproaches. This inglorious past is used to symbolically and rhetorically justify the ongoing reaffiliation of the Romanies to neo-Protestant churches.

Already the first generation of post - communist Romanian Roma brought evidence on the cultural relevance of Romanipen ethos in shaping Romanies' spirituality and eventually pre-conditioning their religious affiliation. Therefore, the concern displayed by various religious actors to this peculiar cultural-spiritual heritage is assumed to be determinant for the readiness of the Romanies to select between a traditional or neo-Protestant church. Nevertheless, the turns and the nuances the narratives have acquired are influenced by personal, generational belonging, institutional insertion and the political agendas served by each Romanian Roma intellectuals at the moment when they chose to participate- in a reasonable or emotional manner - in the knowledge production. This confirms the action of the intersectionality principle. It has the capacity to reveal the

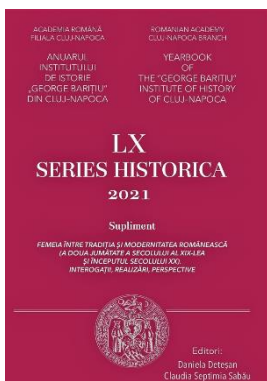
mechanisms standing behind structural inequalities and also puts to test the thresholds of agency.

As illustrated, some Romanian Roma authors regard the phenomenon from a certain distance, while others plunge deep into the topic, turning it into a main lane to start and eventually build an academic career. A certain fluctuation in tone stands out. If a first generation found it conformable to accommodate the Romanipen to the religious background dominating in Romania, a young generation has chosen to confront the national hegemon religious institution. Most voices belonging to the young generation of Romanian Roma intellectuals don't consider it to be a ignominy to publicly blame the traditional religious actor for disregarding the spiritual needs of the ordinary Romanies and for indirectly participating to dehumanizing them. To these contesting and moral contenders, the Romanian Orthodox Church tried to answer back through the voice of a Roma ethnic who, in many respects, assumed a subaltern position. He not only struggled to defend the main religious actor in Romania, which he devotedly serves as a parish priest, but also embraced the Gypsolorist discourses. In re-writing back, he has purposely delegitimized the relevance of the arguments of his Romanian Roma peers.

Taking seriously the societal and institutional anti-Gypsyism has granted that the "pariah syndrome" narrative would achieve a new level of loudness. It is visited mostly by the secular Roma intellectuals in an attempt to unveil and denounce that religious biases and social injustice has been proliferated by the traditional religious actor (i.e. Romanian Orthodox Church). In response, the conservative opponents disregard their importance and make use of any meagre arguments at hand to downplay the victimary arguments. As a common tactic, both sides seek to highlight the moral flaws or the deflection from a generic Christian tenet of the opponent which would claim to be "truly" making sense of the religious profile/affiliation of the Roma people. Recognizably, in both situations the participation in knowledge production involves an assumed subjective, militant and even quarrelsome standing.

Looking at these narratives from outside, one can state that both sides are trying to grasp how the Romani ethos might be incorporated in the dogmatic background of each confession and how this undertaking would have consequences with regard to the social integration of the Romanies. Unfortunately, the debate is at the moment too passionate to allow the sides to sit at the same table.

Recenzii • Reviews

Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”, Cluj-Napoca – SUPLEMENT, LX, series Historica, 2021

Daniela Deteșan, Claudia Septimia Sabău (edit.)
Femeia între tradiția și modernitatea românească (a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începuturile secolului XX). Interogații, realizări, perspective, 339 p.

[DOI: 10.2478/amsh-2022-0026](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0026)

Continuând o tradiție începută în 2013, colegii de la Institutul de istorie „George Barițiu” al Academiei Române, Filiala Cluj, au publicat un nou supliment al Anuarului lor de specialitate. Acest volum este un număr tematic dedicat istoriei femeilor și a feminismului, rezultat al unei interesante secțiuni de comunicări, organizate în cadrul conferinței internaționale cu tema Modernism, modernizare, modernitate. Perspective istoriografice și metodologice, care a avut loc în octombrie 2021 la Cluj-Napoca. Emanciparea feminină în spațiul Europei centrale și de sud-est reprezintă de altfel atât o realitate istorică a ultimilor 200 de ani, cât și un subiect de cercetare foarte ofertant pentru specialiștii din științele socio-umane.

Editoarele Daniela Deteșan și Claudia Septimia Sabău aduc în fața cititorilor o lucrare coerentă din punct de vedere conceptual și geografic. Majoritatea studiilor științifice care compun acest volum (18 texte dintr-un total de 21), la care se adaugă și o scurtă cronologie, creionează o panoramă nuanțată și cvasicompletă a ceea ce a însemnat viața și activitatea femeilor din arealul transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea. Celelalte 3 texte ne oferă scurte incursiuni în regiuni de dincolo de Carpați, respectiv în zona Olteniei, în Moldova de dincolo și de dincoace de Prut, dar și în lumea balcanică. Remarcăm și faptul că, deși este vorba despre cercetări privind femeile, nu avem numai voci feminine printre autorii volumului, ceea ce îmbogățește în mod evident abordarea subiectului.

Grupate în cadrul a cinci secțiuni distincte, articolele și studiile de caz analizează poziția femeii în familie și în societate, fenomenul asociaționismului feminin sau chestiunea educației femeilor. Alte capitole, mai teoretice, iau în discuție varietatea surselor istorice (documente de arhivă, presă, memorii) din care pot fi extrase informații relevante pentru istoria femeilor din România. Medalioanele de personalități incluse în acest supliment al Anuarului reconstituie la rândul lor universul feminin autohton și completează cu date noi

portretul unei lumi aflate într-un evident proces de modernizare și de transformare economică, socio-politică, și culturală.

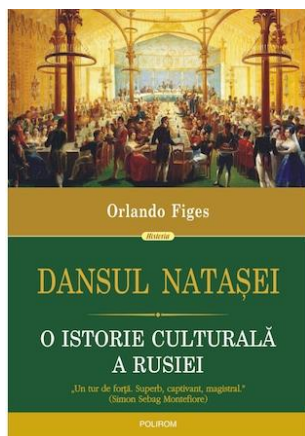
Activitatea femeilor, așa cum este ea reflectată, spre exemplu, în articolele semnate de Georgeta Ghionea, Paula Virag, Daniela Deteșan, Maria Alexandra Pantea, Marin Pop, Constantin Băjenaru, Anemari Monica Negru, Sorana Maier, ș.a., ne prezintă un univers dinamic, atât la nivel rural, cât și la nivel urban, un mediu în care vocile feminine se fac din ce în ce mai mult auzite, în care influența lor în plan public devine tot mai clară. Rețelele de solidaritate instituite prin intermediul diferitelor tipuri de societăți și reuniuni de femei (caritabile/ religioase, dedicate muncilor casnice ori ridicării de școli, etc.) duc treptat la apariția unor elite feminine locale, la coagularea unor energii care vor transforma înfățișarea localităților în care aceste doamne și domnișoare trăiau. Toate aceste studii despre femeile născute, sălăjene, săliștene, turdene, sibieni sau arădene furnizează informații valoroase pentru istoricii ori sociologii interesați să scrie noi monografii referitoare la activismul feminin din România de dinainte de 1918.

În opinia noastră, una din cele mai valoroase și interesante părți ale acestui volum este cea dedicată educației feminine, deoarece până în prezent sunt destul de rare cercetările sistematice pe această temă, și în special cele care privesc prezența tinerelor în școlile secundare și cele superioare (licee de meserii/ vocaționale, academii/ școli speciale, universități). Textele semnate de Cornel Sigmirean, Georgeta Fodor și respectiv de Cecilia Cârja și Ioana Bonda confirmă numărul limitat, dar totuși aflat progresiv în creștere, de domnișoare și doamne române care au ales să urmeze un ciclu complet de pregătire academică și ulterior o carieră profesională în perioada 1850-1945, acest lucru fiind caracteristic și pentru alte țări est europene. Aceste articole deschid noi piste de cercetare și ridică noi întrebări pentru toți cei interesați de istoria educației românești, precum și de procesul de feminizare al diferitelor profesii.

În concluzie, volumul *Femeia între tradiția și modernitatea românească (a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începuturile secolului XX). Interogații, realizări, perspective* reprezintă un reper bibliografic de neratat pentru specialiștii domeniului sau pentru cei atrași să investigheze în viitor diferite aspecte din domeniul studiilor de gen.

Considerăm că prin cronologia selectivă a feminismului românesc ardelean a fost lansată o provocare pentru elaborarea în viitor a unei cronologii care să cuprindă aspectele mișcării feminine/feministe din întreaga țară și așteptăm cu interes constituirea unei echipe de cercetători care să ducă la bun sfârșit un asemenea proiect.

Ana-Maria Stan

Orlando Figes, *Dansul Natașei. O istorie culturală a Rusiei*, Iași, Editura Polirom, 2018, 540 p.

DOI: [10.2478/amsh-2022-0027](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0027)

Lucrarea *Dansul Natașei. O istorie culturală a Rusiei* este o cuprinzătoare istorie culturală a Rusiei, țesută din povești și personaje extraordinare, care acoperă o perioadă ce se întinde de la construirea Sankt-Petersburgului, sub domnia lui Petru cel Mare, și până în anii regimului sovietic.

Orlando Figes abordează domenii dintre cele mai diverse, de la arta populară până la ritualurile magice ale șamanilor asiatici, de la poezia lui Pușkin pînă la muzica lui Musorgski și Stravinski sau filmele lui Eisenstein, mobilizând o impresionantă distribuție de artiști și aristocrați, revoluționari și exilați, preoți și libertini, țari și tirani. Titlul volumului este inspirat de o scenă simbolică din „Război și pace”, în care tânăra contesă aude o melodie populară și, instinctiv, începe să danseze. Pornind de la semnificația dansului Natașei, autorul explorează tensiunile dintre cultura înaltă și cultura populară, dintre componenta europeană și componenta asiatică ale culturii ruse și examinează modul în care artiștii, scriitorii și gânditorii ruși au construit mitul „sufletului rus”. Cartea cuprinde opt capitole, acestea fiind următoarele: 1. Rusia europeană; 2. Copiii anului 1812; 3. Moscova! Moscova!; 4. Căsnicia țărănească; 5. În căutarea sufletului rusesc; 6. Urmașii lui Genghis-Han; 7. Rusia prin lentila sovietică; 8. Rusia de peste hotare. De asemenea, cartea conține 540 de pagini și a fost publicată pentru prima oară în anul 2002, în Marea Britanie, traducerea de la Polirom fiind realizată de Lucia Popovici. Teza principală a cărții este aceea că în spatele aspectului de monolit a ceea ce numim „cultura rusă” se găsesc elemente de o mare varietate din punct de vedere al provenienței și al construcției.

Evident, istoria culturală a Rusiei nu se poate reduce la o înșiruire de antiteze – și nici autorul nu o face – dar acestea sunt o modalitate facilă de a înțelege lucrurile, cel puțin la nivel introductiv. Capitolele I și III sunt dedicate vechii capitale a Imperiului (*Rusia europeană*), respectiv Moscovei (*Moscova! Moscova!*) (p. 29-75, 131-178), fiind printre cele mai interesante ale cărții. În primul, autorul vorbește despre construirea Sankt Petersburgului de către țarul Petru cel Mare ca un experiment arhitectonic (o „inginerie culturală”, spune Orlando Figes), de europenizare a Rusiei. Mai mult decât atât, a fost un uriaș efort de negare a vechii Rusii, a vechilor structuri sociale, a realităților ruse, a Moscovei, pe care Petru cel Mare le disprețuia. La

fel și Moscova l-a disprețuit pe țar și a disprețuit capitala nouă construită pe malurile Nevei și a văzut în ea, de-a lungul timpului, un implant străin, negarea a tot ce era autentic, rusesc. Ascensiunea Moscovei și competiția cu capitala de pe Neva începe după anul 1812 când, paradoxal, marele incendiu care s-a produs în momentul intrării lui Napoleon în oraș, a creat un gol care a fost umplut în deceniile următoare printr-un mare efort nu de reconstruire, ci de construire a orașului. Sunt două capitole spectaculoase în care se confruntă două mari capitale atât de diferite una de cealaltă, din secolul al XVIII-lea și până în zilele noastre.

Capitolul al doilea, *Copiii anului 1812* (p. 77-130), este și el foarte interesant; ne poartă prin spectacolul ideilor culturale și politice de la începutul secolului al XIX-lea. Reperul de la care pornește autorul este campania lui Napoleon în Rusia (1812), care a avut niște consecințe uriașe asupra societății ruse. Pe de o parte, Napoleon a spulberat – paradoxal! – admirația nețărmită pe care o manifesta aristocrația rusă (și nu numai) față de Franța, față de limba și cultura franceză, pe de altă parte „războiul pentru apărarea patriei” i-a făcut pe ofițerii ruși, proveniți din marile familii aristocratice, despărțiți de șerbii lor de o întreagă lume, să-i „descopere” pe aceștia din urmă ca patrioți ruși, dedicați trup și suflet războiului de eliberare. Aceștia sunt copiii anului 1812 care, întorși din război, s-au îndepărtat de cultura saloanelor și s-au apropiat de lumea satului. Acesta este contextul în care se naște mișcarea decembristilor (1825), înăbușită de țarul Nicolae I și urmată de numeroase condamnări la exil în Siberia.

În capitolul *Căsnicia țărănească* (p. 179-227) se vorbește despre procesele istorice prin care țărănimea (satul rusesc în general) a intrat în conștiința publică, a literaturii și chiar a mediilor politice. Momentele de vârf ale acestor procese sunt eliberarea șerbilor (1861) în vremea lui Alexandru al II-lea și apariția mișcării narodnicilor. Aceasta a vrut să rezolve „problema țărănească”, pentru care intelighenția rusă dezvoltase o adevărată obsesie, prin mijloace specifice liberalismului european, dar păstrând specificul rusesc. Imaginea pe care narodnicii și-o construiseră despre țărănime și despre lumea rurală era una idealizată, așa încât acest „experiment” a fost, în cele din urmă, un eșec, constată Orlando Figes (p. 182-187).

În continuare, autorul urmărește istoria ideilor de-a lungul deceniilor următoare și, simplificând demonstrația făcută de el, putem constata că, trecând prin momentul 1905, ne aflăm în fața premiselor culturale ale celor două revoluții din anul 1917. De la decembristii și narodnicii de pe la 1870-1880, marea varietate a curenților culturale și politice de pe la 1900 duce la desfășurările din februarie-martie 1917, o revoluție care s-a dorit politică, dar care, datorită condițiilor specifice societății ruse, a scăpat de sub controlul autorilor ei liberali și a devenit una socială. De atunci, ascensiunea cercurilor politice de

stânga, dintre care s-au remarcat prin vitalitate și perseverență bolșevicii, a fost asigurată. În mod tradițional, până pe la jumătatea secolului al XIX-lea societatea rusă se definea pe sine ca fiind o societate creștin-ortodoxă și europeană. Însă, pe măsură ce Imperiul Țarist se extinde spre est (Siberia, Asia Centrală) și sud (Marea Neagră, Caucaz), cercurile culturale și politice ruse descoperă originile orientale, chiar mongole, ale Rusiei și le asimilează. „Pulsul Asiei străvechi se simțea încă în satele rusești” (p. 304). Rusia își întărește astfel o dimensiune culturală care o îndepărtează – la propriu și la figurat – de Europa. Acum ia naștere sintagma „Eurasia”, pe care putem observa că în ultimii 10-15 ani regimul Putin a recuperat-o și a făcut din ea doctrină de stat. Orlando Figes reconstruiește foarte credibil acest fascinant proces istoric și de idei în capitolul *Urmașii lui Genghis-Han* (p. 275-326). Referința la marele han mongol nu este întâmplătoare, pentru că autorul explică multe din trăsăturile specifice autocrației ruse tocmai prin dominația mongolă care a durat 250 de ani (p. 284-285).

Spre deosebire de alte popoare, care au construit și au rămas în mare parte la teorii privind „lupte antiotomane”, „eforturi de veacuri” și lipsa de consecințe sociale și culturale a unor regimuri de dominație străină, rușii au acceptat – treptat – că au asimilat aceste elemente orientale, că le-au integrat în literatură, muzică, arhitectură, mai ales în artele decorative, dar și în mentalități și ideologie. În acest capitol, autorul arată că, în Rusia, tradiția autocrației (care merge până la despotism oriental) are legătură mai puțin cu influența bizantină și mai mult cu cei 250 de ani de dominație mongolă, acest lucru fiind vizibil nu numai în epoca țărilor, ci și în epoca sovietică (vezi regimul lui Stalin) și, aș completa eu, până în zilele noastre. Este simptomatică sintagma rostită de scriitorul și gânditorul socialist Aleksandr Herzen, conform căruia țarul Nicolae I a fost un „Genghis-Han cu telegraf”, sintagmă parafrazată de Orlando Figes cu privire la Stalin – un Genghis-Han cu telefon (p. 286).

Ultimul capitol al cărții, intitulat *Rusia de peste hotare* (p. 391-435), este dedicat emigrației. De altfel, nu poți discuta istoria culturală a acestei țări fără a pune în discuție Rusia din afara Rusiei. Între anii 1917-1929, din Rusia au plecat trei milioane de emigranți. Sentimentul comun care îi animă este dorul pe patrie, ei construindu-și o imagine idealizată asupra Rusiei, construind un trecut care nu a existat niciodată. Emigranților ruși le este atât de dor, încât erau dispuși chiar să se împace cu regimul sovietic și să revină în Rusia (sovietică), numai și numai ca să fie acasă! Chiar dacă știau că se întorc într-o țară închisă, în care vor suferi privațiuni și persecuții. De altfel, prima generație de emigranți nici „nu și-a despachetat niciodată cu adevărat valizele”, sperând în prăbușirea rapidă a regimului

bolșevic (p. 402). Capitolul ne prezintă câteva cazuri cutremurătoare de artiști, poeți, compozitori, scriitori care nu au putut trece peste acest dor, care au fost primiți în Uniunea Sovietică cu onoruri și privilegii și au sfârșit înghițiți de monstrul sovietic. Este interesantă și privirea aruncată de autor asupra relației dintre emigrația rusă și țările care au găzduit-o: Germania (Berlinul a fost mai bine de un deceniu „capitala” emigrației ruse), Franța, Cehoslovacia, S.U.A. În puțini ani, emigranții au sărăcit, au terminat de vândut ceea ce avuseseră de vândut și au ajuns să ducă o viață grea. Transformările politice din Germania de la începutul anilor 1930 și mai ales momentul 1933 i-au alungat pe emigranții ruși, care s-au instalat la Paris, de unde au plecat după nici un deceniu, în fatidicul an 1940. Din punct de vedere ideologic, autorul observă că emigrația rusă, în mod organic de orientare antisovietică, nu s-a împăcat cu inteligența occidentală de stânga, care idealiza Uniunea Sovietică și regimul lui Stalin (p. 403).

Un consistent capitol este cel dedicat epocii sovietice: *Rusia prin lentila sovietică* (p. 327-390). Este, poate, capitolul de apogeu al cărții, pentru că aici cititorul poate observa cum se „sparg” marile zbateri intelectuale, de idei ale Rusiei secolului al XIX-lea și al începutului de secol XX, despre care Orlando Figes a scris în capitolele anterioare, în regimul care ia naștere în urma Revoluției din Octombrie. Așa cum arată autorul, ideologia Revoluției bolșevice îi datorează mai puțin lui Marx, necunoscut maselor (dar făcut părinte ideologic al Revoluției, împreună cu Engels și apoi Lenin) și mai mult tradițiilor egalitariste și aspirațiilor utopice ale țărănimii pentru dreptate socială (p. 332), dar și tradițiilor și curentelor de idei de stânga atât de puternice în Rusia pe la începutul secolului XX și mai ales după 1905. Ca și în capitolul despre emigrație, și aici autorul prezintă câteva biografii reprezentative ale unor artiști, scriitori, compozitori, regizori, cu sușurile și mai ales coborâșurile biografiilor lor. Ca și pe emigranți, și pe cei rămași în URSS monstrul sovietic i-a înghițit și puțini au supraviețuit... Poate au supraviețuit fizic (niște epave), dar au murit din punct de vedere al creației. Marile energii creatoare, care s-au manifestat într-un mod excepțional în deceniile 1900-1910 și chiar 1920, s-au prăbușit în anii 1930, pe măsură ce regimul lui Stalin strângea chingile. Le-au omorât acuzațiile de „formalism”, „spirit mic-burghez”, privațiunile, persecuțiile, Siberia, doctrina realismului socialist, doctrina lui Jdanov.

Cât de dură a fost epoca Marii Terori de la finalul anilor 1930 se vede din mărturisirile unora dintre oamenii de cultură care i-au supraviețuit, cum că în comparație cu aceasta, anii celui de-al doilea

război mondial au fost o eliberare, o mică perioadă de libertate, în care presiunea ideologică și represiunea s-au relaxat (p. 367-368)¹.

Să vezi o cultură în acest mod refractat înseamnă să contești ideea unui nucleu pur, organic sau esențial. Nu există nici un dans țărănesc rus „autentic” de tipul celui imaginat de Tolstoi și, ai domă melodie pe care dansează Natașa, majoritatea „cântecelor populare” ale Rusiei proveneau în realitate de la oraș².

Tema de bază a acestei cărți este deci istoria unei țări fascinante, bizare, glorioase, disperate, exasperante, sângeroase și eroice. Cartea este scrisă nu doar pentru specialiști, dar și pentru toți cei interesați de trecutul unei țări care poate fi descrisă atât ca o relicvă haotică a unui vechi imperiu, cât și ca o amenințare existențială la adresa occidentului. Cercetările autorului au implicat un șir de lucrări, multe din ele fiind scrise în limba rusă. *Dansul Natașei* este departe de a fi o istorie evenimentială a Rusiei ci, așa cum îi spune subtitlul, este o cercetare de istorie culturală, de istorie a curentelor de idei, puse în context cultural și istoric.

Istoria culturală este un domeniu mai puțin frecventat de istoriografia română (cu câteva notabile excepții), dar cartea de față poate constitui un model și un bun impuls în același timp. Asta după ce parcurgi efectiv această lucrare masivă, de aproape 450 de pagini de analiză istorică densă, organizată în opt capitole. În lucrarea sa autorul face o descriere a europenizării Rusiei, începând cu orașul Sankt Petersburg, pe vremea lui Petru cel Mare. Foarte interesante sunt informațiile culese din mai multe surse istorice, în mod special traduse din limba rusă, care vorbesc despre construcția palatelor în Rusia și societatea intelectuală aristocratică rusă care a și pornit dezvoltarea culturală, datorită influenței din exterior. În galeria liderilor care au schimbat destinele statelor pe care le-au condus, Petru cel Mare este, fără ezitare, un bun studiu de caz. El a fost liderul care a transformat Rusia dintr-un stat înapoiat al Evului Mediu într-o mare putere a Europei moderne. Rusia lui Petru cel Mare a moștenit însă regimul autocratic fundamentat încă din perioada ocupației mongole. După căderea Constantinopolului și crearea Rusiei în jurul Ducatului Moscovei, regimul țarist a proclamat Rusia ca fiind a Treia Romă. Din cauza nenumăratelor amenințări externe pentru existența statului rus (invazia mongolă și războiul ulterior cu uniunea polono-lituaniană din secolul al XVII-lea), Moscova a dezvoltat sentimentul de cetate asediată, ce va impulsiona ulterior comportamentul său agresiv în tratarea problemelor de politică externă. Autorul povestește

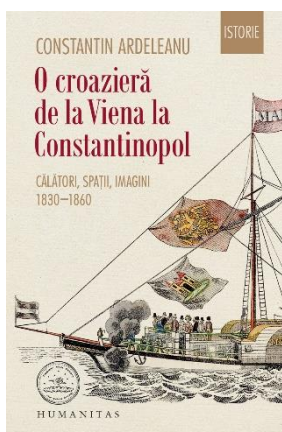
¹ <https://peregristorii.wordpress.com/2020/12/30/dansul-natasei-un-spectacol-de-istorie-culturala-a-rusiei/>

² Richard Taruskin, *Defining Russia Musically: Historical and Hermeneutical Essays*, Princeton 1997, p. 3-24.

istoria Rusiei folosind diferite personaje și care descriu foarte bine viața poporului rus, de la primele decenii de modernizare și până la apariția Uniunii Sovietice.

Concluzionând, Dansul Natașei. O istorie culturală a Rusiei este o carte extraordinară care descrie foarte clar istoria culturală a Rusiei și poate fi citită ca o istorie a literaturii ruse, a procesului de modernizare, o istorie socială, a arhitecturii, artelor și muzicii. Nu în ultimul rând, capitolele ei conțin numeroase referințe la biografiile unor aristocrați, scriitori, pictori, compozitori, regizori ruși (Anna Ahmatova, Mihail Bulgakov, Piotr Ceaikovski, Anton Cehov, Marc Chagall, Feodor Dostoievski, Serghei Eisenstein, Nikolai Gogol, Maxim Gorki, Vasili Kandinski, Vladimir Maiakovski, Osip Mandelștam, Vladimir Nabokov, Boris Pasternak, Serghei Prokofiev, Aleksandr Pușkin, Serghei Rahmaninov, Nikolai Rimski-Korsakov, Vladimir Stasov, Igor Stravinski, Dmitri Șostakovici, Lev Tolstoi, Maria Țvetaeva, Serghei Volkonski). Fiecare biografie este o mică lume și este o mică Rusie. Pe de altă parte, *Dansul Natașei* ne oferă multe sugestii și modele de interpretare pentru istoriile altor țări și culturi europene.

Andrei Guțu

Constantin Ardeleanu, *O croazieră de la Viena la Constantinopol. Călătorii, spații, imagini (1830-1860)*, București, Editura Humanitas, 2021, 302 p.

[DOI: 10.2478/amsh-2022-0028](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0028)

Profesor de istorie modernă la Universitatea din Galați, Constantin Ardeleanu a fost dintotdeauna interesat de rolul pe care Dunărea și Marea Neagră l-au jucat în spațiul sud-est european. Mai mult, se poate observa în cercetările sale - așa cum o și recunoaște, de altfel (p. 28) - un interes aparte pentru două teme esențiale pentru el: *istoria Dunării și istoria călătoriilor*. O parte din zonele prezentate în carte le-am văzut, le-am trăit pe viu; celelalte sper să le descopăr în viitor. Dar provocarea pe care am simțit-o la începutul cărții a fost legată de istoria acestor locuri. Eu știu ce am văzut; dar oare cum arătau aceste locuri, cum erau privite și cum erau înțelese cu aproape două secole în urmă?

Partea introductivă a cărții - „Haracterul epohii noastre” - are rolul de a ne transpune nu în timpul istoric, evenimential, ci în cel al

mentalității specifice secolului al XIX-lea românesc. Mai exact, surprinde momentul în care diverși cărturari români - unii dintre ei personaje centrale ale istoriei românilor, precum Mihail Kogălniceanu, alții mai puțin cunoscuți, dar care au așternut pe hârtie impresiile lor de călătorie - iau contact direct cu industrializarea care a cuprins Europa vestică. În călătoriile lor, ei descoperă nu numai puterea de transport a motoarelor, a aburului nou folosit în tehnologie, ci fac legătura logică între „forța aburului și civilizație” (p. 19), precum și corelațiile dintre cele două asupra reconfigurării politice, sociale și economice a Europei. Nu putem să nu remarcăm faptul că limba română era prea săracă în nuanțe pentru a exprima noile tehnologii; așadar, pentru călătorii români, „vapor pe uscat” (p. 18) înseamnă tren, pentru că încă nu există termenul specific.

Odată cu tratatul ruso-otoman de la Adrianopol (1829), când au fost ridicate restricțiile otomane din zona dunăreană, Dunărea a intrat în circuitul internațional al transportului de persoane, mărfuri, bunuri și idei (p. 24). Pirosciful¹ - cum era denumit micul vapor cu abur care circula pe Dunăre - a contribuit masiv la modernizarea societății românești, mult mai mult - spune autorul - decât au făcut-o cei peste 30 de mii de km de cale ferată construită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (p. 25).

Autostrada naturală a Dunării - cum denumește autorul fluviul pe tot parcursul cărții - are un rol fundamental atât în dezvoltarea societății românești, prin circulația unui număr mare de persoane de-a lungul fluviului între Viena și Constantinopol, dar a contribuit și la atragerea interesului străinilor față de teritoriile românești.

Primul capitol, *O croazieră printre civilizații*, analizează consecințele introducerii serviciului austriac de piroscafe pe Dunăre (1830) și organizarea rețelei de transport pe ruta Viena-Constantinopol, în doar câțiva ani înregistrându-se mii de călători care efectuau acest traseu din motive diverse. Mai mult, dacă în epocă existau încercări mai timide de redactare a unor ghiduri de călătorie, la mijlocul secolului al XIX-lea acestea încep să fie foarte atent redactate, exclusiv de oameni care au fost ei înșiși pe traseele prezentate. Introducerea circulației pe Dunăre a rezolvat o problemă esențială subliniată de mai mulți călători străini în zonele balcanice. Problema era legată de starea drumurilor din Orient și Occident: dacă în Orient drumurile erau privite în termeni militari (asigurau deplasarea armatei în caz de nevoie), în Occident acestea aveau rolul de a asigura buna circulație a persoanelor și bunurilor, deci accentul cădea pe siguranță, comoditate și rapiditate. Cum s-a ajuns la organizarea acestui serviciu de transport dunărean? Autorul

¹ De la *piro* - foc și *scaf* - navă.

identifică trei factori esențiali: dorința de profit a unor antreprenori privați, care au înțeles oportunitatea; revoluția tehnologică din transporturi; importanța serviciului de navigație pentru interesele strategice ale austrieșilor (p. 51).

Al doilea capitol, *Un oraș plutitor*, abordează dimensiunea socială a călătoriilor, prin intermediul studierii piroscafelor austriece. Punctul de plecare este ideea că, pe parcursul călătoriei, fiecare piroscaf se transformă într-un loc de socializare foarte intens, care aduce oamenii față în față, obligați să petreacă timp împreună într-un spațiu restrâns. Piroscafele devin așadar platforme de socializare „obligatorie”; traseele urmate pe Dunăre erau suficient de lungi pentru a nu permite autoizolarea, călătorii simțind nevoia de a intra în contact cu „celălalt”; totodată, prin construcția lor, ele avantajau spațiul public de pe punte în dauna cabinelor private, destul de mici și neîncăpătoare. Biletele erau destul de ieftine și accesibile tuturor categoriilor sociale, ceea ce transforma micul vapor într-un loc de întâlnire foarte cosmopolit.

Vrând-nevrând, călătorii intrau în contact unii cu alții, ajungând ca pe parcursul călătoriei să se deruleze adevăratele schimburi culturale, ideologice și de mentalitate. Chiar și schimburi foarte utile de informații referitoare la destinațiile finale oferite de cei care au mai fost deja - celor care se pregăteau să pășească pentru prima dată într-un anume oraș.

Fiecare călătorie, fiecare grup care se forma la bordul piroscafului, avea oarecum propria lui poveste; uneori, se alegea neoficial, un fel de lider al grupului, care era ascultat instinctiv de toți ceilalți; alteori, exista un personaj mai amuzant, în jurul căruia se strângeau toți călătorii, și care prin anecdote, discuții sau polemici forțate făcea călătoria mai suportabilă. Unele jurnale de călătorie menționează prietenii care s-au legat pe durata traversării fluviului, prietenii care au rămas și s-au consolidat și după coborârea pe uscat.

Apar însă și situații amuzante; una dintre problemele amintire de majoritatea călătorilor epocii este... sforăitul. Deși pare o glumă, acest aspect al călătoriei ridica serioase probleme vizavi de starea de confort a celor care se vedeau nevoiți fie să ia măsuri împotriva „cacofoniei produse de 50 de nasuri de toate mărimile, naționalitățile, culorile și varietățile de tonalitate” (p. 87), fie să doarmă pe punte, sub cerul liber. Capitolul abordează și alte aspecte pe care azi, având la îndemână confortul, ne vine greu să le înțelegem: mirosurile implicite, lipsa unor dotări sanitare, care pot determina izbucnirea unor epidemii (de altfel, existau reglementări de carantinare după acostarea în diverse orașe; abia după izolarea timp de câteva zile, pasagerilor le era permis să intre în orașul de destinație), masa pe durata călătoriei (de regulă, fiecare avea propriile provizii; masa

servită în regim de restaurant, pregătită pe vas, era foarte costisitoare), accesul la zonele de odihnă etc.

Capitolul III, *Între Orient și Rusia*, abordează percepțiile, clișeele și imaginarul colectiv, cu referire la modul în care călătorii - români sau străini - creionează imaginea Principatelor române din „viteza vaporului”. Există în epocă o percepție generalizată cu privire la aceste teritorii, aflate la granița dintre decăderea specifică otomanilor și agresivitatea rusească. Dunărea era considerată ca limită naturală, militară și sanitară prin care Rusia se apăra de „molimele orientului otoman”, dar și cea prin care Imperiul Otoman se proteja de nesfârșita dorință a rușilor de a se extinde teritorial (p. 122). Spațiul românesc este văzut și înțeles ca fiind zona tampon dintre Orient și Occident, iar deschiderea Dunării pentru transportul pasagerilor a pus în lumină discrepanțele și mai vizibile de la un capăt la altul al fluviului, care creionează cumva tranziția de la o civilizație modernă la una cramponată în trecut (p. 120).

Dacă până acum autorul și-a concentrat atenția asupra străinilor - cum au perceput ei mobilitatea pe Dunăre, deschiderea Principatelor Române, mentalitatea, cultura și civilizația românească etc. - în capitolul IV, *Românii în Europa*, abordează aceste aspecte din perspectiva românilor: ce a însemnat pentru ei piroscaful, această „mașinărie revoluționară” - primul motor al revoluției industriale pe care românii l-au văzut la ei acasă (p. 157), ce a însemnat să călătorească umăr la umăr cu străini din întreaga Europă, spre alte țări, să cunoască pas cu pas propria țară și lumea din afara ei.

Odată familiarizați cu posibilitățile de mobilitate oferite de piroscaf, românii au înțeles șansa care li se oferea pentru a fi la curent cu ce se întâmpla în lume, fiind avizi de informații aduse de călători, dar au început la rândul lor să călătorească din diverse motive: studii, afaceri, nevoi personale, sănătate sau pur și simplu din plăcere. Plăcerea de a cunoaște lumea.

Mai mult, ei înțeleg că piroscaful de pe Dunăre poate fi doar un prim pas al călătoriei lor, astfel că în notițele călătorilor apar foarte multe variante de trasee, pe care ei le-au urmat după debarcarea de pe vaporul cu aburi. Pentru mulți români, piroscaful era primul teritoriu străin pe care pășeau (p. 170). Odată urcați la bord, ei deveneau cetățeni ai lumii, integrându-se în comunitatea cosmopolită de pe puntea vaporului, ca prim pas al amestecului cu străinii din lumea largă.

Un aspect poate mai puțin abordat în istoriografie este legat de rolul revoluționar al piroscafului, dar nu din perspectiva tehnologizării, ci din cea a mentalității. Autorul ne oferă mai multe exemple în care piroscaful de pe Dunăre a fost considerat locul fizic în care s-au născut ideile revoluționare, au fost discutate planurile de

acțiune, au fost transmise sarcinile mai departe sau chiar au sprijinit retragerea revoluționarilor spre alte țări, amenințați cu închisoarea.

Deși au mai fost abordate tangențial în capitolele precedente, călătoria de câteva zile cu piroscaful avea și unele aspecte mai puțin plăcute. Astfel, capitolul V, *Călătorii și epidemii*, analizează o problemă gravă care, deși avea ca punct de plecare bordul destul de mic al vaporului, putea atrage după sine probleme uriașe pentru comunitățile în care debarcau călătorii. Carantina și izolarea - două cuvinte care sunt încă foarte vii în mintea noastră - nu au fost necunoscute la mijlocul secolului al XIX-lea. Circulația intensă a persoanelor, contactul direct pe durata călătoriei, spațiul redus de socializare și mai presus de orice zona de baștină a călătorilor - toate acestea mențineau vie amenințarea apariției unor posibile epidemii. Dacă în rândul pasagerilor se manifesta o afecțiune, o molimă, o boală, odată cu debarcarea și pătrunderea în comunitate, autoritățile nu mai puteau controla răspândirea acesteia.

Din acest motiv, pentru a asigura sănătatea publică, au fost organizate de-a lungul porturilor dunărene așa-numitele „lazarete” - „stavile și paze asupra granițelor turcești, ca să păzească Europa de ciumă” (p. 194) - case de izolare, în care pasagerii erau obligați să rămână câteva zile, suficiente să dovedească starea lor de sănătate. Oameni, animale, mărfuri care veneau dinspre zonele otomane, erau supuse acestui regim strict de supraveghere; regulile erau foarte dur aplicate și respectate, chiar și în cazul demnitarilor, și erau slăbite doar atunci când nu se înregistrau nici un fel de situații epidemice.

Aceste case de carantinare erau deservite de un număr impresionant de angajați - medici, bucătari, slujitori, militari - care aplicau procedurile standardizate la nivel european: verificarea fizică a călătorilor, a bagajelor, „afumarea” hainelor în vederea dezinfectării cu diferite soluții chimice sau naturale cunoscute pentru efectele lor purificatoare (p. 208-212).

Mai mulți călători subliniază însă și alt rol al lazaretelor. Anume cel de purificare politică. Pe durata carantinării și a verificării lucrurilor personale, uneori erau confiscate cărți sau documente care puteau reprezenta un pericol la adresa sănătății politice a provinciilor. Sau cele câteva zile de carantinare și izolare erau suficiente pentru autorități să descopere dacă pasagerul în cauză era de bună credință sau nu. Sistemul aplicat în spațiul românesc nu era nou, ci adaptat după cel austriac (p. 216-218).

Abordând o perioadă istorică în care tehnologia, ingineria și știința de a stăpâni pământul erau în plin avânt, capitolul VI, intitulat *Natură și tehnologie în Clisura Dunării*, analizează întâlnirea dintre natură și civilizație, felul în care lucrările de construcție, de adaptare a zonei dunărene la nevoile de transport au afectat peisajul natural.

Istoric vorbind, dar și geografic, Defileul Dunării reprezenta pentru pasagerii străini un peisaj pe cât de fascinant, pe atât de înfiorător prin prisma siguranței traversării apelor în perioadele mai secetoase. Impresiile călătorilor sunt unanime în ceea ce privește splendoarea locului de întâlnire a apei cu muntele, loc în care Dunărea părea că se termină și începe un curs de apă - Istrul cunoscut încă de romani (p. 239).

În timp, au fost elaborate numeroase proiecte ingineresti care și-au propus să regularizeze cursul fluviului, pentru a facilita navigația în condiții de mai mare siguranță. Costurile ridicate și problemele tehnice care depășeau cunoștințele epocii au dus la imposibilitatea punerii lor în practică, rămânând la stadiul de planuri și atât.

Concluziile autorului sunt, în fapt, o prezentare succintă a celor șase capitole. Ele reiterează rolul fundamental pe care navigația liberă pe Dunăre l-a avut în mai multe direcții: mobilitatea persoanelor, a mărfurilor, a bunurilor și, în special a ideilor; piroscaful - spațiu eminamente social, locul în care se făcea transferul de informații, primul pas pe calea integrării în comunitatea europeană; în pofida deschiderii, Dunărea marchează și mai vizibil frontiera dintre cele două lumi: Orient și Occident; navigația pe Dunăre - pas important pe calea înțelegerii „celuilalt”; rolul strategic - economic, militar, social, ideologic etc. - al traseului dunărean.

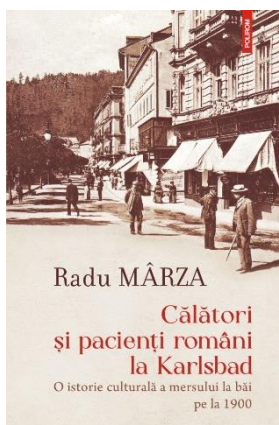
La finalul lecturii acestei cărți, pot spune că privesc Dunărea cu alți ochi. Nu m-aș fi gândit niciodată - dată fiind ușurința cu care călătorim azi, condițiile mai mult decât confortabile, rutele prestabilite și legăturile între diferitele mijloace de transport, informațiile de care dispunem etc. - că un simplu piroscaf, rudimentar construit, cu un echipaj de multe ori analfabet (spune autorul de mai multe ori pe parcursul cărții) poate să aducă o schimbare atât de mare în viața oamenilor. Și totuși, parcurgând însemnările de călătorie ale celor care s-au folosit de traseul dunărean pentru a descoperi lumea - și care constituie sursele de bază cercetate de autor - ni se deschide o altă lume în care putem vedea începuturile a ceea ce azi ni se pare atât de firesc: călătoria, parcurgerea unor distanțe mari fără efort, fără oboseală și în cele mai confortabile condiții.

Este de apreciat felul în care autorul se raportează la sursele vremii și faptul că există foarte multe trimiteri la texte din epocă dovedește, pe de o parte buna cunoaștere a acestora, dar și febrila cercetare, acribia și seriozitatea cercetătorului. Mai mult, după principiul general recunoscut că o imagine vorbește de la sine, cele 32 de ilustrații realizate în epocă și cuprinse în carte redau adevărata dimensiune a traseului dunărean, a peisajelor care i-au încântat pe călători - și i-au îngrozit în același timp -, a percepției asupra teritoriilor românești din secolul al XIX-lea.

Mărturiile și notele de călătorie din epocă stau la baza documentării; dar acestea nu sunt preluate *ad-literam*, fără a fi contextualizate. Bibliografia foarte consistentă de la finalul cărții dovedește acest aspect. Fiecare călător menționat este prezentat, pentru a-i putea conferi credibilitatea necesară; fiecare eveniment politic este contextualizat, pentru a înțelege dimensiunea reală a implicațiilor istorice; fiecare inițiativă privind circulația pe Dunăre, proiectele tehnice de „îmblânzire” a fluviului sunt explicate în contextul mai amplu al politicii, al intereselor marilor puteri din zonă, al impactului în perspectiva viitorului apropiat.

Cartea „curge” asemeni fluviului pe care îl descrie, o istorie bine argumentată, bazată pe surse de epocă. Dacă privesc Dunărea cu alți ochi acum? Cu siguranță da! E o altă perspectivă! Dunărea nu mai este doar un curs de apă! Este un „personaj” viu, are o viață, o istorie, un trecut și un viitor.

Ancuța-Maria Precup-Mătieș

Radu Mârza, *Călători și pacienți români la Karlsbad*, Iași, Editura Polirom, 2022, 512 p.

[DOI: 10.2478/amsh-2022-0029](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0029)

În momentul în care am citit descrierea cărții *Călători și pacienți români la Karlsbad* de Radu Mârza mi-am dat seama că autorul îmi va oferi o călătorie frumoasă în timp, în acele vremuri inegalabile din La Belle Epoque. Și unde, urma să cunosc, prin intermediul cuvintelor, oameni, nu personaje de carte despre care să aflu lucruri nebănuite, despre „cel dintâi loc de cură din lume”, acea „Mecca balneologilor”. Prin această lucrare, autorul a încercat și a reușit să răspundă la multe „de ce-uri”, să explice popularitatea locului, cum a ajuns Karlsbad să fie standard în materie de stațiuni, de petrecere a concediului, de tratament și chiar de mondenități.

Înainte de a pătrunde în lumea de altădată, să îl cunoaștem pe Radu Mârza, profesor la Facultatea de Istorie și Filozofie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai”, unde predă cursuri despre identități istorice în Europa Centrală, despre istoria medievală și modernă românească, bineînțeles despre istoria culturală a călătoriilor și turismului ș.a. Pe scurt, așa cum se descrie el însuși pe pagina sa de lecturi și călătorii, este un „istoric, iubitor de cărți și de călătorii, de geografie, colecționar de cărți poștale, timbre, bancnote, traducător”,

crescut într-un mediu a două culturi (română și slovacă), căci „în copilărie, în casa părinților și a bunicilor se vorbeau cotidian patru limbi: română, slovacă, maghiară, germană”¹. Pasiunea pentru călătorii, la care se adaugă copilăria petrecută într-o stațiune balneară, din Cehoslovacia, plus primirea unui exemplar din broșura de prezentare a stațiunii Karlsbad devin premise pentru un început de carte. *Călători și pacienți români la Karlsbad* este cea de a doua carte a autorului în sfera istoriei călătoriei, după *Călători români privind pe fereastra trenului. O încercare de istorie culturală (1830-1930)*.

Prezenta lucrare este una care pare să se citească singură, mai ales datorită introducerii, care expune succint ceea ce urmează să descoperim în următoarele pagini. Astfel, practic cartea se dezvăluie în fața cititorului, care își trasează în minte un plan, niște idei pe care să le urmărească în lectura sa. Cu toate că este scrisă de un cercetător și profesor de istorie, nu se adresează unui public specializat, ci poate fi citită de un public larg, care dorește să afle mai multe despre istoria și călătoriile de altădată. Probabil prin prisma meseriei de dascăl și a faptului că textele sale s-au născut în urma seminariilor și a discuțiilor cu studenții, cartea are un curs narativ, explicativ și descriptiv. De asemenea, este un text foarte bine documentat, având multiple surse (primare, fotografii originale, cărți poștale, reclame, afișe, ziare), cu ajutorul cărora cititorul împreună cu autorul fac o călătorie în trecut, unde descoperă lumea și societatea europeană din secolul al XIX-lea, într-un timp în care națiunile se afirmă și se dezvoltă statele naționale. În aceste vremuri aparte, în plină dezvoltare, se remarcă orașul-stațiune Karlsbad, devenit chiar un centru cultural și politico-ideologic al continentului.

În prefață, Alin Ciupală surprinde bine esența cărții, remarcând caracterul cosmopolit al orașului, în care etniile lasă deoparte divergențele și unde diverse categorii sociale stau la cură, împreună, se plimbă pe aceleași promenade. Atât prefațatorul cât și autorul, subliniază faptul că orașul Karlsbad a fost și un loc al românilor, după cum a fost locul preferat pentru cei din Imperiul Austro-Ungar sau cel Rus; era locul tuturor care se simțeau acolo, în siguranță, și totodată erau la curent cu ce se întâmpla acasă prin corespondență, presă sau telegraf.

Începutul acestei reconstituiri pleacă de la broșura despre Karlsbadul de odinoară, publicată de dr. Ludwig Sipöcz și medicul dr. Josef Ruff la Karlsbad, în 1907, din însărcinarea consiliului municipal al stațiunii, care i-a fost dăruită autorului de către prof. univ. Ovidiu Mureșanu, și care a devenit imboldul pentru a deschide „porțile unei călătorii”. Această broșură este exemplarul în limba română, dedicat

¹ <https://peregristorii.wordpress.com/about/> .

românilor care mergeau în stațiune, ea putând fi considerată drept un element de marketing de turism timpuriu, ca și o dovadă că numărul românilor prezenți în stațiune era foarte mare.

Lecturând această carte vom descoperi motivele pentru care a avut succes stațiunea Karlsbad, dar și cum a evoluat povestea „artei călătoritului” în Europa, ca și formă de turism. Astfel, putem observa că perioada de după 1815 a fost una de pace (puțin tulburată de războaie), creând cadrul optim de deplasare în siguranță pe distanțe lungi, dar și pentru progres și dezvoltare. Acum, se construiesc și se extind rețelele de căi ferate, pentru călătorii mai confortabile, mai rapide pe distanțe lungi. În plan politic exista o „democratizare” care determină societatea să călătorească de plăcere, aceasta fiind marea descoperire a oamenilor din secolul XIX.

Despre Karlsbad se spunea în publicațiile românești de pe la 1900 că este „cel dintâi loc de cură din lume”, „Mecca balneologilor” sau „Mecca ficaților și a fierei” și că e „cel mai frumos spital al Europei” (p. 21-22). Citind cartea, descoperim că acești călători fac parte din istoria turismului european din secolul al XIX-lea, alături de celelalte națiuni, existând deci un Karlsbad al românilor, unul al germanilor, unul francez și așa mai departe. Așadar, dacă scoți „român” și „Karlsbad” și le înlocuiești cu oricare altă națiune și stațiune din Europa ai același fir epic al istoriei turismului.

Autorul răspunde curiozității de a ști când au început românii să călătorească, apelând la diferite surse din care rezultă că, după antecedentele medievale, începând cu secolul al XVIII-lea, și românii au beneficiat de ceea ce Pierre Chaunu numea „trecerea de la mica la marea Europă” (p. 15). Treptat, „lărgirea cunoașterii umane” și datorită aportului presei stârnește curiozități și interese diverse. De exemplu, din ziare au aflat românii și despre stațiunea Karlsbad și beneficiile ei. Așadar, vorbim de o evoluție culturală și socială pentru secolul al XIX-lea.

Ce știm despre călători? Despre primii se știe că porneau la drum cu un ghid în buzunar și că cel mai vestit călător al secolului al XVIII-lea a fost Gothe, care a vizitat Karlsbadul de 13 ori, plus multe alte orașe, având doar un ghid și o hartă a orașului respectiv. Însă în secolul următor situația se schimbă și se ivesc noi instrumente indispensabile călătorilor, precum „baedekerurile”, acele ghiduri turistice care au apărut, inițial, în spațiul german pe la 1830 și care au revoluționat acest domeniu.

Ca și structură cartea lui Radu Mârza este împărțită în 8 capitole, fiecare cu o anumită temă, dar și cu o bibliografie abundentă, rezultată din cercetarea riguroasă. Narațiunea cărții începe cu istoria orașului Karlsbad, de la legende legate de întemeiere care s-au făurit în jurul numelui regelui Boemiei și împăratului Imperiului Romano-German, Carol IV, figură învăluită în mister. Indiferent de variantele

legendelor, care-l prezintă însă întotdeauna pe Carol IV la vânătoare, este prezent detaliul legat de apele termale. Ca și stațiune balneară, orașul este cunoscut abia din secolul al XVIII-lea, urmând în următoarea perioadă să devină renumit pentru izvoarele sale de apă termală. Popularitatea stațiunii Karlsbad este dată și de medicii providențiali care aproape tot anul erau aici. Profesorul Mârza a prezentat contribuția câtorva din medicii faimoși și sugestiile lor curative, începând cu Venceslaus (Vaclav) Payer care a scris *Tractatus de Termis Caroli Quarti Imperatoris* (Lepizig, 1521/1522), continuând cu Thomas Jordan, David Becher etc. Din secolul al XIX-lea, orașul capătă o altă înfățișare, după apariția colonadelor, a Kursalonului (Kurhaus/Konversationshaus), cu sală de mese, încăperi pentru concerte și baluri, sală de jocuri și spații speciale pentru fumat, care împleteau cura de sănătate cu loissirul.

Cine vizita Karlsbadul în secolul al XIX-lea? Pentru prima parte, sursele menționează aristocrația germană și cehă din Imperiu, la care se adaugă aristocrația din părțile învecinate. În ceea ce privește apartenența vizitatorilor, primează cei din Germania, Austro-Ungaria, provinciile polone, chiar și din Egipt, India, Statele Unite și Venezuela. În a doua jumătate a secolului apartenența socială a vizitatorilor se schimbă radical, este momentul în care pornesc în călătorii burghezia, funcționarii, industriașii, bancherii. Apare acel „om modern” care dorește să imite și să copieze obiceiurile și stilul celor bogați, dar la un nivel adaptat propriei condiții financiare și propriilor pretenții. Autorul remarcă cum stațiunile, odinioară liniște, devin aglomerate, agitate întrucât „omul modern” introduce cafeneaua, teatrul, sporturile, ceea ce determină o transformare structurală în Karlsbad, și în turism în general. Municipality conștientizează importanța stațiunii balneare, și privind-o ca pe o afacere a investit în economia locală, dezvoltând-o și modernizând-o pentru a atrage și mai mulți turiști. Aceasta este o gândire ce ține de turismul modern. Tot în acest sens, o idee de promovare, sunt cărțile poștale de la sfârșitul secolului. Mai mult, în această perioadă apare concurența între stațiuni, care își dispută același public, turiștii sau pacienții alegând încotro să meargă în funcție de diferite criterii precum popularitatea, prestigiul sau oferta din punct de vedere balneologic. Din punct de vedere etnic și cultural, în Karlsbad ca de altfel în toate stațiunile din regiunea sudetă, a dominat comunitatea germană, alături de evrei și cehi. La Karlsbad se remarcă însă un multiculturalism secular, cu vizitatori din toate părțile lumii, vorbindu-se nu doar limba germană, ci și franceză, cehă, apoi engleză, italiană, polonă sau chiar rusă.

În istoria sa, orașul a avut o perioadă de aur în prima jumătate a secolului XX, când s-a dezvoltat și modernizat în stilul vienez. Au fost construite și două mari hoteluri: Grand Hotel Pupp și Hotel

Imperial, care sunt elemente reprezentative ale stațiunilor balneare și ale turismului modern. Astfel, cartea ne arată felul în care Karlsbadul de azi este produsul tuturor transformărilor ciclice suferite de-a lungul anilor, în plan social, politic, dar și natural (incendii, inundații), fiecare lăsându-și amprenta asupra stațiunii.

Sfârșitul anului 1918 aduce sfârșitul monarhiei Austro-Ungare și începutul unei noi perioade sub autoritatea Republicii Cehoslovace. Pentru Karlsbad aceasta a însemnat schimbarea denumirii în Karlovy Vary, dar și tulburări politice și sociale, înlocuirea unor nume de străzi, apariția unor alte monumente, o nouă organizare administrativă și prezența mărită a cehilor aici. Cu toate acestea, stațiunea a continuat să fie vizitată de foarte mulți turiști în perioada interbelică. Au urmat tensiunile politice după ocupația germană, apoi războiul care a făcut ca stațiunile balneare să rămână fără vizitatori. După al doilea război mondial hotelurile, băile, restaurantele au fost naționalizate. Începea o nouă etapă, cu mai puțini vizitatori, majoritatea sovietici. Regimul socialist a schimbat statutul stațiunii, menținând-o deschisă tot timpul și accesibilă „maselor largi”. După căderea regimului comunist, Karlsbadul a început să-și revină, astfel că în prezent este o stațiune balneară dinamică și scumpă. Putem spune că aproape s-a întors la perioada de aur din Belle Epoque.

Următorul capitol este dedicat scopului curativ, medicinei balneare, medicilor, dar și relației dintre pacienți și medici la Karlsbad. Profesorul Mârza a cercetat implicarea medicilor în prescrierea unor terapii noi, astfel că din secolul al XVIII-lea, bunăoară la Karlsbad, la renumitele ape termale, se făceau tratamente-băi, împachetări cu nămol și se consuma apă. Apele de aici erau recomandate pentru boli de stomac, reumatism, ficat, rinichi, diabet și alte afecțiuni. Despre acestea și ce remedii existau, se putea afla și din ghidurile de călătorie ale stațiunii. Radu Mârza a stăruit și asupra medicilor români, mai ales a celor din Vechiul Regat, dar și din Transilvania și Banat, care se stabileau la Karlsbad, mai ales în sezonul de vară. Dacă pentru majoritatea dintre noi numele lui Iuliu Traian Mere (1861-1909), primul român care a activat la Karlsbad ca și medic balneolog, practicându-și meseria până la moarte, este azi aproape necunoscut, altfel este cazul lui Alexandru Vaida Voevod (1872-1950). Profesorul Mârza nu ni-l prezintă aici în ipostaza știută de om politic, ci în cea mai puțin cunoscută de medic care a practicat la Karlsbad între anii 1899-1900 și 1911-1914. În plus, „Memoriile” sale sunt o sursă importantă pentru a reconstitui relația unui medic cu pacienții, dar și pentru a afla mai multe detalii despre situația din epocă. Astfel, din notițele lui Al. Vaida Voevod, autorul a aflat că „localnicii aveau rețineri față de medicii străini și față de străini în general” (p. 75) ori că „administrația balneară nu jertfește un ban pentru a întemeia un laborator modern pentru scriitori științifici” (p. 76).

Pentru a reconstitui activitatea celor 15 medici români care au lucrat la Karlsbad în perioada 1890-1940, Radu Mârza a folosit surse diverse: anunțuri și articole din presa vremii, dar și însemnări personale, memorii. Capitolul se încheie cu concluzia că la Karlsbad au fost prezenți în primul rând medici curanți, dar și alți medici în ipostaza de vizitatori sau pacienți ai stațiunii. Dacă celor dintâi, autorul le-a refăcut traseul vieții profesionale, celorlalți le-a schițat activitățile zilnice, de la luatul apei, la proceduri balneare și momente de socializare.

Capitolul trei, probabil cel mai așteptat din momentul în care citești titlul cărții, este despre cei care au vizitat stațiunea. Cu ajutorul unui „evantai” divers de surse, de la presă la memorialistică și corespondență, listele de vizitatori păstrate, autorul a putut face o reconstituire cronologică, oferind cititorilor detalii despre cei care și-au petrecut timpul la Karlsbad. Lista începe cu primul călător, aromânul Baracu, prin secolul al XVIII-lea, mai apoi apar și personalități cunoscute, din familia Golescu, Gh. Asachi și I. Heliade Rădulescu, familia Brătianu. O altă sursă au reprezentat-o „carnetele vilegiaturești”, care au pus călătoriile la Karlsbad în contextul general, extern și intern, oferind un tablou al călătoriilor românilor în străinătate și al destinațiilor preferate. Între numele vizitatorilor cei mai cunoscuți și care au lăsat „urme” se remarcă A. D. Xenopol, Alexandru Vaida Voievod, G. Coșbuc, I. L. Caragiale, Constantin Argetoianu.

După Marele Război, când s-au liniștit spiritele, românii s-au întors în vizită la Karlsbad, izvoarele identificându-i ca și călători/pacienți pe reprezentanți ai bisericilor, atât ortodocși cât și greco-catolici (episcopi, arhiepiscopi, patriarhul Miron Cristea, arhimandriți etc.). O altă sursă de informare despre vizitatori și stațiune, care ne relevă crâmpie de epocă, ne este oferită de scriitorul Demostene Botez, care publicase o serie de articole în „Adevărul”, în perioada 1935-1936.

Karlsbadul era renumit pentru apele termale, așa că viața cotidiană, rutina zilnică a pacienților îmbina luatul apei la anumite ore cu socializarea. În opinia lui D. Botez, „vizitatorii stațiunii se întâlneau indiferent de clasă și stare materială și se comportau pe deplin democratic” (p. 200).

Următoarele două capitole se concentrează asupra elitelor politice, stațiunile devenind locul de întâlniri de familie pentru monarhi sau aristocrați care erau împrăștiați prin lume și reuniți prin convenții sociale. Bineînțeles, nu se făcea politică în mod oficial, dar se ajungea la discuții și anumite întrevederi în interes politic. Radu Mârza a surprins prezența la Karlsbad a lui August II, regele Poloniei, a țarului Petru cel Mare, a cancelarului Metternich, a lui Wilhelm I al

Prusiei, dar și a unor oameni politici români (D. Sturzda, Ioan I. C. Brătianu, Al. Marghiloman, I. Maniu, Al. Vaida Voievod, O. Goga).

„Vara, obligatoriu, la Karlsbad”, pe la 1900, devenise o necesitate socială. La întrebarea unde îți petreci vara, răspunsul frecvent era la cură, la Karlsbad. Asemenea aristocrației, majoritatea ar fi dorit să-și petreacă sezonul de vară în stațiunea care devenise un standard în medicină, dar și în petrecerea timpului liber. Printr-o succintă prezentare a diferitelor evenimente, vizite importante (cum a fost cea a Reginei Maria), spectacole artistice și culturale, activități sportive, autorul creionează Karlsbadul așa cum îl percepeau românii care îl vizitau și cum apărea prezentat în presă.

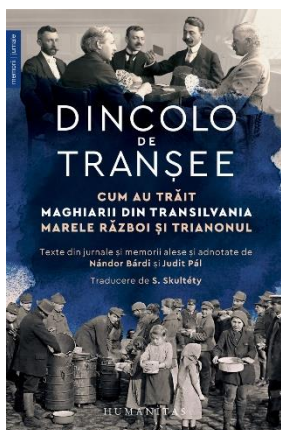
După descrierea pitorească a stațiunii, ultimele două capitole oferă detalii despre costuri și transport. Pentru burghezie era un moft cam costisitor. Din carte aflăm cât costa drumul și sejurul, cu cazare, agenție de voiaj, dar și despre unele probleme întâmpinate, precum cele valutare după destrămarea Imperiului Austro-Ungar.

La finalul cărții au rămas răspunsurile la întrebarea cu ce călătoreau românii spre Karlsbad. Inițial, călătoria se făcea cu diligența și dura foarte mult. Principalul mijloc de transport a fost trenul, probabil și pentru că în acea vreme rețeaua feroviară s-a dezvoltat. Treptat vor apărea automobilul și avionul ca mijloc de deplasare în concediu. Karlsbadul, aflat în centrul Europei, a fost avantajat, adunând vizitatori de jur împrejur. Dunărea a fost un alt punct forte, mulți alegând călătoria cu vaporul. Aceasta era o alternativă interesantă pentru români, dar călătoria dura totuși mult, în jur de o săptămână. Foarte interesant este și faptul că autorul prezintă în carte traseele folosite de români pentru a călători și calendarul mersului trenurilor până la Karlsbad. În secolul XX, automobilul a câștigat teren, ceea ce a determinat preferința de a merge cu mașina proprie, în concediu, în stațiune.

În loc de concluzii, Radu Mârza încheie cartea cu povestea întoarcerii dificile a lui Constantin Argetoianu și a familiei sale de la Karlsbad, în vremuri de război.

În consecință, cartea a ieșit densă, dar plină de informații care oferă cititorului o imagine bogată asupra ceea ce a însemnat stațiunea Karlsbad, pentru turiștii și pacienții români. Autorul a reușit să răspundă la toate întrebările propuse și cred că și-a depășit scopul propus la începutul cercetării sale.

Aurora Răduțiu

Dincolo de tranșee: cum au trăit maghiarii din Transilvania Marele Război și Trianonul, texte din jurnale și memorii alese și adnotate de Nándor Bárdi și Judit Pál, traducere de S. Skultéty, București, Humanitas, 2022, 502 p.

DOI: [10.2478/amsh-2022-0030](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0030)

Volumul *Dincolo de tranșee: cum au trăit maghiarii din Transilvania Marele Război și Trianonul*, texte din jurnale și memorii alese și adnotate de Nándor Bárdi și Judit Pál, traducere de S. Skultéty, apărut la Editura Humanitas în

anul 2022 completează o serie de lucrări publicate în cadrul acestei edituri începând cu anul 2014, serie care marchează centenarul primei Mari Conflagrații mondiale și care cuprinde alături de restituiri istorice, și scrieri inedite, precum jurnale de război, însemnări și memorii, descoperite și aduse în atenția publicului sub îngrijirea unor reputați istorici. Volumul de față, a cărei idee originală, după cum mărturisesc însuși editorii, a aparținut editurii Humanitas, se înscrie acestei inițiative, propunându-și să facă cunoscută în rândul publicului român, perspectiva comunității maghiare din Transilvania asupra evenimentelor Primului Război Mondial și a creării României Mari prin traducerea și publicarea unor texte din memoriile, jurnalele și însemnările contemporanilor, care redau această perioadă.

Fragmentele publicate au fost selectate din douăsprezece jurnale și treizeci și patru de scrieri memorialistice ai căror autori provin din medii culturale diverse, țărani, soldați și ofițeri, membri ai clasei de mijloc, funcționari, primari, miniștri, elevi, studenți, dar și din zone diferite, Transilvania, Banat, Partium, oferind astfel o imagine complexă asupra manierei în care războiul și evenimentele care i-au succedat au fost trăite și percepute de comunitatea maghiară. Chiar dacă în marea majoritate, textele provin din surse editate, demersul este unul inedit, prin maniera în care fragmentele au fost selectate și grupate în cele șapte părți care compun volumul. Având o bogată experiență de cercetare, care însumează atât preocupări privind istoria maghiarilor din Transilvania cât și editarea de volume de studii și documente, cei doi editori ai volumului de față reușesc să armonizeze într-un tot unitar cele patruzeci și cinci de voci, și să propună publicului o altfel de istorie a Marii Conflagrații, de la momentul Sarajevo până după Tratatul de la Trianon, o istorie prin vocile contemporanilor.

Volumul se deschide cu un studiu introductiv intitulat *Maghiarii și românii din Transilvania în Primul Război Mondial, între stereotipii etnice, conflict mocnit și nevoia de conviețuire*, semnat de cei

doi editori, studiu care în prima parte oferă o scurtă incursiune în problematica imagologiei și a manierei în care auto- și hetero-imaginile românilor și maghiarilor conturate în epoca modernă, dar bazate pe antecedentele medievale, au evoluat sub semnul conflagrației mondiale și a evenimentelor de după aceea; o incursiune necesară în contextul în care „imaginea românilor apare la fiecare pas” (p. 15), iar alegerea unora dintre fragmente a fost determinată și de prezența printre teme a relației cu România și cu românii (Nota editorilor, p. 31). Totodată, editorii oferă în studiul introductiv și câteva lămuriri asupra impactului pe care războiul l-a avut în planul scrierilor cu caracter autobiografic, experiența sa brutală intensificând producția de ego-documente, „chiar și cei care până atunci nu obișnuiseră să țină un jurnal au pus mâna pe condei” (p. 23), această formă de manifestare reprezentând în fond un catharsis, un mod de evadare din violență. Studiul introductiv se încheie cu o prezentare a surselor și a principiilor care au guvernat selecția și gruparea documentelor.

Fiecare dintre cele șapte părți în care sunt redată fragmentele și însemnările memorialistice debutează cu o introducere care schițează cadrul general al perioadei și al evenimentelor reflectate în textele care o compun, titlurile incluzând câte o sintagmă reprezentativă, preluată din documentele publicate. Frazele introductive care preced fiecare fragment stabilesc contextul, oferind în același timp unitate fiecărei secțiuni. Prima parte, intitulată, *„Ne ducem la Moscova să luăm masa!” Cum începe Marele Război*, se concentrează asupra perioadei de început a războiului, de la asasinarea moștenitorului tronului austro-ungar Franz Ferdinand, la respingerea ultimatului dat Serbiei de Monarhia austro-ungară și debutul conflictului și al mobilizărilor, cele șase fragmente redând confuzia, expectativa, incertitudinea dar și entuziasmul începutului, cultivat de autorități dar și asumat de cei care cunoșteau războiul doar din povești și care și-au dat apoi însă, treptat seama „pe pielea lor, că până și cea mai urâtă pace e mai frumoasă decât cel mai frumos război” (p. 41).

Următoarele trei părți: *„Când şuieră gloanțele, cuvintele nu mai ajung”*. *Amintiri de pe frontul românesc, 1916*, *„Azi, toate-s nesigure”*. *Viața cotidiană în spatele frontului* și *„Să fugim sau să rămânem acasă?”*. *Intrarea trupelor române în Transilvania în 1916: Cei rămași acasă și cei refugiați*, cuprind fragmente din memoriile și însemnările a 37 de autori redând experiența cotidiană a războiului, atât pe front, cât și în spatele său. Relatările cuprinse în aceste părți gravitează în jurul intrării României în război și a deschiderii frontului românesc, reflectând o paletă largă de trăiri și experiențe, de la deziluzia înfrângerilor și temerile cauzate de ofensiva românească, la speranța că, totuși, Dumnezeu va face dreptate, „iar românul va trebui la vremea când se va refugia să crape mizerabil, exact acolo pe unde a

intrat triumfător. De nu-atunci dreptate, nu e nici aici, nici în ceruri!” (p. 77), apoi bucuria contraofensivei și a revanșei Bucureștiului ocupat. Relatările surprind atât consecințele dramatice ale conflictului, excesele, abuzurile, jafurile, violențele de pe front și din spatele frontului, cât și gesturile de umanitate, ajutorul dat uneori chiar dușmanului, precum episodul din satul Farkaslaka din comitatul Odorheiului (azi Lupeni, Harghita), unde țăranii au găsit un soldat român rănit, pe care l-au repus pe picioare și apoi l-au predat camarazilor săi (pp. 170-171). Alături de aceste aspecte, fragmentele redau și maniera în care autoritățile locale și instituțiile culturale s-au adaptat și și-au continuat activitatea în vreme de război. Un număr mare de relatări se concentrează asupra dilemei generate în spatele frontului de intrarea României în conflict, populația aflându-se în fața opțiunii de a rămâne sau a pleca, ambele perspective implicând însă, teamă și nesiguranță. Astfel, partea a patra care cuprinde documentele care reflecte aceste dileme, redând atât dramele celor care au ales refugiul, cât și experiențele celor care au rămas pe loc, constituie cea mai extinsă parte din întreg volumul, încorporând relatări care vin atât din rândul autorităților civile și religioase, cât și din rândul unor reprezentanți ai clasei de mijloc, dar și voci ale unor oameni de rând, care și-au asumat viața de pribeag.

Partea a cincea, *„Depărtata nădejde e prea puțină pentru eliberare”*. *Viața prizonierilor de război*, reflectă o altă experiență impusă de anii de război, aceea a celor căzuți prizonieri. Cele trei documente care compun această parte oferă imagini ale vieții din lagărele din România, Italia și Rusia, reflectând greutățile din timpul prizonieratului, dar și dificultățile și provocările revenirii acasă și a descoperirii unor noi realități.

Documentele cuprinse în ultimele două părți intitulate, *„Prăbușire totală!” Încheierea războiului și schimbarea puterii de stat* și respectiv, *„A fi sau a nu fi...”*. *Perioada de tranziție de după încheierea războiului*, prezintă perioada de la sfârșitul războiului, reflectând drama unei comunități care alături de trauma conflictului experimentează o nouă dramă, ca urmare a prăbușirii Monarhiei și a trecerii în componența unui alt stat. Fragmentele și însemnările surprind sentimentele contradictorii ale acestei perioade de incertitudini și reasezări, speranța până în ultima clipă a unui alt deznodământ, o speranță care a impus adesea împotrivire și rezistență în fața evidentului, generând noi drame, a celor care au fost nevoiți să ia calea exilului, fie prin opțiunea proprie fie prin forța noilor autorități.

Experiențele reflectate în documentele cuprinse în acest volum sunt completate și prin includerea unor imagini care redau secvențe cotidiene din viața de pe front, soldați citind scrisori sau presa,

asistând la un spectacol de teatru sau rugându-se în fața unei troițe, imagini din spatele frontului, a celor care au luat drumul refugiului sau a celor care au rămas acasă și au experimentat noi ipostaze în absența taților, soților sau fiilor plecați la război. Volumul oferă și câteva instantanee a unor orașe transilvane dinaintea dar și din timpul conflagrației, în completarea textelor despre prizonierat venind imagini cu cei care au trăit experiența lagărelor în vreme ce transferul de putere spre România este redat și prin imagini ale intrării armatei române în orașele transilvane, dar și cu ipostaze din viața celor care au luat calea exilului, unii trăind ani buni în vagoane de tren, în condiții precare.

Volumul se încheie cu o scurtă cronologie a evenimentelor Primului Război Mondial din Transilvania, editorii incluzând apoi și scurte biografii ale autorilor documentelor publicate, biografii care includ atât referințe bibliografice, cât și trimiteri la sursele din care au fost preluate memoriile și însemnările care compun acest volum. De altfel, editorii au inclus pe parcursul întregii lucrări în notele de subsol bogate trimiteri la literatura de specialitate care tratează temele atinse de textele prezentate, oferind în același timp explicații și detalieri vizavi de personalitățile, instituțiile sau evenimentele menționate în texte. Volumul propune astfel, o perspectivă inedită asupra evenimentelor din timpul Primului Război Mondial și a manierei în care acestea au fost experimentate în diferite medii și contexte, oferind publicului român ocazia de a cunoaște maniera în care comunitatea maghiară din Transilvania a trăit războiul și s-a raportat la consecințele acestuia, constituind o lectură necesară înțelegerii provocărilor care au marcat integrarea spațiului transilvan în România Mare.

Maria Tătar-Dan

Intellectualii din județul Bistrița-Năsăud și Universitatea din Cluj (1919-1940). Restituiri documentare, editori Adrian Onofreiu, Claudia Septimia Sabău, Ana Maria Stan, Cornelia Vlasin; Studiu introductiv Ana-Maria Stan; au colaborat Paula Cazacu, Nicoleta Hegedüs, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 381 p.

[DOI: 10.2478/amsh-2022-0031](https://doi.org/10.2478/amsh-2022-0031)

Inițiativa editorilor de a aborda o asemenea tematică, printr-un volum consistent de documente (249), inedite și editate, emise de oficialități universitare sau administrative județene și de societăți private, scrise și elaborate

de personalități cunoscute ale lumii academice sau de reprezentanți de seamă ai elitelor, îndeosebi din ținuturile Năsăudului, cu tradiții marcante în istoria învățământului românesc modern, a pornit din dorința evidențierii inter-relațiilor existente, din perioada interbelică, dintre activitățile elitelor prestigioasei Alma Mater Napocensis, cu zonele și Năsăudului și Bistriței, geografic, marginale ale Transilvaniei, însă departe de a fi periferice prin bogăția creațiilor culturale împlinite de elitele locale cu valori de rang și renume național. În acest fel, proiectul derulat și definitivat prin strădaniile cercetătorilor de la Direcția de Patrimoniu Cultural al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj și a celor de la Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, practic reia și continuă în contemporaneitate acțiunile înaintașilor lor.

În dorința surprinderii diversității și multiplelor domenii ale relațiilor intelectuale din județul Bistrița-Năsăud cu Universitatea clujeană, cât și cu inițiativele acestei instituții academice cu lumea elitelor din spațiul geografic și administrativ amintit, ținând cont de quantumul surselor arhivistice păstrate până astăzi și a celor din presa epocii interbelice, editorii au structurat prezentarea documentelor, având în vedere deopotrivă criteriile cronologice, dar și tematice – în afara inserării la deschiderea lucrării a unui sintetic și riguros studiu introductiv – pe șase mari părți fiecare, cu numeroase subcapitole.

Din această perspectivă, deschiderea propriu-zisă a expunerii tematice a volumului documentar se realizează, în mod firesc, cu inserarea documentelor ce privesc trimiterea delegațiilor oficiale și reprezentative ale județului la momentele festive ale Universității din Cluj din anii 1920 și 1930, respectiv la actul inaugurării Universității românești de către regele Ferdinand Întregitorul și la serbările jubiliare, derulate sub patronajul și în prezența regelui Carol al II-lea.

Subsumate aceluiași generic de acte și adrese oficiale, autorii volumului grupează, într-un consistent capitol, solicitările Universității din Cluj către prefectura județului Bistrița-Năsăud, pentru strângerea unor donații bănești în favoarea sprijinirii materiale a studenților acesteia sau pentru construirea unui cămin studentesc, la care se adaugă cererile achitării cheltuielilor restante pentru îngrijirea bolnavilor acestui județ la Clinicile Universitare. Și, desigur, dar nu lipsite de importanță, adresele Ministerului de Interne și în subsidiar și ale Universității clujene pentru asigurarea în cele mai bune condiții a excursiei de studii, condusă de prietenul românilor, renumitul geograf Émmanuel de Martonne, în zona Rodnei.

Prezența cadrelor universitare clujene, prin conferințele organizate de „Extensiunea universitară” din Cluj în mediile elitare din Bistrița și Năsăud, consemnată, în însemnările rezumative, însă

destul de consistente ale presei locale (în *Gazeta Bistriței, Săptămâna, Năzuința*), conturează cel de-al treilea capitol al lucrării, prin care ne sunt dezvăluite conținuturile aleseleor prelegeri publice din domeniile: istoriei, filologiei, dreptului, botanicii etc. Asemenea evenimente prezentate ca manifestări culturale și științifice speciale stârneau, evident, interesul și participarea elitelor intelectuale dornice să cunoască noutățile științifice contemporane oferite de profesori de prestigiu precum: Constantin Marinescu, Coriolan Petranu, Sextil Pușcariu, Alexandru Borza, George Sofronie sau de către cunoscuții și îndrăgiții conjudețeni, Nicolae Drăganu și Aurelian Ionașcu. Pe lângă informațiile dense de interes cultural oferite de către aceste personalități, manifestările respective creau o elevată atmosferă care întărea și structura legăturilor intelectuale ale mediului universitar cu aspirațiile culturale ale publicului năsăudean și bistrițean.

Partea a doua a volumului și cea mai bogată documentar, ce deschide cel de-al patrulea capitol, intitulat sugestiv *De la Năsăud, la Cluj: intelectuali năsăudeni la universitate*, ce ar putea figura, fără nici o îndoială, ca generic și pentru următoarele titluri de capitole, cuprinde acte ce privesc două personalități, care și-au împletit profesiile cu începuturile și traseele ulterioare ale Universității românești de după 1919, profesorul Nicolae Drăganu și juristul Ștefan Jarda. Primul – strălucit absolvent al Universității din Budapesta și apoi profesor la Gimnaziul grăniceresc din Năsăud, cu rol însemnat în preluarea edificiilor și bunurilor universității maghiare din Cluj în anul 1919 și în deschiderea cursurilor universitare în limba română, precum și în organizarea comisiilor pentru selectarea profesorilor necesari derulării activităților Universității clujene, prorector interimar, prodecan, decan și rector al acesteia, cu o operă științifică remarcabilă în domeniile lingvisticii și literaturii române vechi, recompensat pentru meritele sale cu titlurile de membru corespondent și apoi titular al Academiei Române, cu numeroase și înalte ordine și medalii. Cel de-al doilea năsăudean, Ștefan Jarda – jurist al Comisiei administrative a fondurilor grănicerești, denumit secretar general al Universității românești la sfârșitul anului 1919, pentru calitatea cunoștințelor sale în domeniile administrației și învățământului, recunoscut pentru modul impecabil pe care l-a avut în asigurarea administrației Almei Mater românești în primii și cei mai dificili ani ai existenței sale. În ciuda puținelor piese documentare păstrate în arhivele bistrițene sau a succintelor extrase din presa vremii, referitoare la prezențele lor în zonele județului Bistrița-Năsăud, sau extrase din cuvântările omagiale și din necroloage, reușesc totuși să contureze și în acest volum documentar trăsăturile esențiale ale strădaniilor acestora care i-au impus în lumea universitară clujeană, cât și în spațiul intelectual al județului lor. În subsidiar, am aminti că pe lângă cele două figuri de intelectuali

năsăudeni ar fi meritat să fie atestați documentar, chiar și parțial, și alte personalități universitare provenite din județul Bistrița-Năsăud, precum Victor Onișor, Petre Poruțiu, Tiberiu Morariu, Sever Pop etc.

Fluxul apreciabil al studenților năsăudeni spre Universitatea din Cluj, care, spre exemplu în anul universitar 1934-35 depășea numeric totalul celor ce frecventaseră cursurile universitare din perioada anilor 1872-1918, precum și diversele activități ale acestora în mediul universitar sau localitățile județului Bistrița-Năsăud sunt ample relevate pe celelalte paliere tematice ale capitolului cinci, prin documente ce atestă, mai întâi, continuitatea activității Fondurilor școlare grănicerești în a susține cu burse anuale sau alte ajutoare bănești ocazionale școlarizarea unui număr însemnat de tineri, studenți sau doctoranzi. Rezultatul acestei nobile implicări este cuprins, parțial, în baza datelor rămase în arhivele Fondurilor școlare, în anexa nominală a bursierilor, atașată corpusului documentar al volumului.

Cel de-al doilea palier tematic structurează documentele ce privesc implicarea intelectualilor năsăudeni din Cluj și din județ pentru strângerea unor donații în „Fondul Recunoștinței” cu destinația construirii unui cămin grăniceresc pentru studenții năsăudeni. Eforturile persoanelor private și, în subsidiar, ale comunității de averi grănicerești, ale băncii „Aurora”, concretizate până în 1926, la suma de 151.000 de lei, se dovedeau însă insuficiente, fiind ameliorate foarte anemic, în anii următori, din cauza crizei economice din 1929-1933 și mai ales a impasului financiar, economic al societății forestiere „Regna” ce exploata suprafețele silvice ale celor 44 de comune grănicerești. Rămân totuși memorabile actele de solidaritate ale elitelor năsăudene rezidente în Năsăud și din Cluj, precum și bunele lor intenții spre a îmbunătăți stările materiale și de studiu ale studenților.

Dens prin numărul de documente și bogat în informațiile pe care le oferă iubitorilor de istorie este și cel de-al treilea subcapitol, dedicat activităților *Cercului studenților someșeni „George Coșbuc” din Cluj*, care oferă imaginea unor activități culturale, permanente și extinse nu numai în orașele Bistrița și Năsăud, ci și în numeroase localități rurale, prin conferințe de popularizarea culturii și științei naționale, serbări aniversare, serate muzicale, etc., precum și prin donațiile frecvente de cărți dăruite bibliotecilor și căminelor culturale. Aparte se detașează acțiunile îndreptate spre strângerea unei colete necesare așezării unui bust al patronului lor spiritual la mormântul acestuia din cimitirul Bellu din București.

Cu cele 136 de scrisori și adrese oficiale, cel de-al șaselea capitol tematic, ce cuprinde *Corespondența universitarilor și a cercetătorilor de la Institutul de Istorie Națională cu intelectuali*

năsăudeni oferă o diversitate de informații inedite sau mai puțin cunoscute despre preocupările științifice ale profesorilor clujeni sau ale grupului elitar, mult mai restrâns numeric de la Năsăud. Din conținutul acestora reiese interesul manifest al personalităților clujene față de cunoașterea și studierea istoriei și patrimoniului cultural bogat al zonei năsăudene, prin care, adeseori, se exprimă legăturile intime de aleasă prețuire pentru eforturile și străduințele corespondenților năsăudeni implicați, la rândul lor, în rodnicile cercetări ce privesc istoria arealului lor geografic și cultural. Astfel, din fondurile arhivistice personale ale triadei emblematice a intelectualilor năsăudeni, Iulian Marțian, Virgil Șotropa și Iuliu Moisil, este editată, exhaustiv, corespondența trimisă lor de către universitari clujeni, începând cu Nicolae Drăgan, Vasile Bogrea, Constantin Daicoviciu, Alexandru Lapedatu, Sextil Pușcariu, Ioan Lupaș, Tiberiu Morariu, Laurean Someșan, Márton Roska, Alexandru Ferenczi, Silviu Dragomir, Eugen Barbu, respectiv scrisorile trimise de Iuliu Moisil - singurul emitent - lui Nicolae Drăganu, Ioan Mușlea și Coriolan Petranu.

Relațiile profesorilor clujeni cu cei trei năsăudeni – cu excepția lui Nicolae Drăganu, apropiat intim al acestora – se datorau, în bună măsură, preocupărilor și rezultatelor lor științifice sau de investigare a patrimoniului cultural zonal, cu trimiteri numeroase la cuprinsul întregii Transilvanii. Bunăoară, Iulian Marțian, cu o carieră militară frumoasă, maior pensionar, proprietar al unei fabrici de bere, președinte și director al băncii „Mercur” până în anul 1919, a fost un împătimit colecționar de manuscrise, de carte veche românească și de artefacte arheologice. Pasiunea spre cercetările arheologice moderne încă incipiente în Transilvania i-a acaparat atenția în mod deosebit, determinându-l să întocmească prin anul 1909 un *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, receptat pozitiv în lumea științifică, cu reținerile de rigoare față de un amator în lumea cercetărilor arheologice. Din această ipostază, în perioada interbelică el va fi solicitat să facă parte ca membru în „Comisiunea Monumentelor Istorice” prin intermediul tânărului arheolog și istoric Constantin Daicoviciu, secretar al acestui for științific pentru secția Transilvania și părțile ungurene. De asemenea, este consultat și ținut la curent cu noile rezultate ale săpăturilor arheologice efectuate de către cercetătorii M. Roska și Al. Ferenczi printr-o bogată corespondență, din care aflăm, printre altele, că C. Daicoviciu va primi o însemnată susținere materială din partea lui I. Marțian pentru studiile sale de la Roma și din alte centre ale Italiei.

Virgil Șotropa, cunoscut ca un excepțional profesor la Gimnaziul Grăniceresc din Năsăud, cu preocupări în cercetarea istoriei învățământului alături de Nicolae Drăgan, înainte de 1918, remarcat de ceilalți doi năsăudeni amintiți, mai întâi ca redactor

principal al revistei de istorie și cultură, *Arhiva Someșană*, ca unul dintre cei mai prolifici autori de istorie a regimentului român, grăniceresc și de istorie națională modernă, era co-participant la înființarea Muzeului Grăniceresc din Năsăud, alături de I. Moisil și I. Marțian.

La rândul său, profesorul Iuliu Moisil se impune prin realizările pedagogice și etno-culturale la o serie de licee și la Casa Școalelor din Vechiul Regat al României, cu preocupări etnologice și de artă populară, Director al Subsecției arhivistice a Arhivelor Naționale de la Năsăud, deopotrivă un colecționar de documente și carte veche, era un cercetător animat de păstrarea și conservarea patrimoniului cultural și artistic din ținuturile someșene.

Succintele sublinieri ale meritelor științifice ale triadei năsăudene sunt necesare pentru a susține motivațiile cărturarilor clujeni de a corespunda, a-i informa și chiar de a colabora cu aceștia în cercetările întreprinse, care au condus, evident, la o bogată corespondență, probabil și mai mare cantitativ datorită încercărilor prin care au trecut în perioade de timp nepropice, pentru fondurile personale.

Prin urmare, corespondența evidențiază preocupările universitarilor clujeni pentru studierea manuscriselor și cărților românești vechi din perspectivă istorică, dar deopotrivă lingvistică (a se vedea în acest sens scrisorile lui N. Drăganu, Sextil Pușcariu); împrumuturile de carte veche, manuscrise, donațiile de cărți realizate de Iulian Marțian și Iuliu Moisil, Bibliotecii Universitare din Cluj; solicitările de informații științifice referitoare la izvoarele documentare scrise sau arheologice (cerute de către N. Drăganu sau Al. Ferenczi); schimburile de articole științifice ce urmau a fi publicate în *Arhiva Someșană* (N. Drăganu, Tiberiu Morariu, Coriolan Petranu etc.) sau în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (V. Șotropa) și *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* (Iulian Marțian). În fine, corespondența înfățișează conexiunile și filiațiile de idei și nu rareori, de sentimente care au animat o generație de intelectuali, spre o trainică și frumoasă conlucrare, cu rezultate notabile în plan științific, cultural, cât și al conștiinței naționale căreia doreau să nu-i rămână datori.

Finalizarea volumului documentar cu o listă a studenților bursieri năsăudeni, la care se adaugă, separat, regeștele detaliate ale actelor, indicii toponimici și onomastici, necesari căutării numelor și localităților din cuprinsul documentelor, oferă o lucrare de certă valoare științifică, care introduce în circuitul cercetării un valoros material informațional, ce completează, datele și fenomenele culturale care au animat unele personalități din județul Bistrița-Năsăud, în strânsă legătură cu evenimentele istorice, regionale sau naționale,

înscrise, cu precădere, și spre activitățile Universității românești din Cluj în primele sale două decenii de fructuoasă și benefică efervescentă intelectuală. Merită să apreciem, fără exagerare, străduințele benedictine ale editorilor, ce reprezintă, de altfel, un model de reușită investigare și selecție tematică documentară pentru viitoarele cercetări de subiecte similare, ce pot spori informațiile cunoscute asupra rolului și locului Universității din Cluj în susținerea și antrenarea intelectualității românești transilvane în conturarea unui fenomen cultural de anvergură.

Vasile Dobrescu